

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı
Ekonomi ve Finans Bilim Dalı

**1980 SONRASI TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK
KRİZLER VE KRİZLERİN İŞSİZLİĞE ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Sevim GÖKDEMİR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem AY

İstanbul – 2021

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Sevim GÖKDEMİR
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : 1980 Sonrası Türkiye’de Yaşanan Ekonomik
Krizler ve Krizlerin İşsizliğe Etkisi
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Ekonomi ve Finans
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 02.03.2021
- SAYFA SAYISI** : 131
- TEZ DANIŞMANLARI** : Dr.Öğr.Üyesi İsmail Cem AY
- DİZİN TERİMLERİ** : Ekonomik Kriz, İşsizlik, İstihdam, Ücret, Türkiye
Ekonomisi
- TÜRKÇE ÖZET** : Çalışmada, 1980 Sonrası Türkiye’de Yaşanan
Ekonomik Krizler incelenmiş ve Krizlerin İşsizlik
Üzerine Yarattığı Etki ele alınmıştır. İşsizlik ile
istihdam ilişkisine bakılarak; işsizliğin önlenmesi
ve istihdamın artırılması konusu değerlendirilmiştir.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Sevim GÖKDEMİR

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı
Ekonomi ve Finans Bilim Dalı

**1980 SONRASI TÜRKİYE’DE YAŞANAN EKONOMİK
KRİZLER VE KRİZLERİN İŞSİZLİĞE ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Sevim GÖKDEMİR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem AY

İstanbul – 2021

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sevim GÖKDEMİR

.... / /2021

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sevim GÖKDEMİR'in “1980 Sonrası Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizler ve Krizlerin İşsizliğe Etkisi” adlı tez çalışması, jürimiz tarafından EKONOMİ VE FİNANS anabilim dalı, EKONOMİ VE FİNANS bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem AY
(Danışman)

İmza

Üye

Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Emre AKBAŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

... / ... / 2021

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Çalışmada, 1980 Sonrası Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizler incelenmiştir. Kriz sonrası dönemlerin işsizlik üzerine etkileri ele alınmıştır.

Tez çalışmasının birinci bölümünde kavram açıklamalarına yer verilmiştir. Ekonomik kriz, istihdam, işsizlik ve ücret kavramları açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise yaşanan ekonomik krizler ele alınmadan önce Türkiye Ekonomisi üç döneme ayrılarak incelenmiştir. Dönemlerden yola çıkılarak krizlerin oluşum ve nedenleri açıklanmıştır. Yaşanan her krizin Türkiye Ekonomisi’ne etkileri de ele alınarak sonuçlandırılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise krizlerin işsizliği nasıl etkilediği sorusuna cevap bulunmuştur. İstatistiki veriler yardımıyla işsizlik verileri dönemler itibariyle incelenmiştir. İşsizlik ile mücadelede etkin rol alan istihdam kavramı birlikte değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, yaşanan her kriz sonrasında işsizliğin arttığı görülmüştür. Her geçen gün daha büyüyen ve ülke ekonomisi için önemli bir mücadele konusu olan işsizliğin istihdam artırıcı politikalar ve istihdam olanaklarının desteklenmesi, işsizliğin azalmasına noktasında en önemli araç olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, İşsizlik, İstihdam, Ücret, Türkiye Ekonomisi

SUMMARY

In the study, the economic crisis after 1980 has been examined in Turkey. The effects of unemployment on the post-crisis period are discussed.

In the first part of the thesis, the notion explanations are included. The definition of economic crisis, employment, unemployment and wages are explained.

In the second part Turkey Economy before explaining economic crises were examined by divided into three periods. Based on the periods, the formation and causes of crises has been explained. Each crisis has been resulted by examining effects on Turkey's economy.

In the third and last part, the answer to the question of how crisis affect unemployment is found. With the help of statistical data, unemployment data were analyzed periodically. The definition of employment, which plays an active role in combating unemployment, has been evaluated together.

As a result, it has been observed that unemployment increases after every crisis. Employment-increasing policies and supporting employment opportunities for unemployment, which grows more and more every day and is an important challenge for the country's economy, will be the most important tool to reduce unemployment.

Keywords: Economic Crisis, Unemployment, Employment, Wages, Turkey Economy

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ, İSTİHDAM, İŞSİZLİK VE ÜCRET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1 Ekonomik Kriz Kavramı	3
1.1.2 Ekonomik Krizlerin Türleri	4
1.1.2.1 Reel Sektör Krizleri.....	5
1.1.2.2 Finansal Krizler	6
1.1.2.2.1 Finansal Kriz	6
1.1.2.2.2. Finansal Kriz Türleri	7
1.1.2.2.2.1 Bankacılık Krizi.....	8
1.1.2.2.2.2 Döviz Krizi	10
1.1.2.2.2.3 Borsa Krizi.....	13
1.2 İstihdam Kavramı	14
1.2.1 İstihdam Türleri	15
1.2.1.1 Tam İstihdam	15
1.2.1.2 Eksik İstihdam.....	16
1.2.1.3 Aşırı İstihdam.....	16
1.3 İşsizlik Kavramı	17
1.3.1 İşsizlik Türleri.....	19
1.3.1.1 Gizli İşsizlik ve İradî İşsizlik	19
1.3.1.2 Açık İşsizlik	20
1.3.1.2.1 Friksiyonel İşsizlik	20
1.3.1.2.2 Yapısal İşsizlik	21
1.3.1.2.3 Konjonktürel İşsizlik	22
1.3.1.2.4 Mevsimlik İşsizlik	23
1.3.1.2.5 Teknolojik İşsizlik.....	23

1.4 Ücret Kavramı ve Türleri	24
1.4.1 Zamana Göre Belirlenen Ücret	25
1.4.2 Akort Ücret	25
1.4.3 Götürü Ücret	25
1.4.4 Yüzde Usulüne Göre Ücret ve Bahşışlar	26
1.4.5 İkramiyeler	26
1.4.6 Primler	26
1.4.7 Komisyon Ücret	27
1.4.8 Kardan Pay Alma	27

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER, NEDENLERİ VE OLUŞUMU

2.1 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi	28
2.1.1 1980-1990 Dönemi Türkiye Ekonomisi	29
2.1.2 1991-2000 Dönemi Türkiye Ekonomisi	33
2.1.3 2001 ve Sonrası Türkiye Ekonomisi	37
2.2 1980 Sonrası Krizlerin Oluşum ve Nedenleri	40
2.3 1980 Sonrası Yaşanan Krizler	42
2.3.1 1982 Bankerler Krizi Nedenleri ve Oluşumu	42
2.3.2 1990 Körfez Krizi Nedenleri ve Oluşumu	45
2.3.3 1994 Krizinin Nedenleri ve Oluşumu	48
2.3.4 2000 Kasım-2001 Şubat Krizlerinin Nedenleri ve Oluşumu	54
2.3.5 2008 Küresel Krizinin Nedenleri ve Oluşumu	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLERİN TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞE ETKİLERİ

3.1 İşsizlik ve Kriz İlişkisinin İncelenmesi	73
3.2 Ekonomik Krizler ve İşsizliğe Etkileri	76
3.2.1 1982 Bankerler Krizi ve İşsizlik	76
3.2.2 1990 Körfez Krizi ve İşsizlik	79
3.2.3 1994 Krizi, 2000 Kasım-2001 Şubat Krizleri ve 2008 Küresel Krizi ve İşsizlik	84
3.2.2.1 Cinsiyete Göre İşsizlik	84
3.2.2.2 Yaş Grubuna Göre İşsizlik	85
3.2.2.3 Yerleşim Yerine Göre İşsizlik	87
3.2.2.4 Eğitim Durumuna Göre İşsizlik	88
3.2.2.5 İktisadi Faaliyet Türüne Göre İşsizlik	90

3.3 Türkiye’de İşsizlik ve İstihdam Değerlendirmesi	93
SONUÇ	97
KAYNAKLAR	104
ÖZGEÇMİŞ	114

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BM	: Birleşmiş Milletler
CİB	: Cari İşlemler Bilançosu
DTH	: Dış Ticaret Hadleri
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EDP	: Enflasyon Düşürme Programı
FED	: Federal Rezerv Bankası
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KDK	: Kredi Derecelendirme Kuruluşları
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MB	: Merkez Bankası
M2	: M1(Dolaşımdaki Para+Vadesiz Mevduat (TL,YP)) + Vadeli Mevduat (TL, YP)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi

PKK	:	Partiya Karkeren Kurdistane
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	:	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TL	:	Türk Lirası
TMSF	:	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Döviz Kuru Sistemleri ve Makro Ekonomik Göstergeler.....	13
Tablo 2. Türkiye Ekonomisinin 1980 – 1990 Yılları Arası.....	32
Temel Makroekonomik Göstergeleri	
Tablo 3. Döviz Kuru, İthalat, Toptan Eşya Fiyat Endeksi Verileri.....	33
(% Yıllık)	
Tablo 4. Türkiye Ekonomisinin 1991 – 2000 Yılları Arası.....	36
Temel Makroekonomik Göstergeleri	
Tablo 5. Döviz Kuru, İthalat, Toptan Eşya Fiyat Endeksi Verileri.....	37
(% Yıllık)	
Tablo 6. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın Çerçevesi.....	40
Tablo 7. 1979-1983 Yılları Arası Tasarruf Mevduatı Faiz Oranları (%).....	44
Tablo 8. 1990-1998 Yılları Arasındaki Döviz Kurları.....	49
Tablo 9. 1990-1999 Yılları Arasındaki Faiz Oranları.....	50
Tablo 10. 2000 Kasım-2001 Şubat Krizleri Sırasında Yaşanan.....	59
Gelişmelerin Seyri	
Tablo 11. 2007 Şubat ve 2009 Ocak Arasındaki Küresel.....	64
Finansal Krizde Yaşanan Aşamalar	
Tablo 12. Ekonomik Büyüme Oranları (%).....	70
Tablo 13. Türkiye Ekonomisi'nin 2008 Küresel Kriz Dönemindeki.....	72
Durumu	
Tablo 14. 1923-2020 Yılları Arasında Türkiye'deki İşsizlik Oranları (%).....	75
Tablo 15. 1977-1983 Yılları Arasında Üretim Dönemleri Yıllık.....	77
Katma Değer Artış Hızları (%)	
Tablo 16. 1978 Krizindeki İşsizlik Oranı (%) ve Reel Günlük.....	78

Ücretler Endeksi (1980=100)

Tablo 17. İşgücü Durumuna Göre Kurumsal Olmayan Nüfus.....	80
Tablo 18. 1989-1992 Yılları Arası Eğitim Durumlarına Göre İşsizler (BİN).	80
Tablo 19. 1989-1992 Yılları Arasında İşsizliğin Yaş Gruplarına Göre.....	81
Dağılımı (15+) (BİN)	
Tablo 20. Aranılan Meslek Grubuna Göre İşsizler (15+) (BİN).....	82
Tablo 21. 1989-1992 Yılları Arasında İşsizliğin İş Arama Süresine.....	83
Göre Dağılımı (15+) (BİN)	
Tablo 22. İşgücü Durumuna Göre İşsiz Sayısı (BİN) ve İşsizlik.....	84
Oranları (%)’nın Kriz Dönemlerindeki Dağılımı	
Tablo 23. Kriz Dönemlerinde Yaş Gruplarına Göre İşsizler	86
(15+) (BİN)	
Tablo 24. Yerleşim Yerine Göre İşsizlik Oranları (%)’nın Kriz.....	88
Dönemlerindeki Durumu	
Tablo 25. Kriz Dönemlerinde Eğitim Durumlarına Göre İşsizler	90
(15+) (BİN)	
Tablo 26. Kriz Dönemlerinde İktisadi Faaliyet Koluna Göre İşsiz.....	91
Sayısı (15+) (BİN)	

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Ekonomik Krizlerin Sınıflandırılması.....5

Şekil 2. Finansal Krizin Oluşumu ve Yayılması.....9

Şekil 3. Para ve Bankacılık Krizlerinin Oluşumu Ve Krediler.....11

Arasındaki Nedensellik İlişkisi

ÖNSÖZ

Tez çalışmam boyunca bana yol gösteren, yardımını ve desteğini esirgemeyen, değerli zamanını ayırıp çalışmam tamamlanana kadar bana destek olan değerli danışman hocam Dr.Öğr.Üyesi İsmail Cem AY'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. İkinci büyük teşekkürüm her daim yanımda olan, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme olacaktır. Bu süreçte gösterdikleri sabır ve anlayış için teşekkürü ayrı bir borç bilirim.

Sevim GÖKDEMİR

GİRİŞ

Türkiye ekonomisi Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte farklı dönemlerde krizler ile karşı karşıya kalmıştır. Geçmişten günümüze kadar yaşanan bu krizlerde hem ülke ekonomisi kaynaklı hem de küreselleşme olgusuyla birlikte gelen diğer ülkelerde yaşanan krizler etkisini göstermiştir. Dolayısıyla bu süreçte birçok kriz yaşanmıştır. Krizler, ülkelerin ekonomik hayatını etkilemekle kalmayıp; sosyo-kültürel çevreyi de derinden etkilemiştir.

Türkiye, 1980 sonrası yeni bir politika anlayışına geçmiştir. 1980 yılına kadar içe dönük ve ithal ikameci bir politika anlayışı benimserken; 1980 sonrası dışa açık, ihracata yönelik sanayileşme politikası izlenmiştir. 1980 sonrası liberalleşme ile birlikte hızla değişen ve yenilikleri beraberinde getiren politikalar ile hem ekonomik hayatta hem finansal piyasalarda değişim kendisini göstermiştir. Tüm bu yenilikler Dünya ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de derin izler yaratmıştır. Çalışma bu anlamda 1980 sonrası 1982 yılında yaşanan Bankerler Krizi, 1990 yılında yaşanan Körfez Krizi, 1994, Kasım 2000, Şubat 2001 Krizleri ve 2008 Küresel Ekonomik krizini kapsamaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekonomik kriz, istihdam, işsizlik ve ücret ile ilgili kavramlara yer verilecektir. Ekonomik kriz kavramı ele alınarak krizin türleri olan reel sektör ve finansal krizler türleri ile birlikte açıklanacaktır. İstihdam, ücret ve işsizlik kavramları türleri ile birlikte incelenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ekonomisi üç döneme ayrılarak ekonomide meydana gelen değişimler ve politikalar üzerinde durulacaktır. 1980 sonrası yaşanan ekonomik krizlerin ortaya çıkış nedenleri, oluşumları ve etkileri ele alınacaktır. Bu süreçte yaşanan krizlere karşı alınan mücadele politikaları, uygulanan istikrar programları ile krizlerin nasıl sonuçlandığı incelenecektir. 1980 sonrası yaşanan krizlerde 1982 Bankerler Krizi ekonomik kaynaklı bir kriz iken; 1990 sonrası dışa açık bir ekonomide yaşanan krizlerin Türkiye'yi nasıl etkilediğine yer verilecektir. Son olarak tüm dünyayı etkisi altına alan ve ABD'de ortaya çıkan 2008 küresel krizi incelenecektir.

Üçüncü bölümde ise krizin makroekonomik değişkenler biri olan işsizlik ile ilişkisi ele alınacaktır. 1980 sonrası ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri işsizlik

sorunu olmuştur. İşsizlik sadece Türkiye’de değil Dünya ülkelerinde de önlem alınması, mücadele edilmesi gereken bir konu olmuştur. İşsizliğin kriz öncesi ve kriz sonrası nasıl bir değişim ve etki gösterdiği; TÜİK verileri ile kriz dönemleri yıllar itibariyle analiz edilecektir. İstihdam ile işsizlik arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

Sonuç bölümünde ise kriz dönemlerinde uygulanan mücadele politikaları, alınan istikrar programlarının ülke ekonomisine nasıl etki ettiği ve günümüzde önemli bir sorun olan işsizliğin nasıl önleneceği, istihdamın nasıl artırılacağından bahsedilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ, İSTİHDAM, İŞSİZLİK VE ÜCRET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Çalışmanın bu bölümünde ekonomik kriz, işsizlik, istihdam ve ücret ile ilgili kavramlara yer verilecektir. Öncelikle ekonomik krizin tanımı yapılacak ve krizin türleri olan reel sektör krizleri ile finansal krizler sınıflandırılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonra istihdam ve işsizlik kavramlarının tanımları yapılarak türleri incelenecektir. Bu bölümde son olarak ise ücret kavramı türleri ile birlikte ele alınacaktır.

1.1 Ekonomik Kriz Kavramı

Hem günlük konuşma dilinde hem de çeşitli bilim dallarında çok sık kullanılan ve Fransız kökenli bir sözcük olan kriz sözcüğü Türk Dil Kurumu'na göre 'Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran' olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2011). Ekonomik anlamda kriz kavramı çeşitli tanımlar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan tanımlamaların bir kısmına aşağıda değinilmiştir.

Ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçlar ortaya çıkarmasına ekonomik kriz denir (Aktan ve Şen, 2001, s. 4).

Ekonomik krizler; herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanabilir (Kibritçioğlu, 2001, s. 1).

Yukarıdaki tanımlar ele alındığında görülüyor ki krizler ekonomideki işleyişi bozmakta; mal ve hizmetlerin, onlara olan taleplerin bozulmasına, doğrudan ekonomideki mekanizmaların işleyişine dolaylı olarak reel sektöre olumsuz etki ettiğinden ekonomik krizin ortaya çıkmasında büyük rol oynamaktadır.

Günümüzdeki krizler oldukça sıklıkla tekrar edilebilmekte ve çok hızlı bir süreçte meydana gelebilmektedir. Bunun en büyük nedeni, krizlerin bankacılık ve finansal krizler olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü ekonomilerde para piyasaları ve mali piyasalar her türlü gelişmeye anında tepki gösterebilmektedirler (Emirkadı, 2005, s. 37).

Krizin genel göstergeleri; talebin azalması, üretim ve yatırımların durması, artan işsizlik, ihracatın düşmesi, ücretlerdeki artış, oynak hale gelen döviz kurları ile döviz piyasalarında görülen dalgalanmalar, artan ekonomik durgunluk ile dünya ekonomisindeki büyümenin gerileyerek eksiye doğru gitmesidir (IMF, 2009, s. 1-5). Bu anlamda ekonomik kriz içine aldığı faktörler ile küresel bir etki yaparak diğer yapılan tanımlar arasında en geniş açıklama olarak görülmektedir.

Krizlerin ortak özelliklerine değinmek gerekirse, bu özellikler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Aktan ve Şen, 2001, s. 1-2):

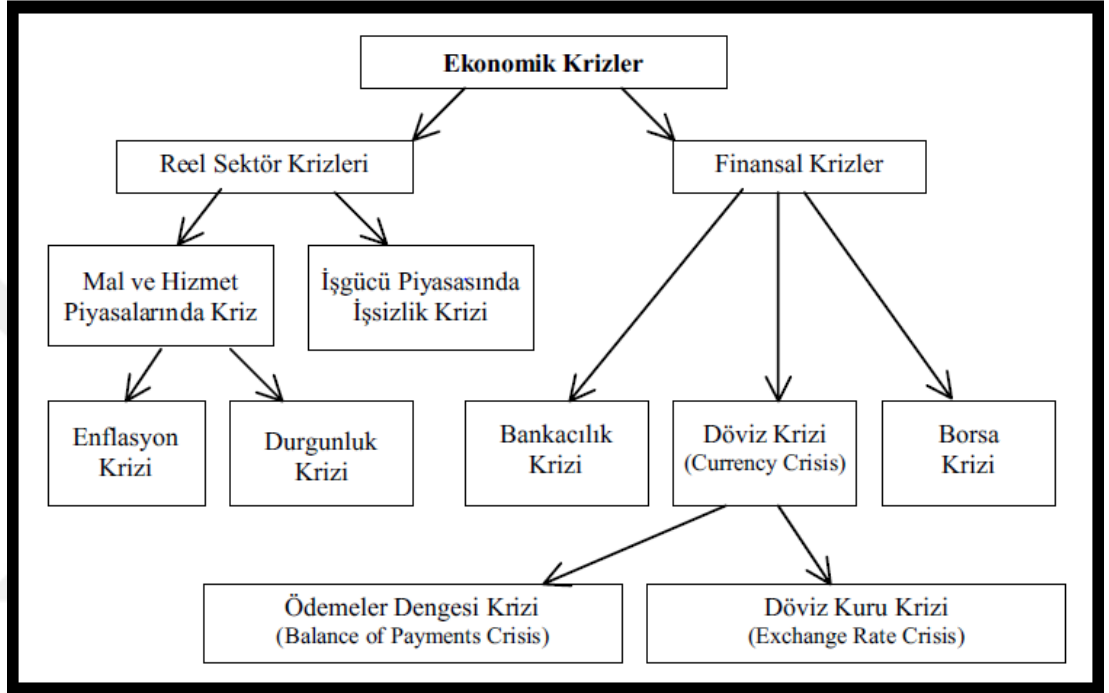
- Krizler, bilinmeyen ve öngörülemeyen bir zamanda bazı gelişmelerin hem devleti hem firmaları önemli derecede etkileyecek sorunlar ortaya çıkarmasıdır. Günlük yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan sorunlar kriz değildir.
- Bir etmenin kriz olabilmesi için tahmin edilmemesi ya da bilinmeyen bir anda ortaya çıkması gerekir.
- Krizler, kişiler ve kurumlar için tehlike ve tehdit olabileceği gibi, yeni fırsatların ortaya çıkmasına olanak sağlar.
- Krizlerin diğer bir özelliği bir bulaşıcı hastalık gibi yayılan bir etki göstermesidir. Bir gelişmeden dolayı ortaya çıkan kriz diğer sektörleri de etkisi altına almaktadır.

Krizlerin bazı ortak özellikleri olduğu gibi farklı noktaları da bulunmaktadır. Bu anlamda kriz literatüründe birçok ekonomik kriz türünden bahsedilmiştir.

1.1.2 Ekonomik Krizlerin Türleri

Ekonomik kriz türleri Şekil 1.'deki tablodan yararlanılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Ekonomik krizler, reel sektör krizleri ve finansal krizler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Reel sektör krizleri, mal ve hizmet piyasalarındaki kriz ve işgücü

piyasasında işsizlik krizi olarak ikiye ayrılmıştır. Mal ve hizmet piyasalarındaki kriz kendi içinde enflasyon krizi ve durgunluk krizi olarak ikiye ayrılmıştır. Finansal krizler ise bankacılık krizi, döviz krizi ve borsa krizi olmak üzere üçe ayrılmıştır. Döviz krizi ise kendi içinde ödemeler dengesi krizi ve döviz kuru krizi olarak iki ayrı ayrılmıştır.

Şekil 1. Ekonomik Krizlerin Sınıflandırılması

Kaynak: Kibritçioğlu A, (2001 s. 9)

1.1.2.1 Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri, mal ve hizmet piyasalarındaki fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışların belli bir düzeyin üstünde izlemeye başlaması sonucunda oluşan enflasyonist baskının meydana getirdiği krizlerdir. Bu krizlere enflasyon krizler adı da verilmektedir. İşgücü piyasasındaki işsizlik oranının kabul edilebilir (doğal işsizlik oranı) düzeylerin üstüne çıkması halinde işsizlik krizleri oluşmaktadır (Yücel ve Kalyoncu, 2010, s. 56).

Reel krizler ekonomideki üretimle ilgilidir. Mal piyasalarında talep yetersizliğine neden olmaktadır. Maliyetlerden kaynaklanan maliyet enflasyonunun yaşanması, fiyatların aşırı artması, üretimin düşmesi, istihdamın daralması ile birlikte işsizliğin yüksek seviyelere çıkmasına neden olmaktadır (Kayacı, 2018). Bu da ekonominin büyümesine olumsuz etki etmektedir.

1.1.2.2 Finansal Krizler

Finansal krizler, spekülâtif ataklar, ekonominin yapısındaki bozulmalar, finansal yapıdaki zayıflıklar, faiz oranlarındaki artış, sermaye hareketlerindeki aşırı dalgalanmalar, global finansal durum, mali sektör bilançolarının bozulması ve belirsizliklerin artması, döviz kurundaki dalgalanmalar, ekonomik politikalar neden olmaktadır (“Finansal Kriz”, 2016).

1.1.2.2.1 Finansal Kriz

Finansal kriz, ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarının daha da kötüleşmesi, finansal piyasalarda yatırım fırsatlarına sahip en verimli alanlara fonların verimli bir şekilde aktarılamaması sonucu finansal piyasalarda olumsuzlukların yaşandığı doğrusal olmayan bir bozulmadır (Mishkin, 1996, s. 17).

Finansal krizler, finans piyasalarındaki bilgi akışının bozulması ve finans piyasasının görevlerini yerine getirmemesi olarak tanımlanır (Uruş, 2019, s. 35).

Finansal krizler, birçok durumda yabancı kısa vadeli fonların ülkeyi hızla terketmeye başlaması sonucunda döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon oranında ani sıçramalar ile finans piyasalarında etkisini göstermekte ve kısa sürede üretim ve yatırım düzeyinde azalma gibi sonuçlar meydana getirmektedir. Bir ülkedeki kriz, başta bu ülkenin yakın ekonomik ilişkiler içinde olduğu ülkeler olmak üzere diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bu ülkelerin bu etkilere karşı geliştirdikleri savunma mekanizmaları da krizin ilk başladığı ülkede ihracat daralması, uluslararası finans piyasalarında artan tedirginlik gibi bazı olumsuzlukları daha da artırıcı yönde etki göstermektedirler (Hepaktan ve Çınar, 2011, s. 157).

Finansal krizler, ekonominin reel kesimi üzerinde tahrip edici etkiler yaratabilen ve piyasaların etkin işleyiş gücünü bozan finansal piyasa çöküşleridir (Delice, 2003, s. 58).

Farklı topraklarda ve farklı makroekonomik şartlarda ortaya çıkan finansal krizler, kendilerine özgü unsurlara sahip olsada, ortaya koyduğu etkiler açısından ülke ekonomileri için sonuçları benzer olmaktadır. Milli gelirin düşmesiyle ülke ekonomileri fakirleşirken, mali piyasalarda yaşanan dalgalanmalarla yatırımcılar zarar etmekte ve tüm bu etmenlerin sonunda işsizlik artmaktadır (Tulay ve Erdönmez, 1999, s. 3).

1.1.2.2.2. Finansal Kriz Türleri

Finansal krizlerin ortak özellikleri olduğu gibi yaşanan her krizin kendi içinde krizleri birbirinden ayıran özellikleri de vardır. Finansal krizlerin ortak özelliklerinin en başında artan maliyetler gelmektedir.

Finansal krizlerin ortaya çıkmasında hangi faktörlerin yol açtığını özetlemek gerekir ise finansal krizleri meydana getiren dört faktör vardır. Bu dört faktör aşağıdaki gibi sıralandığında (Mishkin, 1996, s. 18):

- Faiz oranlarındaki artışlar,
- Belirsizlikteki artışlar,
- Bankalarda yaşanan panikler,
- Varlık piyasalarının mal ve hizmet piyasaları üzerindeki etkileri şeklinde sıralanabilir.

Bankacılık krizi, döviz krizi ve borsa krizinden oluşan finansal krizler üç başlık altında incelenecektir.

1.1.2.2.2.1 Bankacılık Krizi

Günlük yaşantımızda vazgeçemediğimiz ve önemli bir yere koyduğumuz bankaların temel işlevi aslında para ve kredi piyasalarının işleyişine yardımcı olmaktır. Ekonomide temel finansman kaynağını oluşturmalarından dolayı sermaye birikimine ve ekonominin büyümesine katkı sağlarlar.

Bankalar, paranın ve her çeşit para türevinin işlem gördüğü işlevsel piyasalardır (Kepenek, 2017, s. 238).

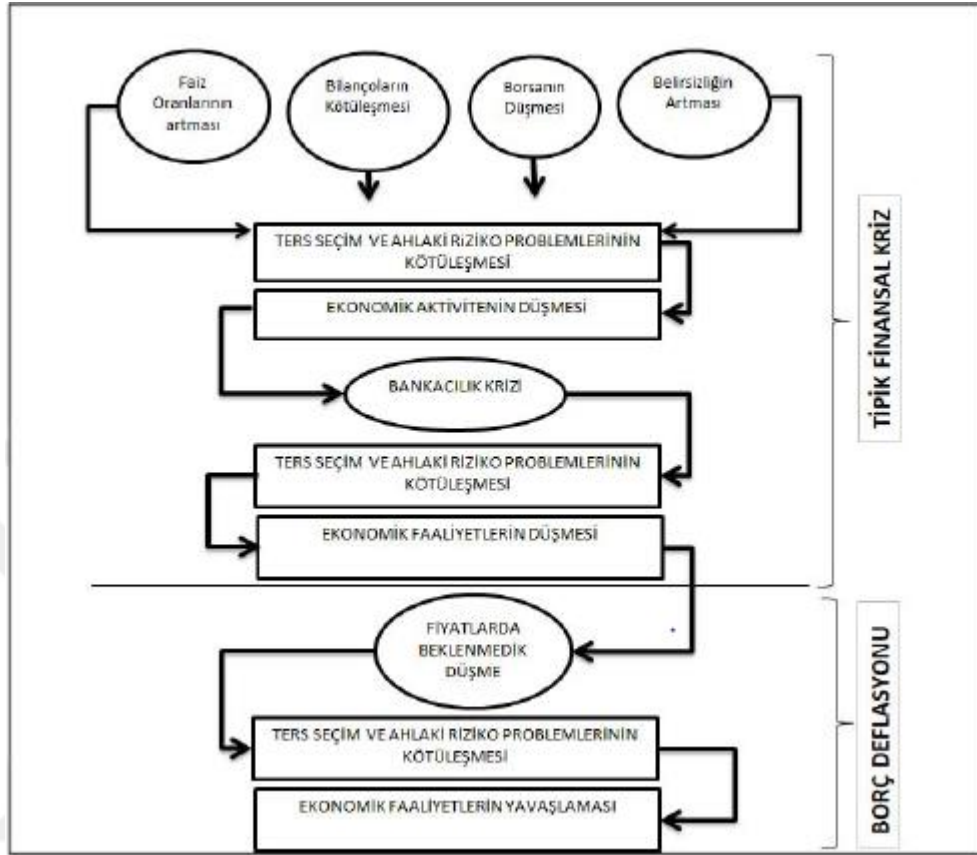
Bankacılık sistemi üretimi ve kalkınma süreçlerini finanse etmeye yöneliktir.

Geçmişten günümüze kadar içinde bulunan dönemde, yüksek enflasyonun yaşandığı yıllarda faiz oranları ile enflasyon arasındaki büyük farklar, faiz oranlarının merkezi otorite tarafından belirlenmesi, siyasi yapıdaki bozulmalar sonucu oluşan bütçe açıkları, artan kamu borçları, döviz kurundaki dalgalanmalar, yaşanan krizler bankacılık sistemini de bozmuş ve bankacılık sektöründe krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.

1970 ile 1990 yılları arasında ortaya konan çalışmalara göre, dünya genelinde parasal krizler 1970-1985 arasında yaşanmıştır. Bankacılık sektöründe ortaya çıkan krizler ise 1980'lerin ortalarıyla birlikte hızını artırmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde yaşanan parasal krizler gelişmekte olan piyasalara göre iki kat azalmıştır. Buna karşılık bankacılık krizleri, gelişmekte olan piyasalarda yaşanan para krizlerine karşı iki katından daha az olduğu ortaya çıkmıştır (Yay vd., 2001, s. 22).

Bir krizin bankacılık krizi olması için aşağıda belirtilen dört koşuldan en az birinin sağlanması gerekmektedir (Kunt ve Detragiache, 1997, s. 13):

- Bankacılık sisteminde verimsiz aktif varlıkların toplam aktif varlıklara oranının %2'i geçmesi,
- Ekonomide yaşanan kayıp ve zararların giderilmesi için alınan önlemlerin maliyetinin Gayri safi yurt içi hasılaya oranla %2'den fazla olmaması,
- Bankacılık sektörü sorunlarının önemli ölçüde bankaların kamusallaştırılmasına yol açması,
- Hükümet krize önlem olarak; mevduatların dondurulması, mevduatlara verilen garantiler ve uzun süreli banka tatilleri.

Şekil 2. Finansal Krizin Oluşumu ve Yayılması

Kaynak: Mishkin F. S, (1996 s. 25)

Şekil 2.'deki tabloya bakıldığında bu krizler sırasındaki belirsizlikteki artış, faiz oranlarındaki artış ve borsa çöküşünün artması kredi piyasalarındaki ters seçimi artırırken; net değerdeki düşüş ise borsa çöküşünü aynı zamanda ahlaki değerdeki tehlike sorunlarının artmasına neden olmuştur. Ters seçimdeki artış ve ahlaki tehlike sorunları borç verenlerin daha az borç vermelerine neden olmuştur. Bu durum toplam ekonomik faaliyetlerin ve yatırımların düşmesine yol açmıştır.

Bankacılık krizlerinin etkisi büyük olduğundan ekonomideki etkileri de uzun sürmektedir. Merkez Bankası aldığı kararlar ve müdahalelerle durumu önlemeye çalışmaktadır. Ancak her banka içinde bulunduğu olumsuz süreçten çok hızlı bir şekilde çıkamaz. Dolayısıyla bazı bankalar da iflas etmektedirler. Sonuçta faiz

oranlarının yükselmesi bankaların kredi portföylerini de bozduğundan bu durumda ülkelerdeki kredibilitiyi de etkilemektedirler.

1.1.2.2.2 Döviz Krizi

Merkez Bankası'nın aşırı döviz artışına karşı döviz rezervlerini piyasaya sürerek dövizin artışını engellemeye çalışması sonucunda, Merkez Bankası'nın rezervlerinde meydana gelen azalmayla ortaya çıkan krizler "döviz krizi" olarak nitelendirilmektedir (Göksu, 2015, s. 20).

Sabit döviz kuru sistemleri bir ulusal paranın değerinin diğer ülke paralarına değişmez ve geri dönülmez şekilde sabitlenmesinden çok, önceden belirlenmiş bir müdahale bandı içerisinde hareket edebildiği rejimleri ifade etmektedir. Bu sistemde Merkez Bankası, alt ve üst sınırı önceden belirlenmiş kurun belirlenen bu bandın dışına çıkması durumunda döviz piyasasına müdahale edebilmektedir (Cengiz, 2018, s. 3).

Sabit kur rejimi, yüksek kredibilitiyeye, az esnekliğe sahip bir kur rejimidir. Bu kur rejiminde Merkez Bankası piyasaya alıcı ve satıcı olarak müdahale etmektedir (Alacahan ve Akarsu, 2017, s. 337).

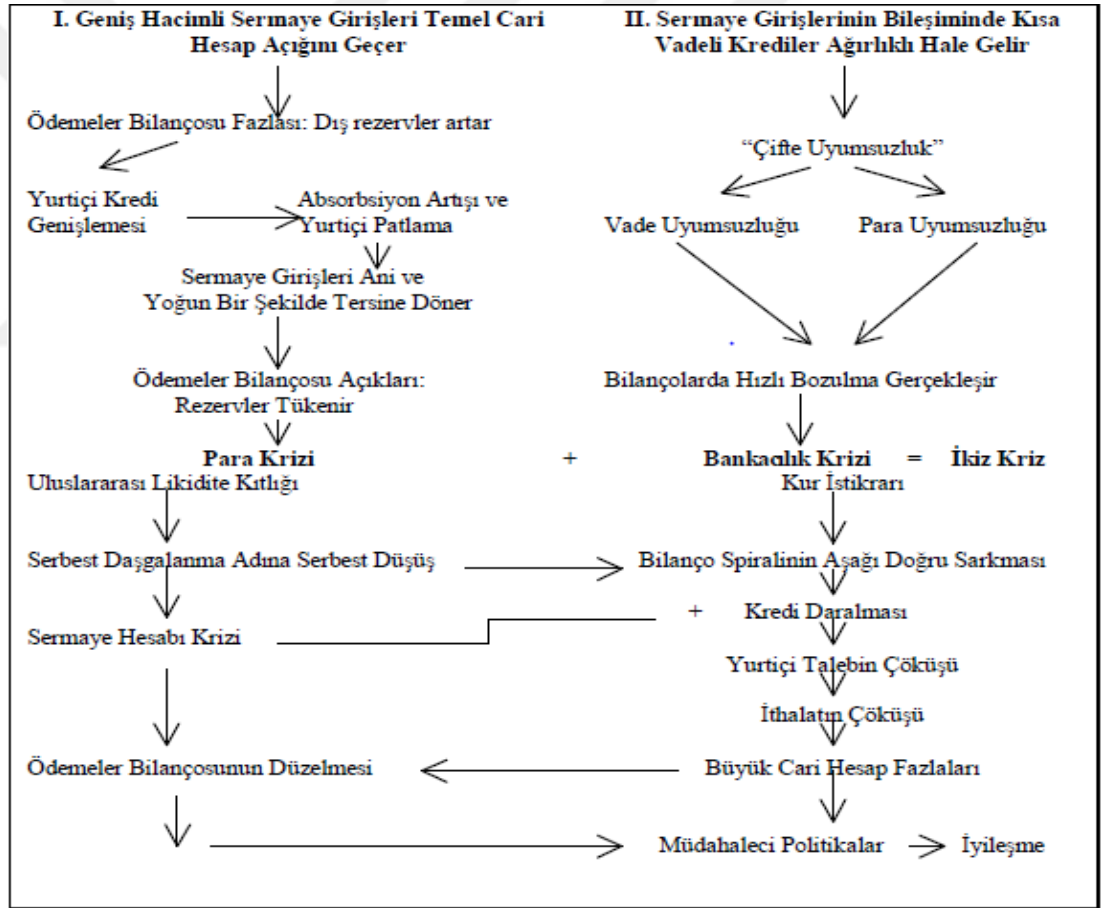
Sabitleme yapılan ülkenin parasal politikalarında olumsuz bir etkilenme yaşanması, ekonomi politikalarının bağımsızlığını olumsuz etkileyecektir. Ekonominin kırılgan yapıya sahip olması durumunda ise bu tür bir sabitlemeye gidilmesi, reel kesim ya da finans kesiminde meydana gelebilecek iç şoklar karşısında kırılgandır. Bu durum dış şokların yaşanmasına da neden olacaktır (Darıcı, 2006, s. 5).

Bu durumda döviz (para) krizleri sabit kur sistemi uygulayan ekonomilerde para piyasalarına spekülasyon ataklarının yaşanması sonucu ülkedeki ulusal paradan hızlı kaçış sonucu döviz fiyatlarını yükseltmektedir.

Sabit döviz kuru sistemi altında, olumsuz makroekonomik gelişmeler, ödemeler dengesi problemine ve dış rezerv kaybı ile birlikte ödemeler dengesi krizine neden olmuştur (Erkekoğlu ve Bilgili, 2005, s. 17).

Bankacılık sektöründe yaşanan krizler genellikle, banka iflasları, banka yetersizlikleri ve kamu müdahalesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Devletin bankalara yaptığı müdahale ve kamu bankalarının durumu haksız rekabete neden olmaktadır.

Finans sektöründeki haksız rekabet krizlere zemin hazırlamakta ve reel ekonominin etkilenecek bankacılık krizinin finansal krize dönüşmesine olanak sağlamaktadır. Diğer yandan piyasalarda ve bankalarda yaşanan döviz krizi de bankacılık krizine yol açmaktadır. Bankacılık sektörünün krize girmesi, ekonomiye maliyetinin; bankaların işlevlerinin yerine getirmemesi olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Piyasalara verilen kredilerin kısma ya da geri çağırılması anlamına gelmektedir. Her iki durumda da reel sektördeki yatırım ve üretim azalacağından piyasa daralma sürecine girecektir. Bu durum da para ve bankacılık krizlerini meydana getirmektedir (Çinko ve Ak, 2009, s. 61). Para ve bankacılık krizlerinin ortaya çıkışı Şekil 3.'te genel hatlarıyla gösterilmiştir:

Şekil 3. Para ve Bankacılık Krizlerinin Oluşumu ve Krediler Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Kaynak: Yoshitomi ve Shirai (2000, s. 85)

Bankacılık krizleri ile para krizlerini birbirleri ile çok ayrı tutmamak gerekir. Kur sistemi ekonomide iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: Sabit kur sistemi ve esnek kur sistemi. Sabit kur sisteminin en önemli özelliği fiyat istikrarının sağlamasıdır. Sabit kur sistemi enflasyonu kontrol altına alarak, kurdaki dalgalanmaların azalması ve belirsizliğin ortadan kalkması ile para politikası üzerinde disiplin etkisi yaratır. Enflasyon beklentisinin düşmesi, para kaynaklı şokların ekonomi üzerinde etkisini azaltarak parasal krizlerin yayılmasını önlemektedir. Esnek döviz kurundaki en önemli etmen ise para politikası bağımsızlığıdır. Dalgalı döviz kuru sistemi üzerinde para politikasının bağımsız olarak belirlenmesi ve istenilen zamanda ekonomiye müdahale edilebilmesi uygulamanın sağladığı en önemli yararlarından biridir. Bu sayede Merkez Bankası'nın daha etkili ve istikrarlı politika uygulamaları sağlayacaktır. Merkez Bankası'nın senyoraj gelirlerini ve son kredi verme yetkisine sahip olarak görev yapması da diğer önemli bir nedenidir. Bu sayede bankacılık sektöründe ortaya çıkabilecek finansal krizlerin önüne geçilebilir (Yanar, 2008, s. 259-260). Tablo 1.'de, döviz kuru sistemlerinin enflasyon, büyüme, oynaklık ve krizler üzerine olası etkilerinin neler olabileceği bir özet olarak verilmiştir.

Tablo 1. Döviz Kuru Sistemleri ve Makro Ekonomik Göstergeler

	Enflasyon	Büyüme	Oynaklık	Kriz
Sabit Döviz Kuru	Para politikasında alınacak önlemler enflasyonun düşmesine etki edecektir. Ancak makro ekonomide yaşanan olumsuzluklar enflasyonun daha da yükselmesine neden olacaktır.	İşlemlerde ki maliyetlerin azalması büyüme artıracaktır. Faiz oranlarındaki düşme ve ekonomideki belirsizliğin ortadan kalkması yatırımların artmasına etki edecektir.	Ekonomide yaşanan şoklar ekonomik dalgalanmaları artırır.	Sermaye hareketlerindeki değişiklikler şoklar ve risklerin artışı ile bankacılık sektöründeki duyarlılığı artırır.
Dalgalı Döviz Kuru	Güçlü bir finans ve mali sektör kredibilitenin önemini azaltacaktır.	Ekonomide reel şokların etkisinin azalmasıyla büyümenin yaşanması.	Reel sektöre yayılan reel döviz kurlarındaki dalgalanmalar.	Bankacılık ve para krizlerine karşı riskin düşük olması.

Kaynak: Rogoff, K. S., Husain, A. M., Mody, A., Brooks, R. ve Oomes, N. (2003, December). Evolution and performance of exchange rate regimes. IMF Working Papers, WP/03/243, 1-83. s.30

1.1.2.2.3 Borsa Krizi

Borsa krizi, borsada işlem gören menkul kıymetlerin büyük oranda değer kaybetmesi olarak tanımlanmaktadır. Borsanın çöküşüne neden olan faktörler aşağıdaki gibidir (“Borsa Neden Çöker?”, t.y.):

- Panik satışı
- Ekonomi politikaları
- Siyasi gelişmeler

Bu etki en çok yatırımcılar üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Bu sonuçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (“Borsa Neden Çöker?”, t.y.):

- Para kayıpları yükselir
- Yatırımcılar ciddi zararlar görür
- İşsizlik artar
- Bankalar iflas eder
- Emlak piyasası kayıp verir

Yabancı yatırımcı açısından bakıldığında ise yabancıların fonlarını kısa zamanda borsadan geri çektiği görülür. Ülkeye ve ekonomiye olan güven sarsıldığından yaşanan değer kaybı daha da derinleşmektedir.

Özellikle 2008 yılının son çeyreğinde ve 2009’un ilk yarısında bozulan ekonomik göstergelerin ve geleceğe ilişkin artan risk algısının etkisiyle, küresel kriz, dünya borsalarında yüksek oranlarda düşmeye neden olmuştur. 2008 yılının son çeyreğine gelindiğinde ise bu durumun tam tersi yaşanmıştır. Ülkemizde de etkili olmaya başlayan kriz, işlem hacimlerinin büyük oranlarda artış göstermesi ile birlikte borsada yükselişe neden olmuştur. Krizin etkisinin azalmaya başlaması ile birlikte 2009 yılının ikinci çeyreğinde dünya ekonomisinde yaşanan olumlu veriler borsaya yansımış, 2010 yılının ilk yarısında endeks değerleri kriz öncesi döneme ait değerleri yeniden görebilmiştir (Fener, 2012, s. 19).

1.2 İstihdam Kavramı

Ülke ekonomisi ve halkın refah seviyesi için ekonomik kalkınma toplumlar için önemlidir. Bir ülkede hem ekonomik kalkınmanın hem de üretim düzeylerinin belirlenmesinde istihdam kavramı etkin bir rol oynamaktadır.

Ekonomik kavram olarak istihdam, üretim faktörlerinin gelir sağlamak amacıyla çalışması ya da çalıştırılması olarak tanımlanabilir (“İstihdam Kavramı”, t.y.).

İstihdam, birey ile başka bir işletme arasındaki sorumlulukları, ödeme koşullarını ve kurallarını düzenleyen, işyerinin genel kurallarını da kapsayan ve belirleyen, aynı zamanda hükümet tarafından da tanınan bir sözleşmedir (“İstihdam Nedir?”, 2020).

TÜİK istihdam edilenleri iki kategoriye ayırır; iş başında olanlar ve iş başında olmayanlar (Güçlüoğlu, 2017, s. 3-4):

İş başında olanlar: Bir işverene bağlı olarak düzenli ve sürekli olmadan işine göre mevsimlik ya da geçici olarak ya da iş buldukça ücretli, maaşlı görev alan; kendi hesabına ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir ekonomi faaliyet alanında yer alan kişilerdir.

İş başında olmayanlar: Aktif bir şekilde iş içerisinde yer almaya devam ettiği halde, referans hafta içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmasa da kendi hesabına ve işverenler istihdamda kabul edilmektedir.

Ücretli ve maaşlı çalışan ve çeşitli nedenlerle referans döneminde işlerinin başında bulunmayan fertler; ancak maaş veya ücretlerinin en az %50 ve daha fazlasını almaya devam ediyorlarsa istihdamda kabul edilmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu İşgücü İstatistikleri, 2017).

Üretici kooperatifi üyeleri ile mesleki bilgilerini artırmak amacıyla belirli bir menfaat (aynı ya da nakdi gelir, sosyal güvence, yol parası, cep harçlığı vb.) karşılığında çalışanlar (çırak, stajyer vb.) istihdamda kabul edilmektedirler (Türkiye İstatistik Kurumu İşgücü İstatistikleri, 2017).

1.2.1 İstihdam Türleri

1.2.1.1 Tam İstihdam

Tam İstihdam, mevcut iş gücünün ekonomik faaliyet içerisinde sahip olduğu üretim öğelerinin tamamının sürekli biçimde çalıştırılmasıdır (Güner, 2010, s. 7). Bir ekonomide üretim öğelerinin hepsi eksiksiz çalışıyor ve üretimde bulunuyor ve açıkta hiçbir etmen kalmıyor ise o ekonomide tam istihdam sağlanmış demektir.

Geniş anlamda tam istihdam, bir ekonomik faaliyet içerisindeki tüm üretim öğelerinin üretime koşulmasını; dar anlamda tam istihdam ise, ekonomik faaliyet içerisinde aktif olarak yer alma istek ve arzusunda olan tüm yetişkin bireylerin, iş bulup çalışmalarını belirtmektedir (Dinler, 2006, s. 471).

1.2.1.2 Eksik İstihdam

Eksik istihdam, bir ekonomide tüm üretim faktörlerinin üretimde görev almaması, bir kısmının atıl kalması halini ifade etmektedir. İstihdam dar anlamda ele alınırsa, eksik istihdam ekonomide çalışmak istediği halde iş bulamayanların (işsizlerin) olmasıdır (Dinler, 2006, s. 472).

Eğer bir ekonomide eksik istihdam söz konusu ise o ekonomide refah kaybının yaşandığı, milli gelirin ise olması gereken seviyenin altında izlendiği görülmektedir. Dolayısıyla eksik istihdam hem düşük verimlilik hem de sosyal refah kaybının yaşanmasına da neden olmaktadır.

Eksik istihdama neden olan faktörleri makro ve mikro boyutta incelemek mümkündür. Makro boyutta ülke ekonomisi, krizler ve dalgalanmalar, emek piyasasının geçirdiği dönüşümler örnek olarak gösterilebilir. Mikro boyutta ise yerel işgücü piyasalarının yapısı, kişilerin işsizlikle mücadele yöntemleri, iş arama kanalları, işgücü piyasasına ait bilgi eksiklikleri, nitelik ve becerilerinin mevcut işgücü piyasasına uygun olmaması gibi nedenler sayılabilir (Ünal ve Gönülaçan, 2019, s. 131).

1.2.1.3 Aşırı İstihdam

Aşırı istihdam, emek arzının emek talebini karşılayamadığı konjonktürlere özgü bir dengesizlik durumu olarak kabul edilir. Diğer bir anlamı ise siyasi destek, sosyal yardım vb. endişelerle kamuya ait kuruluşlarda rasyonel olmayan biçimde ihtiyacın çok üzerinde çalışan bulundurmaktır (“Aşırı İstihdam”, t.y.).

Aşırı istihdam, bir ekonomide tüm faktörler etkin ve verimli kullanılmasına rağmen ekonomide hala iş gücüne talep olması durumunu ifade eder. Aşırı istihdam durumu eksik istihdam durumunun tam tersini durumu ifade etmektedir (Eyuboğlu, 2003, s. 12).

Aşırı istihdam, bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin tümü çalıştığı halde üretilen mal ve hizmet miktarlarının, toplam talebi karşılayamaması durumunu ifade eder. Bu durumda istihdam hacmi arttırılmadığı için kısa dönemde toplam reel hasılanın arttırılması da mümkün değildir. Ancak üretim faktörlerinin maksimum kapasite ile kullanılmasıyla üretim geçici olarak arttırmaktadır. Bu durumun sürekli olmaması kısa bir süre sonra üretimin eski düzeyinin de altına düşürecektir (Özsabuncuoğlu ve Direkçi, 2012, s. 4).

1.3 İşsizlik Kavramı

Günümüzün en büyük sorunlarından biri olan işsizlik hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir problemdir.

Çalışmak istediği halde iş bulamayan yetişkinlere, işsiz denir. Ekonomik sistem içerisinde, çalışmak istediği halde iş bulamayan yetişkinlerin (16 yaş ve üstündekiler) olması, ilgili sistemde işsizliğin olduğunu gösterir (Dinler, 2006, s. 474).

İşsizlik birey açısından olduğu kadar toplum açısından da önemli bir potansiyel ekonomik kayıp yaratmaktadır. İşsiz kitlelerin sosyal açıdan topluma vereceği zarar, politik açıdan da demokratik rejimlerin tehdit edilebilirliği ciddi bir potansiyel sorun alanına işaret etmektedir. Özellikle tam istihdam dönemlerinin yaşandığı 1945-1970 döneminden sonra gelişmiş ülkelerde gözlenen kronik işsizlik olgusu bu önemli toplumsal sorunu yeniden gündeme getirmiştir. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere 1970'li ve 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler dünyada işsizliği öncelikli konu haline getirmiştir (Akgeyik, 2004, s. 2).

Ülkemizde 1980 sonrası yaşanan hızlı kentleşme, iç göçlerin artması sonucu gecekondulaşma yapısının artması, kırdan kente özellikle tarım işçilerinin yapmış olduğu göç işsizliğin artmasına neden olmuştur. 1980 sonrası neoliberal yaklaşımın etkili olması ile işsizlikle mücadele başlamış, bu süreç 1990 sonrasında istihdamın sağlanması üzerine yapılandırılarak devam etmiştir (Çondur ve Bölükbaş, 2014, s. 83).

Tüm toplumların en önemli sorunu haline gelmiş olan işsizlik; iktisadi anlamda emek talebinin emek arzını karşılamaması olarak açıklanabilir. Tek başına emek arzının emek talebine eşit olması işsizlik olgusunu ortadan kaldırmaz, istihdamın

gerçekleşebilmesi için emek arzının talep edilen işçi niteliklerini de taşıması gerekir; yoksa istihdam söz konusu olamaz (Güney, 2009, s. 136).

İşsizlik, referans dönemi içinde mevcut iş gücünün ekonomik faaliyeti içerisinde aktif halde yer almayan (yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz, kâr karşılığı olarak hiçbir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm kişiler işsiz nüfusa dahildir (Güner, 2010, s. 6).

İşsizlik genel olarak sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan tüm toplumların ortak sorunudur. İşsizliğin nedenleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de işsizliğin ana nedeni gelişmiş ülkelerde emek talebi yetersizliğinden yani işgücü arzı ve talebi arasındaki dengesizlikten kaynaklanmakta; gelişmekte olan ülkelere ise bu durum ekonominin yapısına bağlanmaktadır. Bu ülkelere nüfusun büyük çoğunluğu üretim sürecinde yer almakta, buna rağmen yaratılan hasıla üretim potansiyelinden çok daha düşük kalmaktadır (Öztürk, 2015, s. 25).

Türkiye’de işsizlik oranları yüksek ve istihdam oranları da çok düşük düzeylerde seyretmektedir. İşsizlik oranlarının yüksek olması; atıl iş gücünün ve bağımlı nüfusun artmasına neden olarak üretimi ve kişi başına düşen geliri azaltmaktadır. İşsizlik aşağıda belirtilen faktörlerden kaynaklanmaktadır (Kaba, 2019, s. 64):

- Nüfusun fazla olması,
- Ülke genelinde geniş aile yapılarından dolayı bağımsız nüfusun fazla olması,
- Nüfusun kalifiye iş gücünden yoksun olması,
- Tarım kesimindeki işgücü fazlasının tarım dışındaki sektörler tarafından yeterince istihdam edilememesi,
- Sanayi sektöründeki yatırımların süreklilik kazanamaması,
- İmalat sanayiinde işgücünün kullanıldığı emek yoğun üretimden yüksek teknolojilerin kullanıldığı sermaye yoğun üretim teknolojilerine geçilmesi,
- Kayıt dışı istihdamın yaygın olması.

1.3.1 İşsizlik Türleri

İşsizlik türleri açıklanırken işsizliğin hangi nedenlerden dolayı kaynaklandığının açıklamalarına da yer verilecektir. İşsizlik, gizli işsizlik ve iradi işsizlik ile açık işsizlik olarak ikiye ayrılacaktır. Açık işsizlik kendi içinde friksiyonel, yapısal, konjonktürel, mevsimlik ve teknolojik olarak beş grupta incelenecektir.

1.3.1.1 Gizli İşsizlik ve İradi İşsizlik

Bir ekonomide hesaplanan işsizlik oranı, gerçek işsizliği ortaya koymaz, aksine değer oranının çok altındadır. Tarım sektörü, ekonomi alanında faaliyet gösteren devlet kuruluşları ve küçük aile işletmeleri başta olmak üzere bazı alanlarda, ihtiyaç duyulandan daha fazla işgücü çalışır. Öyle ki çalışanlardan bir kısmı işten ayrılrsa ya da işten alınsa, gerçekleştirilecek üretimde hiçbir değişikliğe sebep olmayacaktır. Marjinal verimliliği sıfır olan, iş yapılı görüldüğü halde gerçekleştirilecek üretime hiçbir katkısı olmayan işgücüne gizli işsiz denir (Dinler, 2006, s. 476).

Bu tür işsizliğin sebebi üretim araçlarının yani sermayenin ve organizasyonun yetersizliğidir. Kasabaya veya şehre gidip iyi ücretle iş bulabilecek bir insanın ailesine veya köyüne bağlılığından dolayı, kendisine ihtiyaç olmadığı halde köyünde çalışması gizli işsizliktir. Ülkemizde tarımda çalışanların çoğu gizli işsizlik durumundadır (Boztepe, 2007, s. 22).

Herhangi bir ekonomik faaliyet alanında, çalışanlardan ve emeğin bir kısmının çekilmesine rağmen toplam üretim miktarında hiçbir değişme olmuyorsa, burada gizli işsizlik söz konusudur. Burada emek, olması gereken verimliliğin altında yer alan kavram olarak tanımlanmakta ve toplam üretime katkı sağlamamaktadır. Bir ekonomide emek kavramı artışına uygun ekonomik faaliyet alanı yaratılmıyorsa, gizli işsizlik kaçınılmazdır (Sürücü, 2014, s. 27).

İradi işsizlik, yetişkin kişilerin cari ücret düzeyinde çalışma olanaklarına sahip olmalarına karşın, çeşitli nedenlerle çalışmak istemeyip, işsiz durumuna düşmeleri sonucunda olan işsizliktir (Dinler, 2006, s. 477).

İradi işsizlik; vergi oranlarının yüksek olmaması, yeni veya mevcut olan işlerden yeterince haber alınamama, sosyo-ekonomik faktörler, piyasa yapısı, iktidar müdahaleleri ve teknolojik ilerleme gibi nedenlerle oluşabilmektedir. Yapılacak işe uyum sağlayamama ya da işe adapte olamama, gelir etkisi, beklentilerin sunulandan yüksek olması, kısa süreli çalışma tercihi ve insanların kişisel yapılarından kaynaklı iş aramaktan vazgeçebilir ya da çalışmak istenilmeyebilir. Böyle bir durum için iradi işsizlik, iş aramama veya iş aramada gönülsüz davranarak çalışmayı reddetme hali olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2018, s. 116).

1.3.1.2 Açık İşsizlik

Açık işsizlik, iş arayan kişilerin iş bulamama durumunu ifade etmektedir (Hesapçioğlu, 1986, s. 162).

Çalışma isteği ve gücüne sahip, cari ücret düzeyinde çalışmaya razı, iş arama kanallarını aktif bir şekilde kullanan; ancak iş bulamayan kişilerin oluşturduğu işsizlik türüne açık işsizlik denir (Zaim, 1977, s. 170).

1.3.1.2.1 Friksiyonel İşsizlik

Friksiyonel işsizlik durumundakilerin bir kısmının kendilerine önerilen işi beğenmemeleri nedeniyle bu işsizler, gönüllü işsiz olarak da nitelendirilebilir. Friksiyonel işsizlik, devlet tarafından iş bulmak için düzenli ve hızlı işleyen kurumsal bir yapı geliştirilmesi sonucu iş arama süresi kısaltılarak bir nebze olsa çözülebilir (Yıldırım, 2006, s. 6).

Friksiyonel işsizlik hem istemli hem istemsizdir. Gelişmiş ya da gelişmekte olan tüm ülkelerde emek piyasasının iyi çalışmamasından dolayı ortaya çıkan işsizlik 'arızı işsizlik'tir. Bu işsizliğin temelinde; işgücü piyasasının iyi organize edilmemiş olması, sektördeki bilgi eksiklikleri, işgücünün baskı eksikliği, zamanında sağlanamayan üretim giderleri, çalışabilir nüfus sayısının yeni katılımlarla artması, işverenin vadettiği imkanları yeterli bulmayıp işlerini bırakanlar gösterilebilir. Bazı işçilerin iş aramazken bazılarının iş araması gibi durumları ve nihayetinde her iki tarafın sektör

hakkında tam bilgiye sahip olmamaları ‘emek piyasası’nın işleyişindeki sürtünmelerin oluşundan meydana gelmesi olarak ifade edilir (Boztepe, 2007, s. 20).

Ekonomik faaliyet alanı içinde çeşitli sebeplerle mutlaka iş değiştirenler olacağından; toplam işgücü talebi, toplam işgücü arzına eşit olsa da friksiyonel işsizlik yine ortaya çıkacaktır.

Friksiyonel işsizlerin bir kısmı; eski işlerini ve daha önce kendilerine sağlanan şartları ve maaşları kendilerine referans aldıklarından, yeni işleri beğenmeyebilirler. Bundan dolayı friksiyonel işsizler iradi işsizler grubuna dahil edilebilir. Bu grup işsizler hem beklentilerine hem de kendi yetenek ve deneyimlerine uygun iş bulabilirler. Bir ülkede İş ve İşçi Bulma Kurumu ne kadar etkin çalışır, ne kadar iyi örgütlenirse, o ülkede arazi (friksiyonel) işsizlik oranının düşük olması kaçınılmaz olacaktır. Ülkelerde friksiyonel işsizlik mevcuttur ve bu oranın %2-%4 seviyelerinde olması normal karşılanmaktadır (Dinler, 2006, s. 478).

Friksiyonel işsizlik üç kaynakta ele alındığında (Mallia, 2005, s. 53): Birincisi, işsizliğin piyasadaki sürtünmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmasıdır. Piyasadaki bu sürtünmenin sonucu olarak ekonominin yapısındaki değişimler talep ve diğer işleyişleri bozacaktır. İkincisi; emeğin hareketsizliği ile ilgilidir. Aile bağları, başka şehirlerde iş bulmaları sonucunda yeni konut maliyetlerinden dolayı işsiz kişilerin işlerin olduğu alanlara taşınmalarını engellemektedir. Üçüncü neden ise insan kaynaklarındaki bilgi yetersizliğidir. Boş pozisyonlarını doldurmak isteyen firmaların iş arayan kesimden haberdar olmamalarıdır.

1.3.1.2.2 Yapısal İşsizlik

Gelişen dünya, şartlar ve teknolojik her türlü değişim, ekonomik değişimde de kendisini gösterir. Bu değişimler içinde tüketicilerin talepleri ve üretim teknolojileri gösterilebilir. Değişimlerle beraber ekonominin arz-talep ve üretim yapısındaki değişiklikten kaynaklı oluşabilecek işsizliğe yapısal işsizlik denir (Dinler, 2006, s. 478).

Yapısal işsizlik daha çok az gelişmiş ülkelerde karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni az gelişmiş ülkelerdeki sermaye yetersizliğidir. Emek arzı ile sermaye ve diğer

Üretim faktörleri arasındaki dengesizliğin sonunda yapısal işsizlik oluŐur. Bu nedenle, yapısal işsizlik devamlı bir niteliktedir. Bu durumun ortadan kaldırılması için atılacak adım sermaye faktörlerini artırmak, yani yatırımların sürekli olarak yükselmesini sağlamaktır. Bazı görüŐlere göre, yapısal işsizlik yoğun emek kullanan küçük sanayiden, daha az işgücü ve emeğin kullanıldığı fabrika sanayine geçişle ortaya çıkabilmektedir. Sonuç olarak az gelişmiş ülkelerdeki sermaye yetersizliğini giderebilmek adına sermaye faktörlerini artırmak gerekir. Bunun için de bu ülkelere sermaye fazlası olan ülkelerden doğrudan yatırımlarının yapılması yapısal işsizliği uzun vadede biraz da olsa hafifletecektir (Sürücü, 2014, s. 22).

Ekonomik büyüme, yapısal işsizliğin nedenleri arasındaki en dikkat çekici etmendir. Ekonomi büyüdükçe gerekli olan girdi miktarı ile nihai mal talebinin arasındaki oran deĐiŐecektir. Bu değişime ekonomik yapı eŐ zamanlı cevap veremeyecektir ve eğer bu süreç çok yavaş olursa, üretim faktörleri talebi ile arzı arasında dengesizlikler oluŐacak ve nihayetinde çeşitli endüstrilerde ya da mesleklerde işsizlik oluŐabilecektir. Böyle bir durum sonunda da yapısal işsizlik meydana gelir. Ekonomik büyümeyle birlikte emeğin talep edildiği alanların değişmesine yol açar. Örneğin, talebin yoğunlaştığı alanlar için artış söz konusu olurken, diğer alanlarda ise görece olarak düşme meydana gelir. Değişen bu taleplere karŐılıklı verebilmek için işgücü yapısı da deĐiŐecektir. Bunun için işçilere yeniden eğitim vermek gerekebilir, işgücüne talebe uygun yetenekte yeni işçiler kazandırılabilir; ancak bu geiler uzun vade isteyen geçiŐlerdir. Özellikle deneyimleri ve becerileri ekonomik bakımdan geçersiz hale gelmiş tecrübeli işçiler için daha güç bir durumun varlığından söz edilebilir (Bekiroğlu, 2010, s. 47).

1.3.1.2.3 Konjonktürel İŞsizlik

Konjonktürel işsizlik, yeterli talebin olmamasından dolayı ortaya çıkan işsizliktir. Ekonomideki durgunluk mal ve hizmetlere olan talebi azaltırken, buna bağlı olarak işçi talebini azaltmakta hatta çalışanların işten çıkarılmasına sebep olmaktadır. İŞçi cretlerinin düşürülmesi, kısa çalışma gibi birtakım tedbirler ile azaltılmaya çalıŐılsa da yıkıcı etkisi yok edilememektedir (Yıldız, 2014, s. 11).

Piyasa ekonomilerinde ekonomik etkinlikler zaman içinde dalgalanır. Bu dalgalanmanın sonucu duraklama ve bunalım dönemlerinde ortaya çıkan işsizliğe konjonktürel işsizlik denir. Konjonktürel işsizlik efektif talebin ekonominin üretim hacmine göre düşük düzeyde kalmasının bir sonucudur (Kanca, 2012, s. 3).

1.3.1.2.4 Mevsimlik İşsizlik

Mevsimlik dalgalanmaların yaşandığı tarım, turizm, inşaat gibi ekonomik faaliyetler bazı dönemlerde yüksek, bazı dönemlerde ise düşüktür. Bundan dolayı üretimin mevsimsel olarak arttığı böyle dönemlerde işgücü talebi yüksek olmaktadır. Ama izleyen dönemde üretimin mevsimsel olarak azalması üzerine geçen dönemde çalışanlar, işlerini kaybederler ve üretim bir sonraki dönemde artana kadar işsiz kalırlar. Ortaya çıkan işsizliğe mevsimlik işsizlik denir (Yıldırım, 2006, s. 7).

Mevsimlik işsizlik, gelişmekte olan ülkelerde tarım kesiminde ortaya çıkmaktadır. Tarım çalışanları kışın işsiz kalmakta ve başka bir alanda çalışmamaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde sadece tarımda değil, turizm ve gıda gibi sektörlerde de mevsime bağlı olarak işsizlik ortaya çıkmaktadır (Güney, 2009, s. 139).

1.3.1.2.5 Teknolojik İşsizlik

Üretimde insan gücü yerine makinenin, teknolojinin kullanılması veya yeni üretim tekniklerinin kullanılması sonucu ortaya çıkan işsizliğe teknolojik işsizlik denir (Güney, 2009, s. 138).

Yeni tekniklerin, makinelerin kullanılması; insan gücünün yerini makinelerin almasına neden olmaktadır. Yeni teknolojinin girdiği kesimlerde üretim artarken, bu kesimde çalışanlar işsiz durumuna gelir ve bu kesimden diğer kesimlere doğru emek akımı başlar. Bu teknolojik işsizliğin yaşanması neden olur. Teknolojik gelişme kısa dönemde istihdam azaltıcı, uzun dönemde ise istihdam yaratıcı bir rol oynar. Uzun

dönemde yan çalışma kolları ortaya çıkmakta ve işgücünü yeniden kullanma olanakları doğmaktadır (Kanca, 2012, s. 3).

1.4 Ücret Kavramı ve Türleri

Ücret, bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutardır (İş Kanunu Sözleşmesi, 2003).

Ücret, bedensel ve zihinsel emeğe üretim faaliyetleri karşılığı ödenen bedel olarak tanımlanır (Ünsar, 2019, s. 49).

Ücret, Sanayi Devrimi'nde ortaya çıkan işçi sınıfının emeği karşısında sermaye sahipleri/patronlar tarafından ödenen tutardır (Öçal ve Orhan, 2018, s. 647).

Ücret, işçinin gördüğü işin karşılığı olarak ödenen veya işverenin buyruğu altında iş görmeyi bekleyerek geçirdiği zaman dilimi içerisinde ödenmesi gereken para ve para ile ölçülebilen yararlarından oluşan bir "kazanç" türüdür ("İş Hukukunda Ücret", t.y.).

Ücreti, asıl ücret, asgari ücret, brüt ve net ücret olarak kendi içinde alt tanımlamalara ayırabiliriz:

Asıl Ücret: İş sözleşmesi yapılırken işçi ile işveren arasında herhangi bir şart sunulmadan kararlaştırılan veyahut patronun işçiye işe alımında bildirdiği ücrettir ("İş Hukukunda Ücret", t.y.).

Asgari Ücret: İşçilere ödenmek zorunda olunan en düşük ücrettir. İşçilere çalışmaları karşılığında ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım, kültür vb. temel gereksinimleri günün üzerinden en az düzeyde karşılanmasına yetecek kadar ücrettir ("Erişim Adresi: <http://iskanunu.com/pratik-bilgiler/asgari-ucret-nedir/>", t.y.).

Brüt ve Net Ücret: İşveren tarafından işçiye herhangi bir kesinti yapılmadan ödenen ücrette brüt ücret denir. Net ücret ise işveren tarafından belirli bir dönemde ödenen ücret gelirinden, vergi ve sosyal sigorta primleri vb. kesintiler yapıldıktan sonra işçinin eline geçen ücrettir (Öztürk, 2015, s. 47).

Ücret türlerini ise zamana göre belirlenen ücret, akort ücret, götürü ücret, yüzde usulüne göre ücret ve bahşişler, ikramiyeler, primler, komisyon ücret ve kardan pay alma olmak üzere kendi içinde sekiz kategoride sınıflandırabiliriz. Bu türler ayı ayrı aşağıda detaylandırılacaktır.

1.4.1 Zamana Göre Belirlenen Ücret

Bu ücret türünde zaman unsuru önemli rol oynar. Buradaki zaman unsuru; işçi, saat başına gündelik, haftalık, aylık olarak önceden tespit edilen bir ücreti alır. Ücret daima sabit kalır. İşçinin verimi artarsa bu artış nedeniyle işletme avantaj sağlar; fakat bu durum işçiye herhangi bir yarar sağlamaz (Ergül, 2006, s. 97).

1.4.2 Akort Ücret

Yapılan işin sonucuna göre hesaplanıp ortaya çıkan ücrete “akort ücret” denir. Bir presçinin bastığı kapak sayısına, bir tornacının açtığı diş sayısı, bir dokuma işçisinin dokuduğu kumaşın uzunluğuna göre ücretin hesaplanması durumlarında “akort ücret” söz konusudur. Akort ücret hesabında yapılan işin parça sayısı, büyüklük, uzunluk, ağırlık gibi miktarı saptanır ve belirli bir çalışma dönemine düşen ücret, her miktar için saptanan ücretin birim sayısı toplamı ile çarpılması sonucu bulunur. Akort ücret, iki şekle ayrılır (“İş Hukukunda Ücret”, t.y.):

Parça Başına Ücret: Yapılacak veya işlenecek iş için parça adedi ve bu adede göre bir ücret belirlenir. Parça, büyüklük, uzunluk, ağırlık gibi miktarlardan yola çıkılarak ücretin hesaplanmasına ‘parça akordu’ denir.

Zaman Akordu: Bu ücret hesabında zaman önemli bir etmendir. Bu hesaplamada yapılan işin miktarından ziyade, iş için harcanacak toplam zaman bulunur ve birim zamana denk düşen parasal miktar ile toplam zaman çarpılır ve işçiye ödenecek toplam ücret hesaplanır.

1.4.3 Götürü Ücret

İşçi belirli bir zamanda önceden saptanan bir işi yapmayı taahhüt eder. Ücret bu zaman üzerinden hesaplanır. Eğer üretim, önceden belirlenen düzeye ulaşamaz ise, işçinin ücreti düşülür. Diğer taraftan üretim belirtilen düzeyin üzerine çıksa dahi işçiye ekstra bir ücret ödenmez (Ergül, 2006, s. 99).

1.4.4 Yüzde Usulüne Göre Ücret ve Bahşışler

4857 sayılı İş Kanunu'nun 51.maddesine göre (İş Kanunu Sözleşmesi, 2003): otel, lokanta, eğlence yerleri ve benzeri yerler ile içki verilen ve hemen orada yenilip içilmesi için çeşitli yiyecek satan yerlerde çalışan işçilere genellikle usulüne göre ücret ödenir.

4857 sayılı İş Kanunu'nun 52.maddesine göre (İş Kanunu Sözleşmesi, 2003): yüzde usulünün uygulandığı işyerlerinde işveren, her hesap pusulasının genel toplamını gösteren bir belgeyi işçilerin kendi aralarından seçecekleri bir temsilciye vermekle yükümlüdür. Bu belgelerin şekli ve uygulama usulleri iş sözleşmelerinde veya toplu iş sözleşmelerinde gösterilir.

1.4.5 İkramiyeler

İkramiye, işçinin yaptığı iş karşılığı aldığı asıl ücret dışında ek olarak yapılan bir ödemedir. Eğer bir işçinin bireysel ya da toplu iş sözleşmesinde yılda bir veya birkaç defa ikramiye ödenmesi belirtilmişse, işçinin, sözleşme gereği bu hakkının yerine getirilmesini isteme hakkı mevcuttur. Bunun dışında, işveren kendiliğinden ikramiye ödeyebilir, bu ödemeyi kaldırdığından işçi ücret ödemesi üzerine bir hak talebinde bulunamaz; çünkü ortada kazanılmış bir hak yoktur ("İş Hukukunda Ücret", t.y.).

1.4.6 Primler

İşçilerin iş verimini artırmak, yaptıkları işin niteliği ve miktarında artışı sağlamak, sonunda yaptıkları başarılı çalışmalarını ödüllendirmek adına ödenen ücret prim olarak ifade edilebilir. İkramiyede amaç, işçinin yıllık gelir düzeyini bir miktar artırmakken; primde ise işin nicelik ve niteliğini artırmak amacı taşımaktadır. Prim, işçiye, sözleşmelerinde belirtildiği üzere önceden aktarılarak verilebileceği gibi, işverence tek yanlı olarak işçiyi "özendirme" ve "ödüllendirme" amacıyla da verilebilir ("İş Hukukunda Ücret", t.y.).

1.4.7 Komisyon Ücret

506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nun 77. maddesi 4. fıkrasında sözü edilen komisyon ücreti, işçinin gerçekleştirdiği işin sonucu, işverene sağladığı yararların değeri üzerinden belirli bir yüzde miktarı üzerinden ödenen bir karşılıktır ("İş Hukukunda Ücret", t.y.).

1.4.8 Kardan Pay Alma

İşveren, işçinin yaptığı işin verimini artırmak için hak ettiği ücrete ek olarak, elde ettiği kârdan pay verebilir. Genellikle, işletmenin üretim, yönetim ve satış gibi önemli bölümlerinde işletmece kritik görevlerde bulunan personele kâr dağıtım yapılr. Kâra katılma, ekonomik anlamda işçi için önemlidir; çünkü işçinin ödüllendirilmesidir ("İş Hukukunda Ücret", t.y.).

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE’DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER, NEDENLERİ VE OLUŞUMU

2.1 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi

Türkiye’de finansal reform süreci, 1980 sonrası “yapısal uyum ve dışa açık, piyasa ekonomisi uygulamasında liberalizasyon” programının bir uzantısı olarak gelişim göstermiştir. 1981’de faiz hadlerinde sınırlamalar kaldırılmış, 1984’te döviz alım-satımı serbestleşmiş, 1989’da kambiyo kontrolleri tamamıyla kaldırılarak yurtiçi-yurtdışı sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır. Ulusal finans piyasalarına yönelik olarak 1986 yılında Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuş ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası yeniden kurulmuştur. Merkez Bankası 1987’de açık piyasa işlemlerini başlatmıştır. Finans piyasalarında uygulanan bu reformlar sonucu Türk mali piyasaları 1990’larda “derinlik” sürecinde ilerlemiştir. Bu reformlar sonucu ulaşılmak istenen hedef tasarruf-yatırım etkinliğinin artırılması ve sabit yatırımlara yönelik kredi havuzlarının genişlemesi yönünde iken mali serbestlik deneyimi bu beklentiyi gerçekleştirememiştir. Programın sonucunda ulusal ekonominin dışa bağımlılığı artmış, reel üretim yapısı dalgalanmış, gelir dağılımında bozulmalara neden olmuştur. Yine bu süreçte finansal sistemin gelişmesini belirleyen üç faktör vardır: Birincisi, finansal serbestleşme çerçevesinde geliştirilen araçların çoğunun kamu kesimi açığının finanse edilmesi için yaratılan menkul değerlerin oluşturulması; ikincisi TL’nin yabancı para ile ikamesinin yarattığı tehdit (dolarizasyon); üçüncü faktör ise spekülasyon kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal finans piyasalarında ve reel ekonomide neden olduğu istikrarsızlıktır (Yeldan, 2016, s. 129-130).

1980 yılı ile birlikte Türkiye ekonomisi bütünüyle serbest bir piyasa ortamına geçiş süreci yaşamıştır. 1980’li yılların dışalım ve dışsatımı destekleyen politikaları, denetimsiz teşvik uygulamalarıyla birleşince bütçe ve cari açıkların beraberinde de dış kaynak ihtiyacının daha da artmasına yol açmıştır. Bu süreçte dışsatımı artırmak için sürekli reel devalüasyona dayalı kur politikası izleyen Türkiye daha çok dışalım yapmak durumunda kalmıştır. 1980’lerin sonuna gelindiğine ise Türkiye ekonomisi para piyasalarında tam serbestliğe gitmiş, döviz alım-satım işlemleri tamamıyla serbest bırakılmıştır. Cari açık ile birlikte iç ve dış borçların artması da devam etmiştir.

1989 yılında yaşanan en önemli dönüşüm Türkiye ekonomisine gelen ve giden finansal sermaye hareketleri üzerinde her türlü denetim ve sınırlama kaldırılmıştır. Dolayısıyla artık sadece uluslararası doğrudan yatırım değil uluslararası finansal yatırımlar da ekonomiye serbestçe girip çıkabilecektir. Serbestleşen sermaye hareketleri, döviz rezervlerinde hareketlenmelere yol açmış, dövizin tahmin edilemeyen şekilde artması ya da azalması, ekonominin genel dengelerini bozmuştur. Yine 1989 yılı sonlarında ani döviz hareketlerine paralel olarak enflasyonist ortamda kısa vadeli piyasa faizleri yükselmiştir. Bu durum, giderlerini karşılamak durumunda olan devlet bütçesinin faiz yükünü arttırmıştır. Dizginlenemeyen kur hareketleri, artan borçlar ve cari açık Türkiye ekonomisini 1994-1999 yıllarında IMF ile stand-by anlaşması yapmak zorunda bırakmıştır. Yapılan anlaşma ekonominin uluslararası sermaye hareketlerine açık tutulmasını sağlamış; ancak küresel sermaye hareketlerine sınırsız serbestlik tanınması üç büyük ekonomik krizin yaşanmasına engel olamamıştır (Kepenek, 2017, s. 213-215).

2.1.1 1980-1990 Dönemi Türkiye Ekonomisi

Türkiye, 1980 yılında ekonomik açıdan yeni bir döneme girmiştir. 1980 öncesinde dışa kapalı, ithal ikamesine dayanan, sabit kur rejimini izleyen bir politika sürdürürken, 24 Ocak 1980 Kararları ile finansal liberalizasyonu ve ihracata yönelik sanayileşme uygulamasını benimsemiş, döviz kuru ve faiz politikalarında değişiklikler yaşanmıştır. 1989 yılında döviz işlemleri ve sermaye hareketleri serbest bırakılarak tam liberalizasyon sağlanmıştır. Döviz işlemlerinde ve sermaye hareketlerinde liberalizasyona gidilmesi sonucu yurtdışından borçlanma yoluyla sağlanan fonlar, bankalar açısından mevduatın yanında yeni bir kaynak olmuştur (Ural, 2003, s. 17).

1980 modeli, reel devalüasyonlar doğrultusunda yürütülen bir kambiyo politikası, liberasyona yönelen bir ithalat politikası; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın ulusal bir özellik haline getirilmesi; fiyat kontrolleri ve temel malların birçoğu üzerindeki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına dönük makro politikalar ve 24 Ocak kararları ile ekonomiyi derinden etkileyen iktisat politikalarına yönelişin temel unsurları olmuştur (Boratav, 2015, s. 151).

24 Ocak 1980 tarihi ile uygulamaya konan istikrar programı ile o güne kadar uygulanan temel ekonomi politikaları değiştirilmiştir. Yeni alınan kararlar daha liberal

ve dışa açık politikalar olmuştur. Programın kısa vadedeki amacı; dış borcun ödenmesine yönelik çözümler geliştirmek ve artan enflasyonu düşürmek olmuştur (Ardıç, 2004, s. 84).

24 Ocak programının uygulanması üç aşamada ele alınır ise: Birincisi, askeri rejim denetimi altında 1980-1983 yılları arasında uygulanmıştır. İkinci aşama, genelde ekonomiyi, özelde mal ithalatını serbestleştirmenin devreye girmesi olmuştur. Üçüncü aşama ise TL'nin konvertibilesi ve mali piyasaların serbestleştirilmesi, özelleştirme ve küreselleşme 1989 yılından sonra uygulamaya konulmuştur. Dönem boyunca uygulama içindeki temel amaçları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Kazgan, 2017, s.106-09):

- Dış ticaret, döviz piyasası ve sermaye girişlerinin serbestleştirilmesi
- Dış ticaretin geliştirilmesi
- İç fiyatların piyasadaki arz ve talebin kesiştiği fiyat düzeyini yansıtması
- Hem arz edilen hem talep edilen para miktarının kontrol edilmesi
- Üretim sırasında kullanılan tüm mallar üzerindeki vergilerin düşürülmesi ve iç borçlanmanın yönetilmesi için sürecin başlanması
- Faiz oranlarının serbestleşmesi ve reel pozitif düzeye gelmesi,
- Devletin ekonomi içindeki giderlerinin azaltılması, KİT'lerin mülkiyetinin özel kesime devredilmesi,
- Reel ücret ve maaşların düşürülmesi ve tarım alanındaki fiyatlarının kontrol altına alınması

Türkiye, yaşadığı siyasi istikrarsızlıkların etkisiyle, 1970'li yılları yapay önlemler, sorunları derine inmeden, varolan yapı ve modeli koruyarak geliştirmeye çalışmış; bu sonuçta daha derin ve yoğun bir sorun ve bunalım ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. İthalat ve üretimde yaşanan sıkıntılar, kıtlık ve darlıkların yaygınlaşmasıyla birlikte yüksek enflasyon ve ekonomik bir bunalım döneminde tarih sahnesine çıkan Süleyman Demirel Başbakanlığı'ndaki hükümet 24 Ocak 1980 tarihinde yeni bir ekonomi programı yürürlüğü koymuştur. Program istikrar ve liberalleşme temelli olup; kısa vade ve uzun vade olacak şekilde önlemler paketini içermekteydi. Kısa vadede ödemeler dengesini iyileştirmek, enflasyonu düşürerek istikrarı sağlamak; uzun vadede ise piyasaya daha fazla ağırlık veren, dışa, ihracata

yönelik bir ekonomi yaratmak hedeflenmiştir. Yeni önlemler paketi ile (Pamuk, 2020, s. 265-266):

- Ekonomideki cari işlem ve sermaye dengesinde yaşanan problemlere karşı TL'nin yabancı para karşısında değerini düşürülmüştür.

- 1981 yılının Mayıs ayından itibaren döviz kurları günlük belirlenmeye başlamıştır.

- Kur, vergi ve diğer pek çok destek ile ihracat teşvik edilmiş; ticaret ve ödemeler rejiminde ise serbestleşmeye gidilmiştir.

- İç piyasalarda fiyat kontrolleri kaldırılmış, kamu finansmanında iyileşme sağlanması için kamu iktisadi kuruluşlarının ürünlerine yüksek oranlarda zam yapılmış, ekonominin çeşitli alanlarında kamu sübvansiyonları ve destekler kaldırılmıştır.

- Faizler serbestleşmiş, yabancı sermaye girişinin özendirilmesi için ek önlemler alınmıştır.

- Programla hem mali dengeleri yeniden kurmak hem de uluslararası piyasalarda rekabet gücünü sağlamak amaçlanmış, bu sebeple ücret ve tarımsal üreticilerin gelirlerinin düşürülmesi sağlanmıştır. Ancak bu uygulamalara işçi örgütleri karşı göstermiştir.

- Grevler, iş bırakmalar ve işyeri anlaşmazlıkları giderek artmıştır. 24 Ocak paketinde işçiler ve ücretlerle ilgili uygulamalar askeri uygulamalar neticesinde sürdürülmüştür.

- Askeri yönetimin kurulmasından sonra sendikaların faaliyetleri yasaklanmış, işçilerin gelirlerinde büyük düşüşler yaşanmıştır. Yine devletin destek alımları ve destek fiyat politikası değiştirilince, tarımsal ürünlerin fiyatları da gerilemiştir.

1980'li yıllarda uygulanan istikrar politikasının en önemli politikalarından biri finans sektörünün serbestleştirilmesi ve dışa açılmaya başlanması olmuştur. Kambiyo rejiminde değişiklikler yaşanmıştır. Daha öncesinde Merkez Bankası tarafından sürdürülen döviz işlemlerinin ticari bankaların yapabilmesi ve bankaların kendi döviz pozisyonlarını yönetebilmesi sağlanmıştır (Pamuk, 2020, s. 265-267).

Tablo 2. Türkiye Ekonomisinin 1980 – 1990 Yılları Arası Temel Makroekonomik Göstergeleri

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Reel GSYİH (%)	-0.8	4.4	3.4	4.8	6.8	4.3	6.9	10.0	2.1	0.3	9.3
Faiz Ödemeleri (Milyar TL)	31	75	87	211	441	674	1 331	2 266	4 978	8 259	13 966
Cari İşlemler Dengesi/GS MH(%) (\$)	-4.98	2.71	-1.48	-3.18	-2.43	-1.51	-1.95	-0.94	1.76	0.89	-1.74
Faiz Oranları (%)	33	35	50	45	45	55	58	52	83.90	58.80	59.40
Resmi Rezervler (Milyon \$)	-	-	-	-	-56	360	-163	-137	-721	-2 485	-781

Kaynak:

IMF.

Erişim

adresi:

https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/TUR, Erişim tarihi: 05.12.2020; Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 470, 483, 578, 596.

Tablo 2.'deki veriler incelendiğinde istikrarsız bir büyüme ve faiz oranlarının arttığı görülmektedir. Faiz ödemeleri her yıl artarak büyümüş; resmi rezervlere ise azalmalar artarak devam etmiştir.

Tablo 3. Döviz Kuru, İthalat, Toptan Eşya Fiyat Endeksi Verileri (% Yıllık)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Döviz Kuru %	41.2	47.4	46.4	39	61.8	42.3	29.5	26.5	65.8	49	23
İthalat %	9.6	12.9	-1	4.4	16.5	5.5	-2.1	27.5	1.3	10.2	41.2
Tefe %	94.7	25.6	24.8	40.1	53.5	38.2	24.5	48.9	69.7	68	49.2

Kaynak: Bayraktutan, Y. ve Arslan, İ. (2003). Türkiye’de döviz kuru, ithalat ve enflasyon ilişkisi: ekonometrik analiz (1980-2000). Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2), 89-104. s. 92.

Tablo 3.’e göre döviz kuru ve enflasyon oranının en yüksek olduğu yıl 1988 yılıdır. İthalat oranı ise %1.3 seviyesindedir. 1982 ve 1986 yıllarında ise ithalat değeri eksi değerlerde olduğu görülmektedir. Döviz kuru ve enflasyon artarken ithalatın düştüğü görülmektedir. Döviz kuru ve enflasyon ile ithalat arasında ters yönlü bir ilişki olduğu izlenmiştir (Bayraktutan ve Arslan, 2003, s. 92).

2.1.2 1991-2000 Dönemi Türkiye Ekonomisi

Dünya, 1990’lar sonrasında yeni bir evreye girmiş; sadece “yeni dünya düzeni” değil, önce tek kutuplu dünyada “Amerikan hegemonyası”, sonra da “ Amerikan İmparatorluğu”ndan bahsedilir olmuştur. Önce Doğu Bloke (1989), sonra SSCB’nin dağılması (1991) izlenince iki kutuplu dünya tarihe karışmış; ABD dünyanın tek egemeni olarak kalmıştır. Buradaki hedef; demokrasi, insan hakları, serbest piyasa ekonomisi, barış gibi siyasal ve ekonomik amaçlar dünyada kabule dayanmış; yeni öğreti “neoliberalizm” olarak açıklansa da küreselleşmenin “ideolojik” temelleri atılmış olmuştur. Aynı zamanda 1990’lar, yeni bir odak noktasının, “yükselen pazarların (piyasaların)” doğuşuna da tanıklık edecektir (Kazgan, 2017, s. 191).

1991 yılından itibaren diğer koalisyon hükümetleri kamu kesimi ücretlerine büyük zam yapmış, tarımsal ürün fiyatlarını yükseltmiş, devletin tarım kesimindeki destek alımlarının kapsamı genişletilmiştir. Bu durum yaşanırken kamu iktisadi kuruluşlarının sattığı malların fiyatları enflasyonun gerisinde kalmaya başlamıştır. Bu sonuç bütçe açığını hızla genişletirken, kamu iktisadi kuruluşları ve özellikle kamu

bankaları büyük zarar ile karşılaşmışlardır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'da süren PKK'ya karşı 1984 yılında başlayan ve 1999 yılına kadar süren savaşta bütçeye büyük yükler getirmeye başlamıştır (Pamuk, 2020, s. 275).

1994 yılı ve 2000'li yıllarda uygulanan istikrar politikasının çözmeye çalıştığı yabancı sermaye istikrarsızlığı, finans piyasası ağırlıklı başlayan ve daha sonra reel sektöre yayılan krizlerin ortak noktaları ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Sönmez ve Şimşek, 2011, s. 98-99):

- Sürdürülemeyen bütçe açıkları ve yüksek düzeydeki dış borçlar,
- Enflasyonda yaşanan artış,
- Üretimin azalması ve ücret düşüşüyle birlikte işsizliğin artması,
- Küreselleşme ile birlikte hızlı fon akımları,
- Banka sisteminde artan açık pozisyonlardır.

1990'larda gerçekleşen kurumsal dönüşümlerin en önemlisi AB ile 1995 yılında imzalanmış ve bir yıl sonra geçerli olmuş Gümrük Birliği anlaşmasıdır. AB'den mali destek alınmadan imzalanan bu anlaşmayla birlikte, Türkiye AB ile arasında mamul mallar ticaretinde gümrük tarifelerini kaldırmayı, üçüncü ülkelerden yapılan ithalata uyguladığı gümrük tarifelerini de AB'nin uyguladığı düzeylere çekmeyi kabul etmiştir. Bu düzenlemelere rağmen Türkiye'nin AB ile ticaretinde beklenen artış hemen olmamıştır. Bunun nedeni ise anlaşma öncesinde gümrük tarifelerinin düşük olması ve 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı istikrar sorunları olmasıdır. Beklenen artış ise 2001 krizi ve Türk lirasının önemli oranda değer kaybetmesinden sonra Türkiye'den AB ülkelerine ihracattaki artıştan kaynaklanmıştır (Pamuk, 2020, s. 280).

Türkiye'deki sermaye hareketlerinin serbestleşmesinde en önemli etken; dış tasarrufların ekonomik büyümeyi hızlandırma anlayışı olmuştur. Kamunun artan finansman ihtiyacını sağlanabilmesi için yabancı fonların ülkeye çekilmesi bu kararların alınmasında etkili olmuştur. Yapılan yasal düzenlemeler ile reel faizlerin yükselmesi, ülkeye giren yabancı sermaye miktarının artması ile sonuçlanmıştır. Bunun en önemli etkisi ise TL'nin reel olarak değer kazanması olmuştur. Tüm bunlar yaşanırken 1990'larda kısa vadeli sermayeyi ülkeye çekme konusunda yüksel reel faiz, düşük oranlı devalüasyon gündeme gelmiştir. Bu durum kısa vadede finansal yatırım

ortamının oluşmasına imkan vermiş; ancak uzun vadede fon akımları, doğrudan yabancı sermayenin ülkeye gelmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmamıştır. Türkiye’de sermaye hareketlerinin serbestleştiği 1990 sonrası yurtiçi ya da yurtdışı kaynaklı ekonomik ve politik olumsuzluklar sermayenin çok hızlı bir şekilde çıkışı ile karşılaşmış, ekonomi kırılgan bir yapıya bürünmüştür. Kırılganlığa neden olan diğer bir faktör bankalar üzerinde denetimin olmamasıdır. Bankalar yüksek miktarda açık pozisyon ile çalışmaya başlamış; Türk bankacılık sistemi devalüasyon beklentilerinin yoğunlaştığı dönemlerde (1994 ve 2001) açık pozisyonları miktarında döviz talep ederek sistemin krize girmesinde etkili olmuşlardır (Yentürk, 2005, s. 109-110).

1989 yılında finansal serbestleşme kararıyla, fonların çekilmesi, hazine bonosu, devlet tahvillerinin faiz oranları yükseltilmiş; 1990’lı yıllardan itibaren, ekonomi bir faiz-döviz döngüsü içine girmiştir. Yüksek faiz hadleri, özel sektörün yatırımlarını iterken, Merkez Bankası’nın faiz hadlerini düşürme girişimleri ise TL’nin değerini düşürerek, sermaye girişlerinin tersine dönmesine neden olmuştur. Enflasyon ve enflasyon beklentisi de faiz oranlarının düşmesine engel olmamıştır (Tarı ve Kumcu, 2005, s. 171).

Tablo 4. Türkiye Ekonomisinin 1991 – 2000 Yılları Arası Temel Makroekonomik Göstergeleri

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Reel GSYİH (%)	0.9	6	8	-5.5	7.2	7	7.5	3.1	-3.3	6.9
Faiz Ödemeleri (Milyar TL)	24 073	40 298	116 470	298 285	576 115	1 497 401	2 277 917	6 176 595	10 720 840	20 439 862
Cari İşlemler Dengesi/GSMH(%) (\$)	0.17	-0.62	-3.60	1.99	-1.38	-1.33	-1.37	0.96	0.73	-4.91
Faiz Oranları (%)	72.70	74.20	74.70	95.60	91.30	93.80	96.60	95.50	46.70	45.60
Resmi Rezervler (Milyon \$)	1.223	-1 484	-314	-625	-5 032	-4 545	-3 316	-216	-5 614	-354

Kaynak:

IMF.

Erişim

adres:

https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/TUR, Erişim Tarihi: 05.12.2020; Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası s. 470, 483, 578, 596.

Tablo 4. İncelendiğinde ekonomide yaşanan sıkıntıların devam ettiği görülmektedir. Cari işlemler dengesindeki açık devam etmekte olup; döviz rezervlerindeki erimede bu durumun bir göstergesi olmaktadır. Aynı zamanda artan faiz oranları ve faiz ödemeleri ekonominin içinde bulunduğu olumsuz durumu da göstermektedir.

Tablo 5. Döviz Kuru, İthalat, Toptan Eşya Fiyat Endeksi Verileri (% Yıllık)

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Döviz Kuru %	60	64.6	59.9	170.4	54.3	77.6	86.6	71.7	60.6	49.3
İthalat %	-5.6	8.7	28.7	-20.9	53.5	22.2	11.3	-5.4	-11.4	34
Tefe %	59.2	61.4	60.3	149.6	64.9	84.9	91	54.3	62.9	32.7

Kaynak: Bayraktutan, Y. ve Arslan, İ. (2003). Türkiye’de döviz kuru, ithalat ve enflasyon ilişkisi: ekonometrik analiz (1980-2000). Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2), 89-104. s. 92.

Tablo 5. incelendiğinde döviz kuru ve enflasyonun yüksel olduğu yıllarda ithalat hacminde bir azalma olduğu görülmektedir. 1994 yılı döviz kuru ve enflasyonun en yüksek ve ithalatında en düşük olduğu yıl izlenmektedir. Buradan da ithalatın döviz kuru ve enflasyon ile ters yönde bir ilişkisinin olduğu sonucu çıkmaktadır (Bayraktutan ve Arslan, 2003, s. 92).

2.1.3 2001 ve Sonrası Türkiye Ekonomisi

2001 yılı Türkiye ekonomisi açısından kötü bir yıl olmuştur. Kasım 2000 krizi sonrası Şubat 2001 krizi ekonomide olumsuz gidişin yaşanmasına neden olmuştur.

Krizden çıkmak için 2002 de önemli adımlar atan Türkiye, 2002 yılında krizden çıkma yönünde önemli adımlar atan Türkiye ekonomisi, küresel ortamın katkısıyla 2003 yılından sonra güçlü bir büyüme dönemine girmiştir. Ekonomide istikrarın korunması ve bir güven ortamının oluşması için uygulanan para ve maliye politikaları, yapılan reformlar makroekonomik yapıyı sürekli kılmış; ekonomiyi daha etkin ve üretken bir yapıya önemli ölçüde kavuşturmuştur. 2002-2007 yılları arasında büyüme oranları yükselmiştir. Ayrıca enflasyon düşmüş, ihracat ve üretimde artış yaşanmış, ekonomide gelir-gider dengesi sağlanmıştır. Türkiye ekonomisinin büyüme dönemlerinde cari açığı artmıştır. Kriz öncesi dönemde ise Türkiye ekonomisi dünya genelindeki likidite bolluğu nedeniyle finansman sorunu ile karşılaşmamıştır. Finansal kaynaklı olan 2008 krizi, reel sektörde de etkilerini büyük oranda hissettirmiştir. Bununla birlikte Türkiye 2001 krizinden sonra birtakım önlemler almıştır. Uygulanan

politikalar ile kamu maliyesi ve bankacılık sektörünün altyapısını güçlendirmiş ve böylece Türkiye krizden daha hafif bir şekilde çıkmıştır. Krizin etkisinin azaltılması için devletin aldığı önlemler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Acar, 2013, s. 17):

- Varlık Barışı uygulamasına geçilmiştir
- Vergi borçları taksitlendirilmiştir
- ÖTV ve KDV indirimleri yapılmıştır
- KOBİ'lere kurumlar vergisi muafiyeti sağlanmıştır
- Kısa çalışma ödeneği ile işsizlik ödeneği artırılmıştır
- İŞKUR'un mesleki eğitim faaliyeti geliştirilmiştir
- Girişimcilik ve eğitim danışmanlığı hizmeti verilmiştir
- İlave istihdam için prim desteği sağlanmıştır.

2001 yılında getirilen TCMB kanunu ile Türkiye'de Merkez Bankası yasal olarak bağımsızlığa kavuşturulmuştur. Bu yıldan sonra Türkiye'de enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmiştir. 2002-2005 arasında örtük enflasyon hedeflemesi, 2006'da günümüze kadar ise açık enflasyon hedeflemesi uygulanmıştır. Örtük enflasyon hedeflemesinin nedeni, uygulama öncesi enflasyon oranının belli bir düzeye çekilmiş olması gerekliliğidir (Çiçen, 2018, s. 77).

Türkiye'nin 2008'e kadar olan dönemde büyüme ve enflasyonda sağlanan başarı; küresel krizin etkilerinin geçmeye başlaması sonrası kurumsal reformların devam ettirilememesi, bütçe disiplininin sağlanmasına rağmen para politikasında bağımsızlığın ve etkinliğin kaybolması, enflasyon ile mücadelenin düşmesi, toplumda enflasyon beklentilerinin yükselmesi, cari açığın kronik problem haline gelmesi, portföy yatırımlar yanında DYY'lar çekilememesi, darbe gibi yönetim istikrarını bozucu durumlar gibi nedenlerle aynı başarı yakalanamamıştır. 2010 sonrası gelişmekte olan ülkelere akan bol likiditenin getirdiği bir rehabet ortamı ülkemizde oluşmuş ve yatırımlar sanayi sektörü yerine inşaat sektörüne kayarak verimlilik beklenen sektörden uzaklaşmıştır. 2018 yılı içerisinde yaşanan kur şoku özel sektörü sarsmıştır (Çiçen, 2018, s. 80).

Ekonomik büyümenin yavaşladığı dönemlerde cari dengenin genellikle toparlanması beklenir. Türkiye'de 2001 ve önceki kriz yıllarında cari fazlalar verilmiştir; fakat Türkiye 2002 sonrası dönemde kriz yılı olan 2009 yılı dahil hiçbir yıl cari fazla vermemiştir. Bu kadar büyük bir cari açığın yıllar yılı devam etmesi, Türkiye

ekonomisinde ciddi yapısal bozuklukları beraberinde getirmektedir. Ayrıca dünya genelinde olumsuz bir hava oluştuğunda cari açık küresel yatırımcıların ilk baktığı göstergeler arasındadır. Küresel ölçekte riskin düştüğü dönemlerde, yatırımcılar cari açığı fazla olan ülkelere göre diğer ülkelere göre daha hızlı çıkabilmekte ya da bu ülkelere yönelen finansal akımlar diğer ülkelere göre daha hızlı yavaşlamaktadır. Buda Türkiye'nin son dönemdeki gelişmelerini bir ölçüde açıklamaktadır (Benlialper vd., 2015, s. 10).

Türkiye krizlerden çıkmak için yapısal değişime gidilmesi gerektiği anlamış; IMF'in desteği ile "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" başlığı altında yeni bir program uygulanmıştır. Programın temel hedefi, enflasyonu düşürmek, kamu maliyesini düzene koymak, ekonomik büyümenin önündeki yapısal sorunların ortadan kaldırılması yönünde önlemler alınmıştır. 2000 yılında uygulamaya konulan İstikrar Programının temel amacı; sıkı maliye politikası, enflasyonu düşürmeye yönelik para ve kur politikaları, ücret ve fiyat artışlarının enflasyon hedefi ile uyumlu olmasını sağlayacak gelirler politikası olmuştur. Ancak Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizlerinin etkileri nedeniyle istikrar paketi amacına ulaşamamıştır (Acer, 2019, s. 61).

Tablo 6.'da GEGP'nin çerçevesi yer almaktadır. GEGP'nin ekonomik büyüme, enflasyon ve dış ticaret olmak üzere üç makroekonomik amacı vardır. Bu amaç, kamu mali yönetimi ve ekonomide gelir-gider dengesini sağlamaktır. Ayrıca dış borçlanmanın sürdürülebilir kılınması ve uluslararası alanda kredi itibarı için kritik öneme sahiptir. Bu durum ise IMF istikrar programlarının ortak özelliği olarak açıklanmaktadır (Taşar, 2010, s. 82).

Tablo 6. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın Çerçevesi

GEGP Unsurları	Hedefler	Uygulama Araçları	Uygulama Sonuçları
Yapısal Yenilemeler	Merkez Bankası'nın bağımsızlığı ile ekonominin yeniden düzene sokulması	Üretim aşamasından dağıtım aşamasına kadar birbirine bağlı olan endüstriler için Düzenleyici Yasaların oluşturulması	Şeker, Tütün, Haberleşme Kurumlarının oluşturulması
Bankacılık Sistemi Düzenlemeleri	Bankacılığın sağlam temeller üzerine kurulması için kararlar alınması	Banka Sektörü için uygulanacak kanunun oluşması	BDDK'nın Kurulması ile TMSF'nin işlerinin yoluna sokulması ve niteliğinin artırılması
Faiz ve Kambiyo Politikaları	Yatırımcılara Orta Vadede Gerçekleştirilecek Durumları Göstermek İçin Hazırlıkların Yapılması	Döviz Kuru Sisteminin oluşturulması	Sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçiş. Örtülü kur çıpasının uygulanması
Ekonomik Büyüme İçin Alınan Hedefler	Ekonomik büyüme için vergilerin artırılması, kamu harcamaların azaltılması, enflasyonun düşürülmesi yönünde politikaların uygulanması	Ekonomide cari açığın milli gelire oranı ile göstergelerde yüksek bir orana sahip faiz dışı fazla kaleminin kontrol altına alınması ve gerekli finansman desteğinin sağlanması	Kurlarda görülen düşmenin cari açık ve dış borçlanma verilerinde durumu yansıtması

Kaynak: Taşar, M. O. (2010). Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş programı ve makro ekonomik etkilerinin analizi. Niğde Üniversitesi, İİBF Dergisi, 3(1), 76-97. s. 82.

2.2 1980 Sonrası Krizlerin Oluşum ve Nedenleri

1980'li yılların başında gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükümlülüklerini yerine getirememeleri sonucu yaşanan borç krizi, gelişmiş ve gelişmekte olan dünyada etkilerini hissettirerek önemli ekonomik sorunların meydana gelmesine ve dünyada ekonominin küçülmesine neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin bazıları 1990'lı yıllarda dışa açılmıştır. Bu ülkeler ekonomik ve finansal krizlerin daha çok yaşandığı, sayısının, sıklığının ve yıkıcı etkisinin daha çok gösterdiği ve krizlerin daha çok bölgesel nitelik kazandığı bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde sadece Türkiye'de

değil tüm dünyada finansal krizler yaşanmıştır. Yaşanan finansal krizlere bakılacak olursa: Türkiye’de yaşanan 1982 Bankerler Krizi, 1992-93’te Avrupa Para Sistemi’nin Döviz Kuru Mekanizması’nda (ERM) yaşanan krizler, Meksika’daki krizden sonra yaşanan Tekila Krizi, Türkiye’de 1994-1995’te ortaya çıkan bankacılık ve para krizi, Tayland, Endonezya, Güney Kore ve Malezya’da 1997-98’de başlayan, önce Asya ülkeleri sonra OECD ülkeleri olmak üzere bölge dışındaki birçok ülkeye yayılan finansal kriz, 1998’de Rusya ve Brezilya’da yaşanan krizler, Türkiye’de Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan para ve bankacılık krizleri, Arjantin’de 2001 yılında başlayan ve etkileri devam eden finansal kriz, 2008’de ABD’de başlayan ve tüm dünyayı etkileyen küresel ekonomik krizlerdir. Her bir krizin ortaya çıkmasında kendine ait özellikleri olsa da sabit veya bağlı döviz kuru sistemleri, sermaye giriş çıkışları, makroekonomik mekanizmaların bozulması, yurtiçi ve yurtdışı finansal ve finansal olmayan sektörler, yatırımcılar, bankalar ve hükümetler arasındaki ilişkiler, krizlerin öngörülemeyen olguları, politikacıların hazine kaynaklarını kullanarak güç kazanmaları, vergi tabanındaki aşınmaların kamu sektörü açıklarına yok açması, yüksek enflasyon ile mücadele gibi nedenler krizlerin oluşumları olarak sayılabilir (Delice, 2003, s. 66-67).

Türkiye, 24 Ocak 1980’den itibaren ekonomi politikasındaki anlayışını değiştirmiştir. 1980 yılına kadar etkili olan dışa kapalı ekonomik yapı, yerini ihracata yönelik sanayileşme politikasına bırakmıştır. Ekonomide devlet müdahalesini en düşük düzeye indirmek, devletin ekonomik girişimciliğini azaltarak kaynakları özel kesim eliyle daha etkin kullanmak, piyasaları serbestleştirmek, ekonomiyi dış rekabete açmak ve dünya piyasaları için mal üretmek temel hedef olmuştur (Şahin, 2002, s. 213).

1980’li yıllarda ortaya çıkan parasal krizlerin temel nedenleri, ekonomik gelişmelerin sürdürülebilir olmaması, cari açık dengesinin artması ve yabancı paranın yerli para karşısında değerinin düşürülme riski olmuştur. Buna karşın 1990 sonrası yaşanan krizlerde ise açık bir ekonomide görülen ve sermaye hareketliliğinin geçerli olması ile düşük kur-yüksek faize dayalı kısa vadeli sermaye girişlerindeki etkinin terse dönmesi olmuştur (Emirkadı, 2005, s. 37-38).

1980’li yıllar sonrasında reformların kurumsal bir nitelik kazanamaması nedeniyle ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, yapısal dengesizlikler, Türkiye’yi bir enflasyon ülkesi durumuna getirmiştir. Yüksek faiz ve enflasyonla krizlerin

yaşanmasına neden olmuştur. Faiz oranlarının artmasına karşın sermaye hareketlerinin tersine dönmesi krizlerin etki alanının yayılmasına fırsat vermiştir. Bu duruma her geçen gün büyüyen cari açığın finans kesimi üzerine baskı kurarak yabancı paranın yerli para karşısında değerini düşürme beklentisi yaratmıştır. Türkiye ekonomisi kur çıpasına dayanan istikrar politikalarının yarattığı krizler ile mücadele edemez olmuştur (Akdoğan, 2012, s. 190).

Türkiye'deki krizlerin ortaya çıkış nedenlerinden bir başkası ise finansal liberalizasyon uygulamasına yeterli kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmadan, ekonomide makro istikrarın sağlanmadan başlanmasıdır. Türkiye ekonomisinde, 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan krizlerde dışsal etkenler rol oynamakla birlikte sürdürülemez iç borç, kamu bankaları ve finansal sistemdeki yapının etkin bir uygulama mekanizmasının kurulmamış olması krizlerin sıklıkla yaşanmasına sebep olmuştur (Ural, 2003, s. 17-18).

2.3 1980 Sonrası Yaşanan Krizler

Bu bölümde; 1982 Bankerler Krizi, 1990 Körfez Krizi, 1994 Krizi, 2000 Kasım-2001 Şubat Krizleri ve 2008 Küresel Krizi'nin oluşum ve nedenleri ele alınacaktır. Yaşanan krizlerin Türkiye ekonomisine etkileri de incelenecektir.

2.3.1 1982 Bankerler Krizi Nedenleri ve Oluşumu

1 Temmuz 1980 yılında Türkiye Ekonomi'sinin serbestleşmesiyle kredi ve mevduat faiz oranları yükselmiştir. Yüksek faizlerle sürekli mevduat sertifikası üreten bir yapıya bürünen bankacılık sistemi kırılmalı bir hal almış ve geri ödenemeyen kredi maliyetlerindeki artış 1982 Bankerler Krizi adı verilen bir krizin oluşmasına neden olmuştur (Akdoğan, 2012, s. 194).

1980'lere kadar üretimi ve kalkınmayı finanse etmek üzerine kurulu olan bankacılık faaliyetlerinde devlet bankalarının egemen olduğu görülmektedir. Bu da bankacılık sektörünün bölgesel değil ulusal bir kimlik taşıdığına göstergesidir. Bankaların sadece illerde değil ilçelerde de şubeleri bulunmaktadır. 1980 yılına kadar faiz oranları kamu otoritesi tarafından belirlenmektedir. 1980 yılından sonra faiz oranlarının serbest bırakılması ile birlikte bu durum yeni para piyasalarının oluşmasına

neden olmuştur. Yeni para piyasalarında banker adı verilen para tüccarları var olmaya başlamıştır. Bankerler, halktan topladıkları paralara bankaların verdikleri faiz oranlarından daha yüksek faizler vermesi nedeniyle kısa sürede bankaların yerini almışlardır. Hem ekonomik hem de siyasal krizlerin yaşandığı dönemde bankerlerin ortaya çıkması ve yapay bankacılık adı verilen bu durum alınan idari önlemler ve bankaların faiz oranlarını arttırmasıyla son bulmuştur (Kepenek, 2017, s. 239-240).

12 Eylül 1980 askeri darbe ekonomik yapıyı sekteye uğrattığı gibi IMF ve Dünya Bankası'nın da istikrar talepleri ekonomideki parasallaşma sürecinin hızlanmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda bütçe açıklarının fazla vermesi, kamu borçlarının artması, dalgalı döviz kuru ve yüksek enflasyonun yaşanması piyasalarda olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur. Bu da bankacılık sisteminin dışında yeni bir para piyasasının oluşmasının en önemli nedenleri arasında gelmektedir (Kepenek, 2017, s. 240).

Faizlerin serbest bırakılmasıyla bankalar yeni risklerle karşı karşıya kalmışlardır. Dönemin 8 büyük bankası aralarında centilmenlik anlaşması yaparak faizleri %50 civarında sabitlemişlerdir. Bu durum bankerlerin sayısında bir azaltma yaratmazken sayı gittikçe artmıştır. Bankerlerde piyasadan nakit toplamak için faizleri %60 yaparak tasarruf sahiplerine bu orandan ödemeler yapmışlardır. Hem bankaların hem de bankerlerin faiz oranlarında yapmış oldukları bu farklılık, tasarrufların bankacılık sistemi dışına çıkmasına neden olmuştur. Dönemde bankacılık sisteminin yeniden canlandırılması için 'Sırdaş Hesap' adı verilen, isimsiz mevduat sertifikaları ortaya çıkmıştır (Akdoğan, 2012, s. 194).

Mevduat ve faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla birlikte 1982 yılı başlarında önce para piyasasında oluşan küçük 'banker' lerin iflası, sonrasında Kastelli, Meban gibi büyük banker iflaslarıyla finansal çöküş hız kazanmıştır. Sonrasında ise Hisarbank, Odibank, İstanbul Bankası, İşçi-Kredi Bankası, Bağbank gibi küçük ölçekli bankalar batmıştır. 1980 öncesi eksi değerlerde olan mevduat ve kredi faizleri, bankalar ve bankerlerin mevduat toplama yarışında faiz oranlarının yükselmesi ve sıkı para politikasının uygulanmasıyla büyük artışlara neden olmuştur. Borçlanan küçük firmalar talep daralması nedeniyle zarar etmişlerdir. Banker ve bankaların iflasıyla birlikte çok kişinin de paralarının batmasına neden olmuştur (Kazgan, 2017, s. 111-113).

Tablo 7. 1979-1983 Yılları Arası Tasarruf Mevduatı Faiz Oranları (%)

Yıl	Faiz Oranı
1979	20,00
1980	33,00
1981	35,00
1982	50,00
1983	45,00

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2012). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 626.

Sadece Türkiye’de değil, Dünya’daki bankacılık kesiminde yaşanan krizler yatırımların ve tasarrufların azalması, sermaye girişinin aniden durması ve dış borçlanma yoluyla borçlanmanın daha da artması bankacılık sistemini giderek daha da borçlu duruma sokmaktadır. Bu nedenle yabancı sermaye girişlerinin ülkeye teşvik edilmesi kriz sonrası büyüme için en önemli etmendir (Dekle ve Kletzer, 2001, s. 2).

Satışlarındaki azalma sonucu yüksek faiz ile bankerlere borçlanan çok sayıda firma borçlarını ödeyemediklerinden dolayı iflas bayrağını çekmiştir. Firmalardan kredilerini alamayan bankerler ise bu kez mevduat sahiplerine faiz ve anapara ödemelerini yapamaz duruma gelmiştir. Böylece firmalar-bankerler-tasarruf sahipleri arasında bir aksamanın yaşanmasına neden olmuştur. 4 Eylül 1981 tarihinde Bakanlar Kurulu bankerlik kuruluşlarını düzenlemek amacıyla ödünç para verme yasa tasarısını görüşmeye başlamıştır. Çıkarılan tebliğ ve kararnamele birlikte bankerler yalnızca menkul kıymet alım satımı yapan borsa bankerleri ve ödünç para veren piyasa bankerleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bankerlik yapabilmek için gerekli olan sermaye miktarı ve denetimler arttırılmıştır. Piyasa bankerlerine reklam ve duyuru yapma yasağı getirilmiştir (Özkeskin, 2015, s. 43).

2.3.2 1990 Körfez Krizi Nedenleri ve Oluşumu

Birinci Körfez Savaşı (1990-1991), ABD öncülüğünde İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan, Suriye, Mısır gibi 28 devletin askeri koalisyonuyla Irak devleti arasında yapılan savaştır ("1.Körfez Savaşı", t.y.).

Körfez Savaşı'nın iki önemli nedeni; İran-Irak Savaşı ile Irak-Kuveyt Anlaşmazlığı'dır. Bu iki önemli neden aşağıda ayrıntılı olarak detaylandırılacaktır:

İran-Irak Savaşı

İran-Irak savaşı, her iki ülkenin de insan gücü, ulusal ekonomik göstergeler ve önemli derecede saygınlık kaybettiği; yaklaşık sekiz yıl süren ve Körfez bölgesinin iki büyük gücü arasında yüksek yoğunlukla gerçekleşen bir çatışma olmuştur. İran-Irak savaşı Körfez bölgesinin jeopolitiğinde uzun vadedeki dalgalanmaların bir göstergesidir (Rakipoğlu, 2017, s. 119).

Birinci Körfez Savaşı öncesi Ortadoğu'da en önemli olaylardan biri 1980-1988 yılları arasında 8 yıl süren İran-Irak Savaşı'dır. Bu savaşın iki önemli etmeni (Dumanlı, 2012, s. 6):

- Şattül Arap su yolu sorunu,
- Irak'ın çeşitli dini ve etnik kimliğinden dolayı Kürtlerin devlete karşı ayaklanırken, Şiiilerin rejime karşı ayaklanmaları ve İran tarzı bir yönetimin Irak topraklarında kurulmak istenmesi (Kavak, 2011, s. 37),

Şattül Arap su yolu iki ülke arasında devam eden egemenlik aslında sınır sorunudur. 1975 Mart ayında imzalanan Cezayir Antlaşması ile Kürt sorunu ile birlikte su yolunun denetimi de çözüme kavuşmuştur. Ancak Saddam bu antlaşmadan memnun olmadığından bu antlaşmayı zorunlu şartlar altında imzaladığını iddia etmiştir. 1979 Şubat ayında yaşanan devrimden sonra Irak, İran'ın içinde bulunduğu karışık ortamdan yararlanmak için 18 Eylül 1980 yılında Cezayir Antlaşması'nı tanımadığını bildirmiştir (Arı, 2005, s. 543).

Irak, İran'ın içinde bulunduğu iç karışıklıklardan, kargaşa ortamından faydalanmak ve su yolunun kontrolünü ele geçirmek için 20 Eylül 1980'de İran'a saldırmasıyla savaş başlamıştır (Atalay, 2001, s. 35).

Savaşın diğeri bir nedeni her iki ÷lkenin içindeki bazı azınlık gruplarının diğeri tarafından yaşadıkları ÷lkelerdeki rejime karşı kışkırtma politikalarıdır. İran, Irak'taki Kürtlerin yönetime karşı başlatmış oldukları başkaldırıya destek verirken; Irak ise İran'ın kuzeyinde yaşayan Arapları yönetime karşı başkaldırmaları için destek vermektedir (Dumanlı, 2012, s. 7).

Irak-Kuveyt Anlaşmazlığı

Irak Başkanı Saddam Hüseyin'in çıkardığı savaş körfez krizine neden olmuştur. 1980-1988 yılları arasında tam 8 yıl süren İran-İrak savaşında Irak, savaşın sonucunda ekonomik açıdan ciddi bir ağır yara almıştır. Saddam Hüseyin bu ağır yenilgiden çıkmak için bazı çözümler aramaya başlamıştır. 1991 yılında Ortadoğı üzerinde bazı iddialar atarak bölgeyi huzursuz etmeye çalışmıştır ("1.Körfez Savaşı", t.y.).

Saddam Hüseyin'in iddiaları, Kuveyt'in Rumeyla Bölgesi'nde Irak'a ait olan petrollerden yararlanması, Körfez ÷lkelerinin 1981-1990 yılları arasında petrol fiyatlarını düşürerek Irak'ı zarara sokmaları, Irak'ın Kuveyt toprakları üzerinde geçmişten gelen tarihi hakkı olduğudur. Ayrıca Saddam Hüseyin savaş sırasında Kuveyt'in Irak'a yaptığı para yardımlarını geri almayıp borçlarını silmelerini istemesi olmuştur. Kuveyt bu iddiaları kabul etmeyince, Saddam Hüseyin 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmek ve bir hafta sonra da ilhak etmek suretiyle Körfez Krizi'nin çıkmasına sebep olmuştur. Bu işgal hiç beklenmeyen bir zamanda meydana gelmiştir. Bu gelişme üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak birliklerinin 'şartsız ve derhal' geri çekilmesi üzerine bir karar almıştır. ABD öncülüğünde 33 ÷lkede hem kuvvet birliklerini göndererek hem de yardım yaparak Irak'a karşı bir koalisyon birliği oluşmuştur. Oluşan bu operasyonun adına 'Çöl Kalkanı' adı verilmiştir ("1.Körfez Savaşı", t.y.).

Birleşmiş Milletler Konseyi, 9 Ağustos'ta toplanmış, aldığı 662 sayılı karar ile Kuveyt'in Irak tarafından ilhak edilmesini tanımadığını açıklamıştır. Konsey ilhak nedeniyle Irak'a yönelik birtakım ambargo uygulaması kararı vermiştir. Bunlar arasında ekonomik, mali ve askeri ambargo yer almıştır. BM Güvenlik Konseyi, 678 sayılı karar ile Kuveyt ile işbirliği olan tüm ÷lkelere, 15 Ocak 1991 gününe kadar Irak'ın alınan tüm kararlara uymadığı takdirde bu ÷lkelerin alınan kararları uygulama imkanını tanımıştır (Demiröz, 2013, s. 58).

Gelişmelerden sonra, ABD Kongresi, 678 sayılı karar doğrultusunda 12 Ocak 1991 tarihinde Başkan'a, Irak'a karşı tedbirleri alma konusunda her türlü yetkiyi tanıyan bir karar almıştır. ABD Başkanı aldığı bu yetkilerle, Irak'a hava harekatı operasyonu düzenlemiştir. 16 Ocak'ta "Çöl Fırtınası Operasyonu" olarak adlandırılan hava harekatı başlatılmıştır. Saddam'a ağır bir darbe vuran Amerika ve koalisyon güçleri, ülkenin parçalanacağından ve Irak Şiiileri aracılığıyla İran'ın güçleneceğinden çekindikleri için 27 Şubat'ta operasyonları bitirme kararı alınmıştır (Daban ve Daban, 2018, s. 98).

Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgalini kabul etmemiştir; ancak başlangıçta gerekli önlemlerini almıştır. Türkiye'nin Irak'a karşı ilk hareketi, uluslararası baskıların yoğunlaştığı bir sırada Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 661 sayılı karara uyarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatması olmuştur. Bu Türkiye'nin Irak'a karşı konan ambargoya katılması anlamını taşımaktadır. Alınan kararlar ile de Türkiye, Irak ile olan bütün ticari ilişkilerini de kesmek durumunda kalmıştır (Küçük, 2011).

Türkiye her ne kadar savaş içinde fiilen yer almasa da yaşanan kriz ve savaş sonrası durum Türkiye ekonomisi ciddi zarara sokmuştur. Savaşın ekonomi üzerinde yarattığı olumsuz sonuçları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Yaycı, 2019, s. 339-340):

- Petrol fiyatlarının artması ve kara taşımacılığı, müteahhitlik hizmetleri ve ihracat üzerinde olumsuz etki etmiştir.
- Petrol fiyatlarının artması sonucu Türkiye'nin petrol ödemeleri büyük oranda yükselmiştir.
- Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Irak arasındaki ticareti, Körfez Krizi sonrasında en düşük seviyeye gelmiştir. Bu duruma transit kara taşımacılığı ve ihracat faaliyetlerinin durması yol açmıştır.
- Türkiye'nin savaş öncesinde ticarete ikinci büyük ortağı olan Irak ile olan savaş sonrasında siyasi ve ekonomik ilişkisi bozulmuştur. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın kapatılması hem petrol ithalatını zorlaştırmış hem de boru hattı gelirlerini ortadan kaldırmıştır.
- Irak'ın kamu yatırım harcamaları ekonomik ambargo ile birlikte sınırlanmış; böylece Türk müteahhitlerinin Irak'taki inşaat faaliyetleri kayba uğramıştır.

- Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde göç, işsizlik ve sosyal sorun artmış; ticari ve sanayi faaliyetlerin durma noktasına gelmesi bölgenin geri kalmışlığını derinleştirmiş, batıya göçü hızlandırmış, terörü besleyen bir faktör haline getirmiştir.

2.3.3 1994 Krizinin Nedenleri ve Oluşumu

Hükümet, 1993 yılının ortalarında kamunun faiz giderlerinin çok yüksek olduğunu açıklamıştır. Ayrıca kısa vadedeki alınacak politikaların ise faiz oranlarını düşürme yönünde olduğunu duyurmuştur. Bu sırada ekonomiye likidite desteği verilmiş ve döviz talebinin düşmesi beklenmiştir. Ancak yüksek likidite ile birlikte döviz talebi artmaya başlamış, yüksek cari açık ise devalüasyon beklentilerine neden olmakla birlikte döviz talebinin daha da artmasına neden olmuştur. 1994 yılı başlarında Türkiye ekonomisinin en büyük cari açık ve kamu açığı sorunları ile karşı karşıya kaldığı görülmüş; alınan ve uygulanan politikaların ise orta ve uzun vadede sürdürülmemesi oluşan krizin habercisi niteliğinde olmuştur (Turan, 2011, s. 62).

1994 yılında daralma ithalat talebini kısıtısından dolayı cari işlemler dengesi fazla vermiştir. Ek vergilerle birlikte faiz dışı bütçe dengesinde de fazla ortaya çıkmıştır (Türkoğlu, 2001, s. 13).

Türkiye'de bankacılık krizi olarak adlandırılan ilk kriz 1994 Krizi'dir. 1990'lı yıllarda sermaye hareketlerine açık hale gelen ekonomi, yatırım ve tasarrufların üretim dışı sermaye birikimine yönelmiş ve piyasalarda kredibilite sorunu yaşanmıştır. Yaşanan krizin en önemli nedeni yüksek enflasyondur. Yüksek enflasyon ile birlikte tahvil ve bono işlemleri yapılmaya başlanmış, bankalardaki vade uyumsuzluğu ve faiz riski likidite sıkışıklığına neden olmuştur. 1990 yılının başında hem özel sektör kesimindeki yatırımcılar hem de kamu alanında dışarıdan borçlanmaya gidilmiştir. Nedeni ise yerli paradan kaçış yaşanmıştır. Yine 1990 yılındaki Irak'ın Kuveyt'i işgali ile petrol fiyatlarının artması enflasyonu daha da artırmıştır. Bu durum faiz oranlarının artmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletlerin Irak'a müdahalesiyle birlikte bankalardan hızla para çıkışı yaşanmıştır. Bu durum mali sektörü etkileyerek likidite krizine neden olmuştur. Merkez Bankası döviz ihtiyacını karşılayabilmek için ülkeye yüksek miktarda döviz getirmiş ve kriz reel sektör içinde de etkisini hissettirmeye başlamıştır (Akdoğan, 2012, s. 195).

Tablo 8. 1990-1998 Yılları Arasındaki Döviz Kurları

YIL	ABD DOLARI		ALMAN MARKI	
	Alış	Satış	Alış	Satış
1990	2 927,13	2 933	1 947,53	1 951,43
1991	5 074,83	5 085	3339,81	3 346,5
1992	8 555,85	8 573	5 302,66	5 313,29
1993	14 458,03	14 487	8 347,59	8 346,32
1994	38 148	38 495	24 683	24 732
1995	61054	61 361	42 600	42 814
1996	107 505	108 045	69 073	69 420
1997	204 750	205 740	114 240	114 790
1998	312 720	314 230	187 340	188 240

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2012). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 619.

Tablo 8.'de 1990-1998 yılları arasındaki döviz kurları yer almaktadır. 1990-1998 yılında ABD doları bir önceki yıla göre her sene artmış, Alman Markı'nda ki kurlara bakıldığında da ABD doları gibi aynı durumun yaşandığı görülmektedir. Özellikle 1994 yılından sonraki kurlarda görülen artışın nedeni olarak yaşanan krizin etkisinden bahsedilmektedir.

Tablo 9. 1990-1999 Yılları Arasındaki Faiz Oranları

YIL	Tasarruf		TCMB		İnterBank Gecelik Faiz Oranı
	Mevduat Oranı	Faiz	Reeskont Oranı	Faiz	
1990	59,40		45,00		62,72
1991	72,70		48,00		59,87
1992	74,20		54,50		67,77
1993	74,70		54,50		69,63
1994	95,60		55,00		92,04
1995	91,30		50,00		106,31
1996	93,80		57,00		74,33
1997	96,60		67,00		77,93
1998	95,50		80,00		79,00
1999	46,70		60,00		69,90

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2012). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 626.

Tablo 9.'da 1990–1999 yıllarını kapsayan tasarruf mevduat faiz oranları, TCMB reeskont faiz oranları, İnterbank gecelik faiz oranları yer almıştır. 1995 ile birlikte TCMB Reeskont faiz oranı her yıl artmıştır. Ayrıca 1994 krizi ve sonrasında mevduat faiz oranlarında artış sağlanmıştır. Enflasyonun yüksek olması yabancı yatırımcıyı Türk parasından uzaklaştırmaya itmiştir. Bunun sonucu olarak yabancı yatırımcı borçlanmasını ülkeyi terk ederek dışarıdan kaynak yaratma yoluna başvurmuştur. 1994 krizi sonrası faiz oranı %4,3 düşerken; gecelik faiz oranında ise %14,27'lik bir artış olduğu görülmüştür.

Ticari bankaların dış piyasalardan borçlanması, Hazine'deki iç borçlanma, iç piyasada durumu toparlamak amacıyla yüksek bono satın alınması, Merkez Bankası'nın piyasayı rahatlatmak amacıyla yüksek düzeyde likidite enjekte etmesi ekonominin mekanizmasını bozduğundan 1994 krizinin yaşanmasına neden olmuştur (Celasun, 1998, s. 13-14).

1993 yılında hükümetin üzerinde durduğu iki önemli olay; TL'nin \$'a karşı değerlenmesi ile kamu bütçesi üzerine baskı yapan faiz oranlarını düşürmek olmuştur. Kamu açıklarının artması, toplam talep ve reel büyüme hızının artmasına ve büyüme hızındaki istikrarsızlıkta iç dengesizliğin oluşmasına neden olmuştur. Dış dengenin bozulması artan talep ile uygulanan kur politikasıdır. Yerli parasının sürekli değer kaybetmesi sonucu döviz kuru getiri oranıyla faiz oranları arasındaki fark kapanmış, bunun sonucu bankalar açık pozisyonlarını hızla kapatmaya yönelmişlerdir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle yurtdışından sermaye girişinin artması TL'nin değerlenmesi üzerinde olumlu etki etmiştir. Döviz kurunu değerli tutma politikası, enflasyonun döviz kurunun üzerinde izlemesine neden olmuştur. Faiz-döviz kuru seviyesi gitgide açılmış, dış açık ise giderek yükselmiştir. Dış açığın yükselmesi vadesi kısa olan borçların da artmasına neden olmuştur. Hükümet iç borç faiz oranlarını düşürmek için ihale iptallerine gitmiş ve bekleyiş piyasalarda gerginliğin yaşanmasına neden olmuştur. 1994 yılında tahvil ve bonolardan sağlanacak gelire %5 gelir vergisi stopajının konulması iç borçlanma piyasasını olumsuz etkilemiştir. Bunun sonucu olarak Merkez Bankası borçlanmayı kaynaklarından karşılamış, dövize yönelik aşırı talep sonucu Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde bir erime gerçekleşmiştir (Bahçeci, 1997, s. 81).

26 Ocak sonrası faiz-kur makasındaki daralma kısa vadeli ve portföy içerikli yatırımlara yönelen sıcak paranın yurt dışına kaçması ve Merkez Bankası döviz rezervinin hızla tükenmesi olasılıklarını gündeme getirmiştir. 27 Mart 1994 seçimleri sonrası mali piyasalarda başlayan paniğin bir kriz ortamı yaratması sonucu 5 Nisan 1994 tarihinde bir ekonomik önlemler istikrar paketi kamuoyuna açıklanmıştır (Korap, 2011, s. 18).

5 Nisan Kararları:

1994 Krizi'nin ortaya çıkmasındaki nedenler; ekonomi yönetiminin yanlış politika uygulamaları, yurtiçi tasarruf oranının düşmesi, para ikamesi olgusu, borç yönetim politikasının benimsenmesi, aşırı değerlenmiş TL politikası uygulaması, iç borçların artması, uluslararası piyasaların etkileridir (Tarı ve Koç, 2009, s. 279).

Türkiye, 1994 yılında alınan kararların oluşmasında; vergi gelirlerinin iç borç servisine yetmediği, devletin iç borç açığını kapatmak için dış borca ve TCMB'nin döviz rezervlerine yöneldiği, yüksek enflasyon ve cari açık ile mücadele ettiği bir ekonomi ile karşı karşıya kalmıştır. Ekonominin hızlı bir şekilde istikrara geçmesi, kamu açıklarının azalması, dış talebin oluşturduğu bir büyüme ve ekonomide istikrarın kalıcı olmasını sağlayacak reformları hayata geçirmek için 5 Nisan'da istikrar programı yürürlüğe girmiştir (Soygüzel, 2017).

5 Nisan 1994 yılında alınan kararların ekonomi önlemleri için başlıca hedefleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Çokaklı, 2020, s. 18).

- Kamu gelirlerini alınacak ek vergilerle artırılması,
- Yüksek olan kamu giderlerinin düşürülmesi, bunun içinde maaş ve ücret artışlarında enflasyon oranı baz alınırken gerekirse yapılacak zamlarda belirlenen oranın altında kalınması,
- Birinci ve ikinci madde ile hedeflenen kamu kesimindeki borçlanma amaçlarının düşürülmesi,
- Dış ticaretin artırılması için TL'nin değerinin düşürülmesi,
- Hazine'nin daha rahat ve kolay borçlanabilmesi için reel faizlerini yükselttilerek hazine kağıtlarına talebin artırılması ve kademeli olarak reel faizleri düşürülmesi alınan başlıca tedbirler olmuştur.

5 Nisan 1994 İstikrar Programı'nın uygulanması ve başarılı olmasında öncelikle hedef halkın bu programı desteklemesi ve alınan kararların uygulanmasına olan güvendir. Bunun yanı sıra programın toplumun tüm kesimine adil bir şekilde dağıtılmasıdır. İstikrar programının başarısı için halkın güveni sağlanarak, diğer siyasi partilerin desteği sağlanmış olur. Kısa ve orta vadede ulaşılması hedeflenen amaçlar oldukça iyi belirlenmeli, amaçlar arasında vade karmaşıklığı oluşmamalıdır. Merkez Bankası'nın bağımsızlığı sağlanmalı, para arzı artışı sabit bir oranda ve düşük seviyede yapılmalı ve bu devletin müdahalesi olmadan gerçekleştirilmelidir. Bütçe açıkları için

MB kaynaklarına başvurulmamalıdır. Ancak 5 Nisan paketinde alınan kararların yerine getirildiği söylenemez. Çünkü bu kararlar çok geç alınmıştır. Hükümet aldığı kararları hızlı bir şekilde uygulamaya koymamış ve kararlı davranmamıştır. Bu programın sonuçları ise (Turan, 2011, s. 66-68):

- İstikrar programları uygulanırken alınan bazı önlemler yerine getirilememiş, harcamalarda gerekli kısıtlamalar sağlanmamıştır. Satılması planlanan lojman ve dinlenme tesislerinin satışları yapılmamıştır. Planlaması yapılan emeklilik süre uzatımı konusu 1995-1998 yıllarında yasalaştırılamamıştır.

- %10'dan %25'e çıkarılan akaryakıt istikrar fonu petrol şirketlerinin direnişi ile karşılaşmış ve fon sıfırlanmıştır.

- Kayıt dışı kesimi ilgilendiren vergi reformu çıkmamış ve beklenen vergiler toplanmamıştır.

- Hükümet kapatmayı düşündüğü kurum ve kuruluşları halkın ve çalışanların tepkisini çekmemek için kapatmamıştır.

- Hükümet ortağı partiler kendi aralarında anlaşamadıkları için, özelleştirme programı gecikmiştir. 1994 yılı için özelleştirme programı hiç gerçekleşmemiştir.

- Programda kamu kesiminin gelir-gider dengesinin sağlanması üzerinde durulmuştur. Kısa dönemde özelleştirmenin hızlandırılması ve özelleştirme geliri ile açığın kapatılmasının gerçekleştirilmesi hedeflenmiş; ancak bu amaç hayata geçirilmemiştir.

- 1994 yılında kamu kesimi gelir-gider dengesi biraz sağlanmış; kamu kesimi borçlanması 1995-96-97 yıllarında artarak devam etmiştir.

- Yüksek faiz ile borçlanma, devletin borçlarını ve faizlerini ödemek mecburiyetinde bırakmıştır.

- Mal piyasasındaki talep daralması ekonominin sanayi, imalat, otomotiv gibi tüm sektörlerini etkilemiştir.

- Kriz sonrası alınan kararlarda büyüme hedeflense de kişi başına düşen milli gelirden istenilen hedefe ulaşamamıştır. 1992'de 2184 dolara gerileyen kişi başına gelir, 1993'te 820 dolar artarak 3004 dolara ulaşmıştır. Ancak kişi başına gelir 1994 yılında yeniden 1992 yılındaki gibi 2184 dolar seviyesine gelmiştir. 1997 yılında 3048 dolar olan kişi başına gelir 1993 yılındaki refah seviyesine yeniden ulaşmıştır.

- 5 Nisan 1994 İstikrar Programının en önemli amaçlarından biri enflasyonu azaltmak ve ekonomik istikrarı sağlamak olmuştur. Ancak enflasyon 1994 yılında Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştır. Toptan eşya fiyat endeksi %149,6'ya tüketici fiyat endeksi ise %125,5'e ulaşmıştır. Halk %80 enflasyonla yaşamıştır.

Kamu harcamalarında azalmaya gidilmesi 5 Nisan'da açıklanmıştır. Finans sermayesi bir kerelik servet vergisi ve KİT fiyatlarına zam getiren kararları yeterli bulmamıştır. Faiz ve dolardaki yükseliş sürmüştür (Karahanoğulları, 2019, s. 461).

5 Nisan Kararları'ndan sonra enflasyon, faiz oranları, döviz kurları, ithalat ve üretim maliyetlerinde yaşanan artış düşmemiş, maliye politikası ve vergiler konusunda istenilen hedeflere ulaşılmamış, özelleştirme gibi değişikliklerin yapılmasında geç kalınmıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan bazı ülkelerde de aşırı spekülasyon sermaye girişleri ekonomide dengeleri bozmuş ve krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Alınan önlemler krizlerin daha hafif atlatılmasına olanak sağlarken; Türkiye'de uygulanan ve alınan kararlar krizin boyutunu daha da artırıcı etki yapmıştır (Polat, 2019, s. 333). Yukarı yönlü artan faiz oranları, devalüasyon ve enflasyon, üretimde daralma, reel ücretlerde erozyon ve artan işsizlik krizin sonuçları arasında yer almıştır (Yentürk, 2005, s. 152).

2.3.4 2000 Kasım-2001 Şubat Krizlerinin Nedenleri ve Oluşumu

Kasım 2000 Krizi

Finansal krizlerde göze çarpan en önemli gelişme yabancı fon girişlerindeki hızlı artıştır. Türkiye'ye 2000 yılındaki hızlı yabancı kaynak girişinin hemen hemen hepsi borçlanma şeklinde olmuştur. Finansal serbestleşme ve nominal döviz kurunun bir kurala göre belirlenmesi borçlanmanın daha hızlı oluşumuna ivme kazandırmıştır. Yabancı paranın ülkeye girişine eğer müdahale edilmemiş ise, parasal genişlemeye, talep artışına, enflasyonun yükselişine sebep olmaktadır. Uygulanan kur ve serbestleşme programı dış borçlanmanın sürdürülmesine bağlıdır. Ülkenin kriz ortamına girmesi bu sorunların ortaya çıkması ile anlaşılabilir demektir (Uygur, 2001, s. 17).

Kasım 2000 krizinin bazı somut göstergelerine bakıldığında krizin önemli göstergeleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Uygur, 2001, s. 18):

- Kısa Vadeli Dış Borç / Döviz Rezervi
- Cari Açık / Döviz Rezervi
- Cari Açık / GSYİH
- Toplam veya Kısa Vadeli Dış Borç / İhracat
- Bankacılık Kesimi Açık Pozisyonu / Döviz Rezervi
- Banka Kredisi / Döviz Rezervi
- M2 / Döviz Rezervi
- Yerli Paranın Değer Kazanması
- Sermaye Hareketinde Dalgalanma (Volatilité)
- Dış Borç Faizinde ve Risk Priminde Yükselme, Dalgalanma
- Kısa Vadeli İç Faizde Dalgalanma

Kasım 2000 krizinin yaşanmasına ortam hazırlayan etmenlerden bazıları aşağıda sıralanmıştır (Oruç, 2002, s. 19):

- Ekim 2000'de enflasyon oranının program hedefinden yüksek çıkması,
- Programın önemli özelliklerinde biri olan özelleştirme sürecinde yaşanan zorluklar,
- Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde yaşanan bozulma,
- Arjantin krizinin olumsuz etkileri,
- Bankacılık sektöründe yaşanan TMSF'ye devirler,
- Uygulanmayan %20'lik döviz açık pozisyon rasyosunun BDDK'nın sonbahar itibariyle faaliyete geçireceğini bildirmesi sonucu bankaların yıl sonunun da yaklaşması nedeniyle bir an önce tutturulmasına yönelik olarak açık pozisyon kapatma çabası içine girmesi olmuştur.

22 Kasım 2000 yılı para krizinin yaşanmasına engel olamamıştır. Bankaların açık pozisyonlarını kapaması ve devalüasyon beklentisindeki sermaye, harcamaların yükselmesiyle döviz talebi artmıştır. Döviz talebindeki artış TL talebinin de artması demektir. IMF programı gereği, TCMB kasasına döviz girmeden TL artırılamazdı; TL arzı artırılamayınca da piyasada yaşanan sıkışıklık faizleri yükseltmiştir. Bunun sonucunda ise yabancı alacaklı bankalar vadesi gelmeyen kredileri geri çekmeye

başlayınca, hem döviz hem TL piyasası daha da sıkışmıştır. Gecelik faizler aşırı derece de yükselmiştir (Kazgan, 2017, s. 321).

Artan döviz talebi ve TL sıkışıklığına bir de güven sarsan öğelerde eklenmiştir. Yılın ortasında Ziraat Bankası, Halk Bankası gibi kamu bankalarının tarım ve esnaf/zanaatkarlara destekleri “görev zararları” şeklinde bildirmesi; hükümetin bu durumu bütçeye yansıtmayarak bütçe açığını ve iç borcu az gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bir de iş adamlarının, siyasetçilerin desteğiyle bu bankalardan alınan ve geri ödenmeyen krediler eklenmiştir. Güven sarsıntısında CİB açıklarının her dönem artışı ve yıl sonunda da artışın beklentisi bir nevi devalüasyonu kaçınılmaz kılmıştır. Sekiz ticari bankanın kasalarındaki borç, borçlarının dağ gibi olması ve TMSF’ye devredilmeleri diğer bir güven sarsan olaydır. Bu bankalar daha sonra BDDK’ya devredilmiştir. Ancak BDDK’nın batan bankaları TMSF’ye devretmesi kamu borçlanması ve faizlerin tekrar yukarı seviyelere çıkartmasına neden olmuştur (Kazgan, 2017, s. 321-322).

2000 yılı başında uygulamaya alınan ve IMF tarafından desteklenen istikrar programının temel amacı enflasyonu düşürmektir. Bu nedenle alınan önlemlerden bazıları aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Kayarkaya, 2006, s. 93):

- KİT araçlarının azaltılması
- Tarım kesimine verilen sübvansiyonların hedeflenen enflasyon oranında artırılması
- Kamu kesimindeki borçların ve açıkların kapatılması yönünde alınacak önlemler ve gerekli özelleştirmelerinin yapılması
- Kamu bankalarının yeni bir düzen içine sokulması
- Sosyal güvenlik sisteminin yenilenmesi

Bankacılıkta yaşanan sorun ile birlikte 1999 yılında IMF ile imzalanan stand by antlaşması ile uygulamaya konulan ve amacı enflasyonu düşürmek olan istikrar programı ile istenilen hedefe ulaşılammıştır. Bu durum alınan önlemlere olan güveni sarsmakla birlikte Kasım krizine giden süreci de hızlandırmıştır (Bahar ve Erdoğan, 2011, s. 12).

2000 yılındaki krizle ilgili olarak Dornbusch (2001)’e göre; çok sayıda kötü durumda olan bankaların kredilerin geri çekilmesinin bankacılık krizini tetiklediğini belirtmiştir. MB bankalardan bu çıkışı engellemek için döviz satışı sonucu oluşan

likiditeyi piyasaya sürerek bankalara kredi pompalamıştır. Birkaç gün içinde rezerv kaybının yaşanması, bunun sonucunda IMF destekli döviz kuruna dayalı bir istikrar programının uygulanmasının piyasayı rahatlatmak yerine tehlikeye soktuğunu ifade etmiştir.

Kasım 2000 Krizi öncesinde faiz oranı, borsa, iktisadi büyüme gibi temel makroekonomik değişkenler olumlu gelişme gösterirken; enflasyonun beklenildiği gibi düşük gerçekleşmemesi, TL'nin aşırı değerlenmesi, cari işlemler açığının artması, bütçe dengesinin bozulması gibi makroekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Kamu borçlanmasının yüksek ve bankacılık sisteminde denetimin olmaması, alınan istikrar programlarının sürdürülememesi ve sonuçlarının başarısız olması programa karşı güveni zedelemiştir. Sonuçta 2001 Krizi'nin ortaya çıkmasında, krizden önce sabit kur sistemine olan güvensizlikten dolayı oluşan yabancı para stoku ve istikrar programlarının başarısızlık ile sonuçlanması neden olmuştur (Polat, 2019, s. 339).

Sonuç olarak 2000 Krizi'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisine bakıldığında; döviz çapası ve yılın ilk üç çeyreğindeki düşük faizlerin etkisiyle GSMH kur çapasıyla yapay biçimde pompalanarak % 6,1 oranında artmış, 1999'un GSMH kaybını hesapça telafi etmiştir. TL'de bir yıl içinde 20 puanlık bir reel değerlendirme olmuştur. CİB 9.8 milyar dolarla tarihi bir açık, "net hata ve noksan kalemi" de 2.7 milyar dolarlık tarihi bir kayıt dışı göstermiştir. Kısa vadeli kredilerin TCMB'nin uluslararası net rezervlerine oranı % 81'e çıkmıştır. Yıl sonunda 13 banka TMSF'ye devredilmiştir. Yine yılın sonuna doğru sanayi, inşaat sektörleriyle ticaretteki çöküşlerde eklenmiştir. Bütün bunlar yaşanırken TL darlığı, faiz artışı ve bankalarda yaşanan sorunlar 2001 yılının ilk çeyreğinde yaşanacak bir döviz krizinin habercisi olmuştur. Ekonomi tarihi bir daralış ve işsizlik yaşarken IMF'nin stand by programının da sonuna gelinmiştir (Kazgan, 2017, s. 231).

2001 Şubat Krizi

22 Kasım 2000 yılında bankacılık kesiminde etkisini gösteren kriz, 19 Şubat 2001 yılında döviz krizine dönüşmüştür. 2001 Şubat krizindeki temel nedenler ise döviz piyasasındaki bozulmalar, birbirini takip eden finansal krizler, kamu kesimindeki faiz dışı fazla hedefinin yüksek oranda olmasının reel sektör üzerinde daralma yaşatmasıdır. Diğer yandan ülkedeki siyasi istikrarsızlık, dış borcun yüksek

ve ödemeler bilançosundaki açığın yüksek olması da ekonomik krizin yaşanmasına etki etmiştir (Kocadağ, 2010, s. 112-113).

Türkiye 2001 krizine girdiğinde var olan durum aşağıdaki gibidir (Eğilmez, 2019):

- İktidarda üç partili bir koalisyon hükümetinin varlığı,
- Yüksek bütçe açığı, enflasyon ve faizler,
- Cari açık sorunu,
- Yüksek kamu kesimi borç yükü; düşük özel kesim borç yükü,
- Bankacılık kesimindeki batık kredi oranlarının yüksekliği,
- Doğrudan gelen yabancı sermayenin düşüklüğü; TL’de yaşanan hızlı değer kaybı,
- Dolarizasyon

Şubat ayında Türkiye’den sermaye çıkışı hız kazanmıştır. IMF desteği ile Kasım krizinde ülkede dolar kurunu tutmak imkansızlaşmıştır. Şubat ayında CİB açığı 100 milyon doların altına inmiş iken; portföy yatırımlarında 2.7 milyar dolarlık çıkış, net hata ve noksan kalemi 1.3 milyarlık kayıt dışı çıkış vermesi aslında 1 ay içinde 6.5 milyar doların çıkışının yaşanmasına neden olmuştur. Şubat ayında İnterbank piyasasında gecelik ortalama faiz %436, kriz sırasında en yüksek %4019 kadardır. Bu sırada ise TCMB döviz rezervlerini 3.5 milyar dolar azaltmıştır. Aynı zamanda dolarizasyon hızla gidiyor, TL/\$ bandında sürekli yükseliş yaşanırken; 2001 Ocak ayında %0,6787 iken Şubat ayında %0,9055, Mart ayında ise 1.1 milyon TL’yi aşmıştır. İMKB 100 endeksi Ocak’taki 10,685 seviyelerinden 8023 seviyelerine inmiştir. Özetlenecek olursa mali piyasalarda çöküş yaşanmaktadır. TMSF’ye devredilen bankaların sayısı artmış, sermaye çıkışının yanı sıra güven yitirilmiş; IMF istikrar programındaki hatalar, bankalardaki kırılganlıkların devam etmesi ve siyasi politika hataları devam eden krizin habercisi niteliğinde olmuştur (Kazgan, 2017, s. 232-233).

Şubat 2001 krizi ile IMF ile yapılan stand-by antlaşması son bulmuştur. Bu süreçte MB’nda 6 milyar rezerv kaybı ve kurlarda oynaklıklar yaşanmıştır. 2000-2001 krizlerinin yaşanmasında etki eden etmenler; TL’nin aşırı değer kazanması, cari işlemler açığının sürekli yukarı yönlü artması, mali sektördeki sermaye yetersizliği,

banka-reel sektör-kamu kesimindeki açık pozisyonlar, kamu bankalarındaki görev zararları, en büyük nedenlerin başında ise faiz ve mali sektördeki kâr riskinin artmasıdır (Kocadağ, 2010, s. 113).

Şubat 2001 krizi ile dövizde sabit kur politikası terk edilmiştir. Bankalardaki faizlerde yaşanan artış maliyetlerin artmasına neden olmuştur. Geri ödenmeyen krediler ile birlikte bankaların elindeki kağıtların değerindeki düşüşte bankacılık kesimindeki olumsuz yapının devam etmesinde rol oynamıştır (Fırat, 2009, s. 513).

Tablo 10. 2000 Kasım-2001 Şubat Krizleri Sırasında Yaşanan Gelişmelerin Seyri

Tarih	Açıklama
20 Kasım 2000	İMKB %7,1 düşme yabancı yatırımcı portföyünün geri çekmiştir. Bunun sonucu ise çok kısa süre içinde ülkeden 7 milyar dolarlık bir para çıkışı yaşanmıştır. Yükselen faizler, döviz talebinin artması özellikle kamu bankalarında likidite sorunu yaratmıştır.
22 Kasım 2000	Bazı bankalara el konulacağı haberleri piyasalarda panik havasına neden olmuş. Bu durum ortalama gecelik faizler %100'ün üzerine çıkmasına neden olmuştur.
28 Kasım 2000	Borsa %9 düşmüş, faizler yaklaşık %240 yükselince MB 17 Kasım- 5 Aralık arasında piyasaya 7,4 milyar dolar döviz satmak durumunda kalmıştır.
29 Kasım 2000	Yaşanan gelişmelerden sonra piyasalardaki dalgalanmaların artması sonucu iktidar acil yardım paketine ihtiyaç duyarak IMF ile görüşmeye başlamıştır.
30 Kasım 2000	MB piyasanın ihtiyacı olan likiditeyi sağlayamayacağını IMF programı sonucu alınan karar ile bildirmiş; bu durum faizlerin tekrardan artmasına buna karşılık döviz talebinin düşmesine neden olmuştur.
4 Aralık 2000	15 Kasım tarihinden sonra borsa -100 endeksindeki düşme %45 seviyesine gelmiştir.
6 Aralık 2000	IMF'den 10,4 milyar para yardımının yapılacağı haberleri piyasalarda gevşemeye neden olmuştur. İktidar mevduat sahiplerinin mevduatlarını için 100.000-TL güvence altına aldığı mevduat güvencesini %100 pasif güvenceye çevirdiğini duyurmuştur.
7 Aralık 2000	TMSF bünyesindeki 10 bankaya kaynak sağlanmıştır.
13 Aralık 2000	İktidar kamu bankaları için Bakanlar Kurulu kararı yayınlamıştır. Kararda bankaları için yeni alına düzenlemeler ile özelleştirileceğine yer vermiştir.
18 Aralık 2000	IMF'ye ek olarak niyet mektubu yayınlanmıştır.

28 Aralık 2000	IMF'den gelecek olan para yardımının 2,8 milyar doları hesaplara gönderilmiştir.
8 Şubat 2001	Bankalar üzerine yapılan düzenlemeler devam etmekte olup, bankaların risk ve iç yönetimine ilişkin yeni kararlar ilan edilmiştir.
10 Şubat 2001	Bankalardaki sermaye yapısı üzerine çalışmalar ve değerlendirmeler devam etmiş ve yeni kararlar ilan edilmiştir. İhlas Finans Kurumunun faaliyet yetkisi kaldırılmıştır.
21 Şubat 2001	MGK'nda Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında devam eden anlaşmazlık kırılğan olan piyasayı bir krize itmiştir. Gecelik faiz oranları %7500'e çıkmış, borsa %18,1'e düşmüştür.
22 Şubat 2001	Dalgalı kur sistemi ile TL'nin piyasadaki hareketine müdahale edilmeyeceği iktidar tarafından bildirildi.
23 Şubat 2001	Merkez Bankası Başkanının istifası yaşanmıştır.
26 Şubat 2001	Hazine Müsteşarının istifası yaşanmıştır.
2 Mart 2001	Yeni ekonomi bakanı Kemal Derviş olmuştur.
3 Mart 2001	BDDK Başkanının istifası yaşanmıştır.
14 Mart 2001	Kemal Derviş Ulusal Programın Genel Özelliklerini kamuoyuna sunmuştur.
17 Mart 2001	Yeni BDDK Başkanı göreve getirilmiştir.
14 Nisan 2001	Kemal Derviş ekonomi için GEGP'ni kamuoyuna ilan etmiştir.
30 Nisan 2001	Ziraat, Halkbank ve Emlak Bank'ın görev zararları alacaklarının tasfiye edilmesi Bakanlar Kurulu kararında ilan edilmiştir. Bu ilan tarihi ile birlikte bankalardaki görev zarar alacaklarına karşı 23,6 milyar TL hazine tahvili ihraç edilmiştir.
29 Mayıs 2001	BDDK ikinci başkan ve üyelerinin görev süreleri Bankalar Kanunu'nda yapılan değişiklik ile sonlanmıştır.
7 Haziran 2001	BDDK için ikinci başkan ve üyeleri atanmıştır.
18 Haziran 2001	Hazine de iç borç takası yapılmıştır.

Kaynak: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2010). Krizden istikrara Türkiye tecrübesi. Ankara: Doküman Merkezi. s. 27.

Tablo 10. incelendiğinde krizlerin kısa süre zarfında gerçekleştirmeleri dikkati çekmektedir. Kasım Krizi'nin 20-22 Kasım tarihlerinde en şiddetli süreci yaşadığı; Aralık ayı ortalarında belli bir istikrar aldığı görülmektedir. Yine 2001 Şubat Krizi'nde de 20-22 Şubat tarihleri Kasım krizi gibi şiddetin fazla hissedildiği, Mart ayı ile yeni programın açıklanması kriz sürecinin sonuna gelindiğini göstermektedir (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, 2010, s. 28).

Bankacılık sorunları 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinde daha fazla yükselmiştir. Kasım krizindeki faiz artışından olumsuz etkilenen bankalar; Şubat krizinde hem faiz artışından hem de TL'nin devalüasyonundan etkilenmiştir. Bu durum bankalardaki sistemin yeniden yapılandırılması ve sermaye yapılarının güçlendirilmesi durumunu meydana getirmiştir. Faiz artışları, enflasyon, devalüasyon, kur dalgalanmaları, reel sektörün olumsuz etkilenmesi ekonomideki işleyen mekanizmaların bozulması ve krizlerin yaşanmasına etki etmiştir. Yatırımlar durmuş, iç talepteki azalış, döviz üzerinden borçlanma sonucu firmaların TL olarak borçlanmasındaki artış birçok yurtiçi firmanın batmasına ve iflas etmesine neden olmuştur. Şubat 2001 krizinden sonra yeni bir program hazırlanmıştır. Yeni programa Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı verilmiştir. 15 Mayıs 2001'de IMF İcra Direktörleri Kurulu 3 yıllık stand-by anlaşmasını 8 milyarlık yeni bir kredi ile desteklemiş ve Türkiye'nin toplam krediyi de 19 milyar dolara yükseltmiştir (Seyidoğlu, 2003, s. 149-150).

2000 ve 2001 krizlerinin nedenlerini özetleyecek olursak aşağıdaki başlıklar altında toplanabiliriz (Eren, 2010, s. 67-75):

- Devletın hantal yapısı
- Yolsuzluk ve Rüşvet
- Kamu Mallarının Satarak Özel Durumu Getirme
- Bankalardaki Döviz Varlıkları ve Yükümlülüklerin Yerine Getirilmemesi
- KİT'lerin Piyasa Koşulları Dışında Hareket Etmeleri İle Oluşan Zararlar
- Tüketici Kredilerindeki Artış
- Sterilizasyon ve Yerli Paranın Aşırı Değerlenmesi
- TL'nin Aşırı Değerlenmesi, Cari İşlem Açıkları ve Dış Piyasalarda Ülke Riskinin Artışı

- Yapısal Reformların Gecikmesi ve Azalan Dış Kaynak Girişi
- Yabancı Kısa Vadeli Finansmana Bağıllık
- Faiz Oranları ve Enflasyon
- Dar Tabanlı ve Yüksek Oranlı Vergiye Dayanan Yetersiz Kamu Gelirleri
- Deprem Yaratığı Tahribatın Ekonomik Yapıya Yansıması

Hem 2000 hem 2001 krizi sonucunda Türkiye Ekonomisi'nin çıkardığı önemli sonuçlar aşağıdaki gibidir (Kocadağ, 2010, s. 116):

- MB'nın para politikası ve fiyat dengesi konularında aldığı kararlarda özerk olması; dalgalı kur politikasında da enflasyonla mücadele etmesi gerektiği
 - Finansal ve mali yapı mekanizmalarının işlerliğini yerine getirebilmesi için sistemin yeniden yapılanması, bunun içinde denetleyici ve düzenleyici kurumların aktif rol oynaması
 - Toplumsal uzlaşmanın sağlanıp, ekonomik ve sosyal çevrenin hareket halinde olması
 - Devletin etkin ve verimli olması, şeffaflığın artırılarak kamu finansmanının güçlendirilmesi
 - Rasyonelliği, kurum ve kuruluşların aktif rol oynaması ve bilginin doğru kullanılması

2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat Krizleri Türkiye Ekonomisi'nde önemli yıkımlara sebep olmuştur. Bu yıkımların başında enflasyon, kur ve faizler arasındaki dengesizlik ile 2000 yılı başlarında uygulamaya konulan istikrar programı olmuştur. Programdaki temel hedef enflasyonu düşürmek olduğundan bu da para ve maliye politikasının toplam talebi kısacak şekilde uygulamasından geçmektedir. Ancak MB'nın uyguladığı faiz ve para politikası tasarrufu teşvik etmek yerine tüketime ağırlık vermesi şeklinde olmuştur. 2000 yılının Nisan-Ağustos dönemlerinde yıllık enflasyon %50, faiz oranları %40'ın altına düşürülmüş; ancak tüketici kredilerindeki faizlerin daha da düşürülmesi sonucu tüketimin artmasına neden olmuştur (Turgut, 2006, s. 8).

Yeni programda bankacılık sisteminin yapılandırılması, sağlam bir kamu maliyesinin oluşturulması ve ekonomik yapının dönüştürülmesi için yapısal değişiklikler alınmıştır. Bankacılık alanında TMSF'ye devredilen bankaların sermaye yapısı güçlendirilmiş, devlet bankalarındaki görev zararları devlet tahvilleriyle ödenmiş, özel bankaların sermaye yeterlilik oranları yeniden sağlanıncaya kadar temettü ödemeleri ertelenmiş, sermaye artırımına girmeleri ise zorunlu hale getirilmiştir. Devletin iç ve dış borçlarını azaltmak için mali alanda yeni çalışmalar yapılmak üzere kararlar alınmıştır. Devletin giderlerini düşürmek ve gelirlerini artırmak için faiz dışı fazlanın GSMH'nin %6,5'in üzerine çıkması amaçlanmıştır. Bu dönemde MB'nin enflasyonu düşürmek asıl görevi olsa da MB'sının özerk bir yapıda olması yönünde de önlemler alınmıştır. Yeni programla birlikte alınan en önemli özelliklerden birisi de dalgalı kur politikasının uygulanması olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulanmasıyla Türkiye krizden yavaş yavaş çıkmaya başlamış, faizlerde düşme, dolar fiyatlarında gerileme, borsada nispeten bir istikrar sağlanmıştır (Seyidoğlu, 2003, s. 150).

2.3.5 2008 Küresel Krizin Nedenleri ve Oluşumu

Küreselleşme ile birlikte dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir olayın etkileri diğer ülkeleri de etkisi altına almaktadır. Yaşanan bu küreselleşme etkileri ile birlikte ekonomik olaylarda birbiri ile etkili duruma gelmiş ve bu yansımalarda etkinin nedenini önemli hale getirmiştir (Yaprak, 2009, s. 42).

Sistematik olarak başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan krizin başlangıç noktasından sonuna kadarki süreç aşağıdaki Tablo 11.'de yer almaktadır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009, s. 71):

Tablo 11. 2007 Şubat ve 2009 Ocak Arasındaki Küresel Finansal Krizde Yaşanan Aşamalar

Periyot	Genel Özellikler	Başarısızlıklarda Etkin Olan Ana Faktörler
Şubat-Mayıs 2007	Ekonomide panik havası öncesi görünüm	HSBC, New Century.
Haziran-Temmuz 2007	Ekonomide panik havasının başlaması(Bear Stearns'ın kıvılcımı başlatması)	Bear Stearns, Amerikan Home, West LB.
Ağustos- Eylül 2007	Panik havasının büyümesi	BNP Paribas, Goldman, Countrywide Financial, Sachsen LB, Lehman, HSBC, Basic Yelds.
Ekim- Aralık 2007	Panik havasının ekonomiye zarar vermeye başlaması	Merrill Lynch, Morgan Stanley, Citigroup, UBS, MBIA, Bank of America.
Ocak-Mart 2008	Başlayan zararların artması ve Bear Stearns'ın yıkılışı	Citigroup, Merrill Lynch, UBS, HSBC, Peloton Capital, Carlyle Fund.
Nisan-Mayıs 2008	Zararların artarak büyümesi	UBS, Deutsche Bank, MBIA, Washington Mutual, Wachovia, Citigroup.
Haziran- Temmuz ortaları 2008	Ekonomide tedirginlikler artıyor ve finansal varlıkların azalmaya başlaması	UBS, Morgan Stanley, Merill Lynch, Lehman, Bradford&Bingley, MBIA.
Temmuz ikinci yarısı-Ağustos 2008	Panik havasında ikinci dönemin başlaması (Fannie,Freddie, Lehman'ın kıvılcımı başlatması)	IndyMac, Barclays, HBOS, National Australia Bank, Merrill Lynch, Fannie Mae, Freddie Mac, Lehman.
2008 Eylül	Panik havasının yeniden büyümesi ve durumu boyut değiştirerek Avrupa'ya yayılması	Lehman, Merrill Lynch, AIG, Lloyds, HBOS, Washington Mutual.
2008 Ekim	Krizi önlemek amacıyla alınan kararlar, müdahaleler	Bir üsttekilere ek olarak Glitnir Bank, Fortis, Hypo Real, RBS, HBOS, Llyods, Wachovia.
Kasım-Aralık 2008	Dördüncü çeyreğin bitmesine iki ay kala panik havasının artık tüm dünyayı sarmış olması	Wells, Franklin Bank, Citigroup, GMAC, Downey Financial, Glitnir, AIG, Goldman, UBS.
2009 Ocak	Finansal varlıklardaki azalma devam ediyor	RBS, Deutsche Bank, Mitsubishi UFJ, JP Morgan, Marshall&Ilsley, Anglo-Irish Bank, PNC, Black Rock, RBC, Scotiabank, RAB Capital.

2007 yılında ABD’nde konut sektöründe başlayan ve kısa süre içinde etkisini hızlı bir şekilde gösteren finansal krizin nedenlerini aşağıdaki başlıklar altında sıralayabiliriz (Yaprak, 2009, s. 42-43):

- Likidite Bolluğu
- Menkul Kıymetleştirme
- Saydamlık
- Derecelendirme Kuruluşları
- Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar

Yukarıda başlıklar halinde sıralanan ve krizin oluşumuna etki eden her bir faktörü aşağıdaki gibi detaylandırdığımızda çıkan oluşuma etki eden nedenleri görebiliriz.

ABD’de faiz oranlarındaki düşüş kredi kullanma talebini artırmıştır. Emlak fiyatları artan kredi hacmi nedeniyle artmıştır. Artan kredi hacmi ise emlak fiyatlarını yükseltmiştir. Bankalar kredi verirken alınan evleri de kredi kullanım karşılığı olarak ipotek altına almıştır. Başlarda her şey sorunsuz ilerlemekte, gayrimenkul fiyatları artmış ve krediler ise geri ödenmiştir. Faizlerin düşmesi ve paranın ucuzlaşması konut alımlarını da artırmıştır. Kredi verenler ise mortgage kredisi vermeye başlamıştır. Kredilerini geri ödeyemeyenler gayrimenkul fiyatlarındaki artıştan dolayı evlerini satışa çıkartarak önemli de bir kazanç elde etmiştir. Sonuçta hem kredi veren kurumlar hem kredi kullananlar durumdan son derece memnun kalmıştır. Kredi kuruluşları ise riski azaltmak için verdikleri kredilere dayanan tahviller çıkartmışlardır. Yüksek karın etkisi ile yatırımcılar ciddi anlamda tahvillere yatırım yapmışlardır. Bu anlamda risk sadece dağıtılmıştır. Amerikan Merkez Bankası enflasyonun yükseleceği korkusu ile faizleri artırmıştır. Faizler artmış ve ev fiyatları durunca krediler geri ödenmemeye başlamıştır. Nedeni ise evlerini satanlar kredilerini kapatamayıp üzerine ayrıca para verme durumu ile karşı karşıya kalmaları olmuştur. Böylece evler bankalara kalmıştır. Ancak evlerdeki artış ve fiyatlardaki düşüş ile bankalarda evleri satamayınca evler ellerinde kalmış oldu. Diğer yandan kredilere dayanan tahvillerde Avrupa’daki bankalara satıldığından bu olumsuz gidişten etkilendiler yatırımlarını geri ödeyemedikleri için büyük kayıp yaşadılar. Kriz küresel ekonomiye yayılmış oldu (Arıkan, 2008, s. 40-42). Likidite bolluğu ABD ile birlikte diğer Avrupa Bankalarını da etkilediğinden krizin etkisi hızla yayılmıştır.

Menkul kıymetleştirme, likit olmayan aktiflerin ihraç edilebilecek ve sermaye piyasalarında alım satım yapılabilecek menkul kıymete dönüştürülmesidir. Bu kapsamdaki aktifler arasında ikametgah amaçlı ipotekler, otomobil kredileri, kredi kartı alacakları ve kira ödemeleri yer almaktadır. Bankaların tüketici kredileri, konut kredileri, ihracat kredileri; finansman şirketlerinin kendi mevzuatları uyarınca açmış oldukları krediler; finansal kiralamaya yetkili kuruluşların finansal kiralama sözleşmelerinden doğan alacaklar; gayrimenkul yatırım ortaklıklarının portföylerindeki gayrimenkullerin yatırım ortaklıklarının portföylerindeki gayrimenkullerin satış veya satış vaadi sözleşmelerinden kaynaklanan senetli alacakları karşılığında doğrudan ihraç edecekleri kıymetli evraktır (Alptekin, 2009, s. 11).

Teorik olarak, menkul kıymetleştirme, finansal riskleri daha zayıf olan kuruluşlardan daha güçlü olanlara transfer etmesidir. Son krizde ise bu durumun tam tersi bir durum olmuş risk güçlüden daha zayıfa devredilmiştir. ABD'deki mortgage kredilerinin dünya için yıkıma yol açan asıl olay, bu kötü krediler karşılığında menkul kıymet çıkarılması olmuştur (Uslu, 2009).

Menkul kıymetleştirme, ayrıca yatırımcılara yüksek bir getiri kazanma imkânı yaratmaktadır. Finansman giderleri azalmakta, dolayısıyla nakit akışının daha düzenli bir şekilde girmesine neden olduğu için borçlanma maliyetlerinin azalmasına neden olmaktadır. Daha düşük sermaye ihtiyacı duyulmakta olup firmaların sermaye yapılarını güçlendirmektedir. Firmaların kendi kendilerini finanse etmelerine imkan tanımaktadır. Kredi ve likidite gibi risklerin belli bir süre için dağıtılmasını ve azalmasını sağlamak ve şirketler için önemli bir likidite kaynağı oluşturmaktadır. Aktif-pasif dengesizlikleri giderirken, düşük maliyetli fon kaynağı sağlanmaktadır. Aynı zamanda portföy kalitesini düşürme, yöntemi ve sistemi nedeniyle pahalı maliyet içermesi, kredi piyasasının denetim ve gözetim etkinliğini azaltması, Merkez Bankası'nın para ve kredi kontrolünü zorlaştırması, ekonomideki kredi stoklarını aşırı yükseltmesi, ahlaki (moral) tehlike ve ters seçim sorununa neden olması gibi dezavantajlara da sahiptir (Alptekin, 2009, s. 12-13).

Mortgage sisteminde aracı kurumların verdikleri mortgage kredilerini menkul kıymetleştirmesi mümkündür. Kredi veren kurumlar verdikleri kredilerden dolayı nakit varlığını geri almış ve bunu birincil piyasada tekrar kredi olarak tüketicilere kullandırmıştır. Ayrıca, cazip oranlı komisyon geliri elde etmiştir. Bu olumlu

imkanlardan dolayı aracı kurumlar menkul kıymetleştirmeye aşırı ağırlıklı vermiş ve kredi kalitesinin önemi üzerinde durmamışlardır. Bu durum menkul kıymetleştirme risklerin hatalı ölçülmesine hatta hiç ölçülemez hâle gelmesine yol açmıştır (Fener, 2012, s. 44).

Gelişmiş ülkelerde ve özellikle ABD’de neredeyse birbirinden ayrı her fonksiyon için ayrı bir mali kurum ve mali araç oluşturulmuştur. Bu kurum ve kuruluşlar birbiri ile iletişim haline ve girift ilişkilere sahiptir. Finansal araçların bu karmaşık yapısının anlaşılmasında önemli bir zorluk söz konusudur. Sıradan yatırımcılar için her gün değişen, yenileşen ve farklılaşan finansal araçları takip etmek mümkün değildir. Özellikle anlaşılmamak istendiğinde ciddi bir saydamlık sorunu ile karşılaşmaktadır (Alantar, 2008, s. 3).

Saydamlıktaki bir diğer eksiklik “asimetrik bilgi” olarak ifade edilen bir terimdir. Bu bilgi yatırımcılara, firmalara ve diğer ekonomi içinde varlık gösteren birimlere farklı hızlarla ve farklı biçimlerde ulaşmasıdır (Kesebir, 2018, s. 533).

Mortgage piyasası, birincil ve ikincil piyasalardan oluşmaktadır. Birincil piyasalar kredinin düzenlendiği piyasalar iken ikincil piyasalar menkul kıymetlerin alınıp satıldığı piyasalardır. Mortgage piyasasının değişik düzeyde katılımcısı yer almaktadır. Bunlar arasında yatırım bankaları, serbest fonlar, bireysel yatırımcı ve kurumsal yatırımcı bulunmaktadır. Kullanılan kredilerde sistemde sorun çıkmaya başlamasının nedeni; subprime kredilerin riskli krediler grubunda yer almasına rağmen, bu risklerin yokmuş gibi hareket edilmesi olmuştur (Memiş, 2014, s. 30).

Derecelendirme, bir sınıflandırma sistemidir. Kuruluşun ya da bireyin finansal sorumluluklarını zamanında yerine getirip getiremeyeceğini tahmin etmek üzere kullanılır; şirketlerin ya da kişilerin geçmiş ile bugün arasında kalitatif ve kantitatif verilerine dayanarak yapılır. Derecelendirme, borçlunun kredisini zamanında ve düzenli ödemesi kredi notunun ölçülmesinde önemli bir faktördür. Profesyoneller tarafından oluşturulan genel ve tarafsız görüşler para ve sermaye piyasalarındaki rolünü değerlendirir (Yazıcı, 2009, s. 2-3).

Finansal hizmet piyasasının kredi derecelerine bağımlı hale gelmesi ve kredi derecelendirme kuruluşlarının piyasada oligopolcü konumu, izledikleri işletme modelinin değişmesine neden olmuştur. KDK, sağladığı finansal hizmetler karşılığında, daha önce sadece ödemeyi yatırımcıların yaptığı ‘yatırımcı öder işletme

modelinden' vazgeçmiş, ödemeyi menkul değer ihraç eden şirketlerin yaptığı, daha kârlı ve potansiyel iş imkanı vadeden 'ihraççı öder işletme modelini' kabul etmişlerdir. Piyasadaki paylarını ve gelecekteki iş imkanlarını arttırmak isteyen KDK, kredi derecelendirme piyasasında "çıkarcı çatışmasına" yol açmıştır. KDK, menkul değerlerin kredibilitesi hakkında enformasyon değeri taşımayan yüksek kredi derecelerini vermekte sorun görmemiş, piyasa şişirilmiş kredi derecelerine sahip menkul değerlerle dolmuştur. Bu da krizin oluşmasında önemli bir etken olmuştur (Bocutoğlu, 2015, s. 111).

Çıkarcı çatışması derecelendirme kuruluşlarının en önemli sorunudur. Rating kuruluşları bankalara ve diğer mali kuruluşlara notlar verir. Ancak rating kuruluşları not verdikleri şirketler tarafından finanse edilmektedir. Bu durum da derecelendirme kuruluşlarının bağımsız değerlendirme yapmalarındaki niteliğini yitirmesine sebep olmuştur (Alantar, 2008, s. 4).

Bankalara ve diğer finansal kuruluşlara derecelendirme notu veren derecelendirme kuruluşlarının bu görevlerini yaparken objektif davranmayıp, piyasayı iyi analiz edemediklerinden dolayı not düşürmek için geç kalmışlardır (Yaprak, 2009, s. 43).

Uluslararası sermaye hareketlerinin, finansal faaliyet alanına ait düzenlemeleri daha esnek olan ülkelere doğru hareket etmesini engelleyecek bir durumun yaşanmaması; küresel dengesizlikler ve spekülasyon bir yapının oluşması, karmaşık finansal ürünlerle bir araya gelen riskler finansal sistemin kırılmasına yol açmıştır (Kırcı, 2016, s. 470).

2,5 yıl içinde konut piyasasında başlayan sorunlar tüm finansal sistemi ve reel ekonomiyi etkisi altına almıştır. Finansal kriz ise ülkelere yayılarak küresel bir boyut kazanmıştır (Alantar, 2008, s. 5).

Düzenleyici denetleyici kuruluşların özellikle FED'in değişen risk ortamına karşı önlem almakta geç hareket ettiğini ifade etmiştir. FED'in düşük faiz politikası, birçok eyaletin aşırı riskli mortgage borçlarının menkul kıymetleştirilerek satışı önlenmiş ve federal yasalar bazı büyük bankaların talepleri nedeniyle çığnendiğinden bu duruma karşı çıkmıştır (Aslan, 2008, s. 17-18).

Ayrıca küresel krizin nedenleri arasında kişisel ve kurumsal borçların yükselmesi vardır. Uygulamaya konan para politikası, uluslararası ticaretteki yaşanan

aksaklıklar, düzenlemelerdeki yetersizlikler, uluslararası piyasalarda yaşananlar küresel krizin nedenleri arasında sayılan diğer faktörlerdir (Uçan ve Çebe, 2018, s. 10).

Türkiye'nin 1994 ve 2001 yılında geçirmiş olduğu krizler finans piyasalarında başlayıp mali sektör üzerinde etkisini çok fazla hissettirmiş iken 2008 yılı küresel krizi ise reel sektörü etkisi altına almıştır. Krizin Türkiye'yi etkilediği en önemli alanlardan biri dış ticaret olmuştur. AB'nin küresel kriz sonrası 2009 yılında %4-%5 aralığında küçüleceği tahmini Türk ihracatçısının bu süreçten etkilenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Türkiye'nin Haziran 2009 yılındaki ihracatı 2008 Haziran'a göre %32,8 azalmıştır. Bunun nedeni ise toplam ticaret hacminin yarısından fazlasının AB üyesi ülkeler ile yapılmasıdır. Krizin önemli etki ettiği alanlardan diğeri ise kredi ve likidite alanı olmuştur. Tüm dünyada likidite küresel kriz ile birlikte durmuş ve kullanılan krediler sonlandırılmıştır. Yatırımlar krizi etkileyen üçüncü neden olarak gösterilebilir. Cari açığın finansmanının sağlanması ve ekonomik hayatın aktif olarak canlı kalmasını sağlayan yabancı yatırımcıların krizle birlikte ülkeyi terk etmesi olmuştur. Yabancı yatırımcı Türkiye gibi ülkelerde yatırımlarını durdurmuş ya da planlanan yatırımların ertelenmesine sebep olmuştur (Solmaz ve Avcı, 2011, s. 42-43).

Küresel krizin Türkiye ekonomisine etkileri incelendiğinde bilanço yapıları bozulan firmaların iç ve dış talep gerilemesiyle birlikte stokları artmış, nakit akışları bozulmuştur. Küresel piyasalardaki olumsuz gelişmeler ve kredilerdeki daralmalar reel kesimin kredi kullanım dengesini de etkilemiştir. Kredi vermekte zorluk çıkaran Bankacılık sektörü reel kesimin sorunlarını daha da artırmıştır. Kredilerin kolay verilmesi, ithalatın düşük fiyatlarla yapılması ve düşen döviz kurları ile bir döngü halinde olan reel sektör, küresel kriz ile birlikte faydalandığı imkanları kaybedince ülke ekonomisi yine diğer krizlerde yaşandığı gibi yüksek dış borç ve cari işlemler açığı sorunları ile baş başa kalmıştır (Eren, 2010, s. 98-99).

Uluslararası finansal risklerin artması sonucu Türkiye ekonomisinin döviz ve hisse senedi piyasalarında riskleri artmıştır. Volatilitenin de artması stress endeksini yükseltmiştir. Türkiye ekonomisi için bankacılık sektörü ve diğer kredi risklerinin düşük olması finansal stress endeksinin daha da yükselmesine engel olmuştur. Portföy yatırımları ve diğer yatırımlar olmak üzere yurt dışından kaynak sağlanan sermaye akımında azalma meydana gelmiştir (Oktar ve Dalyancı, 2010, s. 15).

2008 Dünya Küresel Krizi işsizlik ve enflasyon rakamlarını da etkilemiştir. Gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir tehdit olan işsizlik, 2009 yılında ABD, Euro Bölgesi gibi gelişmiş ülkeler için de tehlike olmaya başlamıştır. İspanya, Brezilya, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerde işsizlik oranlarında yüksek artışlar izlenmiştir. Kriz ile birlikte tüm dünya ülkelerinde bir durgunluğa girilmiştir (Kaderli ve Küçükkaya, 2012, s. 94).

Türkiye'nin 2007 yılındaki temel hedefleri ekonomide güven ve istikrarı sağlayarak ekonomik büyüme sürecini devam ettirmek; istihdamı artırmak, enflasyonu düşürmek, cari açık seviyesine sağlam ve sürdürülebilir kaynaklarla finanse ederek ulaşmak temel makroekonomik amaçlar olarak belirlenmiştir. Ancak küresel krizin yaşanmasıyla 2002 yılından beri ilk kez ekonomik büyüme hedeflenen değerin altında kalmış, enflasyon hedeflenen değerin üzerine çıkmış ve cari işlemler dengesi ise bozulmuştur (Metinsoy, 2010, s. 58).

Tablo 12. Ekonomik Büyüme Oranları (%)

Yıllar	Büyüme Hızı
2004	3.1
2005	-5.0
2006	0.1
2007	1.2
2008	0.3
2009	2.9
2010	0.5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2012). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 741.

Tablo 12.'de tarım, sanayi, inşaat sanayi, toptan ve perakende ticaret, oteller ve lokantalar, ulaştırma ve haberleşme, mali aracı kuruluşların faaliyetleri, konut sahipliği, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri, kamu yönetimi ve savunma, zorunlu güvenlik, eğitim, sağlık işleri ve sosyal hizmetler, diğer toplumsal, sosyal ve kişisel hizmet faaliyetleri, eviçi personel çalıştıran hanehalkları sektörlerine ait 2004-2010 yılları arasındaki sabit fiyatlarla GSYH gelişme hızları yer almaktadır. 2004 yılında %3.1 olan büyüme, 2005 yılında ise ekonomi de küçülme yaşanmış ve %-8.1 daralma ile büyüme oranı %-5.0 olmuştur. En keskin büyüme oranındaki düşüşün gözlendiği görülmektedir. 2006 yılına gelindiğinde ekonomi canlanmış ve tekrar büyüme oranı eksi değerlerden artı değerlere gelmiştir. 2006-2007 yılları arasında büyümede %1.1'lik bir artış yaşanırken; 2007-2008 yılları arasında ekonomide %0.9 küçülme yaşanmıştır. 2008 sonlarına doğru ekonomik büyümenin %0.53 ortalama seviyelerinde ilerlediği; 2004 yılındaki %3 seviyelerine ulaşmadığı gibi büyüme oranının çok az ilerlediği izlenmektedir. 2008 krizi sonrasında sektör toplamında büyümenin %2.6'lık artış ile %2.9 seviyesine çıktığı görülmüştür. Türkiye, 2008 Küresel krizinde büyüme hızını artırmış ve 2004 yılındaki büyüme seviyelerine getirmiştir.

Tablo 13. Türkiye Ekonomisi'nin 2008 Küresel Kriz Dönemindeki Durumu

YILLAR	Kişi Başına GSYİH % (YTL- TRY)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	Enflasyon Oranı (TÜFE %)	İşsizlik Oranı (Yıl Ort.)	Cari İşlemler Hesabı(Milyon \$)
2005	14.6	-43.297,7	8.2	10.6	-22.198
2006	15.5	-54.041,5	9.6	10.2	-32 193
2007	9.9	-62.791	8.8	10.3	-38 311
2008	11.4	-69.936,4	10.4	11.0	-41 946
2009	-0.9	-38.784,9	6.3	14.0	-14 402

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 133, 434, 473, 554, 648.

Tablo 13. incelendiğinde kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızının 2008 küresel krizinden sonra eksi değerlere düştüğü ve işsizlik oranının da aynı yıl arttığı görülmektedir. Cari işlemler açığının 2009 yılına kadar arttığı; 2009 yılında ise açığın biraz daha azaldığı görülmektedir.

Krizin dünya ekonomilerine en derin ve yaralayıcı etkisi durgunluk, işsizlik artışı ve bütçe açıklarının giderek artması yolunda olmuştur. Krizden çıkış reçeteleri olarak ülkeler iç talebi canlandırıcı, kamu harcamalarını arttırıcı önlem paketlerini açıklamıştır (Özbek, 2009, s. 4).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLERİN TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞE ETKİLERİ

3.1 İşsizlik ve Kriz İlişkisinin İncelenmesi

1929 Dünya Ekonomik Krizi tüm dünyayı etkisi altına alırken, dünya refahının düşmesine sebep olmuş; krizin ortaya çıkardığı eksik istihdam ve talep yetersizliği kitlesel işsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1930'larda Keynesyen iktisat politikaları ile işsizliğin önlenmesi amaçlanmış ve bu amaç 1960'ların sonlarına kadar hedefine ulaşmıştır. 1970'lerde ise işsizlik tekrardan bir sorun olarak ortaya çıkmış, ekonomide yaşanan durgunluk ve enflasyonun beraber yaşandığı bir dönem başlamıştır. 1980'lerde dünyada derin bir bunalım yaşanmaya başlamış, işgücü ile istihdam şartları bozulmuştur. 1990'lı yılların başında yaşanan Körfez Savaşı ve Sovyet Bloku'nun yıkılması tüm dünyadaki ekonomik yapıyı sarsmış ve konjonktürel dalgalanmalar işgücü piyasasını da etkilemiştir. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile birlikte Türkiye'de işsizlik patlama yapmıştır. 2008 Küresel Krizi ile birlikte hem ülkemizde hem dünyada işsizlik büyük bir sorun olmakla birlikte üzerinde durulan en önemli problem haline gelmiştir (Karabıyık, 2009, s. 182-183).

Liberalleşme ve globalleşme süreci 1980'li yılların başında dünyada etkisini göstermeye başlarken beraberinde ekonomik sistemi değiştirmeye başlamıştır. Ekonomideki bu değişimler 1990'lı yıllarda etkisini göstermeye başlamış, önce sektörel ve bölgesel sonrada dünyanın pek çok bölgesinde daha büyük krizlerin yaşanmasına sebep olacak küresel krizleri oluşturmuştur (Uçan ve Çebe, 2018, s. 7).

Türkiye'nin işsizlik sorunu, Cumhuriyet ile birlikte geçmişten bugüne kadarki süreçte yaşanan hızlı toplumsal ve ekonomik değişimlerin artış göstermesi olmuştur. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren kırsal bölgelerden kentlere yaşanan yoğun göçler ve hızlı kentleşmeyle birlikte işsizlik artışı kendini göstermiştir. Türkiye, 1960'lı yıllarda işsizlikle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1980'lerle birlikte küreselleşme ve teknolojik ilerleme nedeniyle işsizlik artmaya başlamıştır. Bu artış 1990 yıllarında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2001 yılında bu süreç hızlanmış ve yaşanan bu krizden

sonra ekonomik büyümedeki toparlanmalar ve alınan önlemlerle işsizliğin etkisi azalmaya başlamıştır (Durak ve Kaya, 2014, s. 55-56).

1970’li yılların sonunda küreselleşme faaliyetlerinin hız kazanması ile emek faktörünün hareketliliği artmış; işsizlik, ülkeler ve bölgelerarasında farklı bir boyut kazanmıştır. Kısa sürede ise ekonomi politikaları arasında kontrol altına alınması gereken bir sorun haline gelmiştir. 1980 yılında ekonomide yapılan değişiklikler ve alınan kararlar ile tarım istihdamından sanayi istihdamına kaymalar hızlanmış ve işsizlik oranındaki artış yükselmiştir. Tarım sektöründe sanayi sektörüne göre kalifiye elemana ihtiyaç duyulmaması, işsizliğin yapısal soruna dönüşmesine yol açmıştır. Emegın hareketliliği ise ekonomide uygulanan politikaların işsizlik üzerindeki etkisini azaltmıştır. 1980 kararları ile finansal serbestleşmenin başlaması ve dış ticaretin serbest hale gelmesi Türkiye’nin bu duruma hazırlıksız yakalandığını göstermektedir. Nedeni ise; Türkiye’de faaliyet gösteren işletmeler rekabete ayak uyduramamış ve işçileri işten çıkartmak durumunda kalmıştır. Rekabetin yanında dışa açılan ekonominin kırılğan bir yapıya sahip olması ve dış şoklara karşı önlemler alınması sürecin uzamasına neden olduğundan artışların yükselmesine sebep olmuştur. 1980 Kararları ile ekonomideki beklenen istikrar sağlanamamış; enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Enflasyonun artması, yatırımların azalmasına ve yeni istihdam alanlarının durmasına neden olduğundan kriz dönemlerinde işsizlik kontrol altına alınamamıştır (Akcan ve Ener, 2018, s. 264).

Tablo 14. 1923-2020 Yılları Arasında Türkiye’deki İşsizlik Oranları (%)

(1923-2020, %)

Yıllar	İşsizlik Oranı	Yıllar	İşsizlik Oranı	Yıllar	İşsizlik Oranı	Yıllar	İşsizlik Oranı	Yıllar	İşsizlik Oranı
1923	9.1	1943	2.9	1963	3.4	1983	7.9	2002	10.3
1924	6.9	1944	3.1	1964	3.5	1984	7.8	2003	10.5
1925	5.3	1945	3.1	1965	3.7	1985	7.3	2004	10.3
1926	5.1	1946	2.7	1966	3.6	1986	8.1	2005	10.3
1927	4.2	1947	2.5	1967	4.8	1987	8.5	2006	9.9
1928	3.8	1948	2.3	1968	5.2	1988	8.4	2007	9.9
1929	3.2	1949	1.8	1969	5.9	1989	8.7	2008	13.6
1930	3.2	1950	1.5	1970	6.4	1990	7.4	2009	15.5
1931	4.5	1951	1.7	1971	6.8	1991	8.5	2010	11.9
1932	4.5	1952	1.9	1972	6.3	1992	8.4	2011	9.8
1933	3.9	1953	2.8	1973	6.8	1993	9.2	2012	9.2
1934	3.2	1954	3.2	1974	7.3	1994	8.3	2013	9.7
1935	3.3	1955	3.1	1975	7.6	1995	7.3	2014	9.9
1936	2.9	1956	3.2	1976	9.0	1996	6.3	2015	10.3
1937	2.7	1957	2.8	1977	10.0	1997	7.2	2016	10.9
1938	2.1	1958	2.9	1978	10.1	1998	6.7	2017	10.9
1939	2.1	1959	2.9	1979	8.9	1999	7.4	2018	13.9
1940	2.4	1960	3.1	1980	8.3	2000	6.5	2019	13.7
1941	3.0	1961	3.4	1981	7.3	2001	8.4	2020*	12.7
1942	3.4	1962	3.4	1982	7.2				

Kaynak: Biçerli, M. K. (2000). Çalışma ekonomisi. İstanbul: Beta Basım Yayım. s. 442; 2013-2020 arası TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2020.

*2020 yılı Ekim dönemine aittir.

Tablo 14. incelendiğinde Cumhuriyet ilk yıllarında işsizlik %9.1 iken oranın sonraki yıllarda düşerek azaldığı görülmektedir. 1949-1952 yılları arasında işsizlik oranının %1 seviyelerine inerek işsizliğin en az olduğu yıllar olmuştur. 1960 yılından sonra işsizlik kademeli olarak artmış ve 1978 yılında %10 seviyelerine yükselmiştir. 1980 sonrası işsizlik 2000 yılına kadar ortalama %7.5-%8 civarında bir seyir izlemektedir. Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası serbestleşmesi ile ithal ikameci politika yapısına geçmesi, yüksek enflasyon, dış borç gibi birçok olumsuz sorun işsizliğin artışıdaki nedeni de göstermektedir. 2009 yılında %15,5 ile işsizliğin zirve yaptığı görülmüştür. Tabloda her kriz dönemi sonrasında da işsizliğin bir sonraki yıla göre arttığı izlenmiştir.

3.2 Ekonomik Krizler ve İşsizliğe Etkileri

Gelişmekte olan bir ülkenin hızlı ve istikrarlı kalkınmasında amaç sahip olduğu kaynakları tam ve etkin kullanmasına bağlıdır. Burada amaç, ekonomide üretimin ve refahın maddi araçlarının çoğaltılması iken emek, sermaye, girişim ve doğal kaynakları kullanmak ise araç olacaktır. Ekonomideki büyüme doğal büyüme hızının altına düştüğü zaman ekonomi bir noktada krizle karşılaşacaktır. Kriz dönemlerinde ise ortaya çıkan sorunlardan biri işsizliğin daha da artması olacaktır. İşsizlik sorunu, nüfus artışından doğan emek arzı ile toplumda sürdürülen iktisadi faaliyet hacminin yarattığı emek talebi arasındaki dengesizliktir. Emek arzı ile emek talebini dengede tutamayan bütün ekonomiler işsizlik sorunu ile mücadele etmek durumunda kalacaklardır (Şahin, 1987, s. 335-336).

3.2.1 1982 Bankerler Krizi ve İşsizlik

Türkiye, 24 Ocak 1980 Kararları ile serbestleşme ve ihracata yönelik bir politika anlayışına geçmiştir. Finansal serbestleşme ve dış ticaretin serbest hale gelmesi ile birlikte bu politikalar Türkiye üzerinde hedeflenen amaçlara ulaşılmasına neden olmuştur.

Tablo 15. incelendiğinde serbestleşme ve ihracata yönelik politikaların sanayi sektöründe istenilen amaçlara ulaşıldığını göstermektedir. 1980-1983 döneminde yılda ortalama %4.7'lik artış 1979 yılının çok üzerinde bir büyüme hızına ulaşmıştır. Tarımda DTH azalması yaşanırken, sanayi ihraç malları ise nispeten daha az etkilenmiştir. Reel ücretler ise artan işsizlik baskısıyla 1978 sonrası ciddi oranda düşmeler yaşanmıştır. Tarımsal kökenli hammadde fiyatlarındaki çöküş, sanayi kesiminin bu durumdan olumlu yararlanmasına olanak sağlamıştır. Daralan iç talep ve artan reel faizler borçlu firmaları sarsmış, iflaslara yol açarak işsizliğin artmasına neden olmuştur. İşsizlik oranında artış yaşanırken sanayideki büyüme de verim artışı yoluyla “emek tasarrufu” yapıldığının göstergesi olmuştur. 1978 Krizi'nden sonraki durgunluktan en çok etkilenenlerin başında inşaat sektörü olmuştur. Kriz içinde ortalama %4.5 yaklaşık olarak büyürken, durgunluk döneminde büyümesi yaklaşık %1 dahi olmamıştır. Reel faizlerdeki yükselme ile birlikte talep gerilemesi buna neden

gösterilmektedir. Ayrıca inşaat sektöründe yaşanan duraklama işsizliği tırmandırırken; 1982-1983'te yaşanan para krizi de bu tırmanmanın nedenleri arasında yer almaktadır (Kazgan, 2017, s. 176-177).

Tablo 15. 1977-1983 Yılları Arasında Üretim Dönemleri Yıllık Katma Değer Artış Hızları(%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
1977	-1.2	7.0	5.6	9.7
1978	2.8	3.4	4.2	3.8
1979	2.8	4.7	4.2	0.4
1980	1.7	-2.9	0.8	0.1
1981	0.4	9.1	0.4	1.8
1982	6.2	6.3	0.5	3.5
1983	-0.2	6.4	0.5	3.5
1977-1983 ortalaması	1.7	3.8	2.3	2.7
1980-1983 ortalaması	1.85	4.7	0.6	2.3

Kaynak: DİE, DPT aktaran Kazgan, G. (2017). Türkiye ekonomisinde krizler (1929-2009) “ekonomi politik” açıdan bir İrdeleme. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 176.

Tablo 16. 1978 Krizindeki İşsizlik Oranı (%) ve Reel Günlük Ücretler Endeksi (1980=100)

Yıllar	Nüfus Fazlası (%)	Günlük Ücret
1978	8.1	Endeks (1980=100)
1979	9.4	-
1980	10.7	100.0
1981	11.2	73.6
1982	11.8	73.9
1983	12.4	88.3
1984	12.4	79.2
1985	13.1	70.3

Kaynak: DİE, TÜSİAD a) Nüfus fazlası tarımdaki gizli işsizleri içermez; b) Günlük gayrisafi bireysel üretim günlük kişi başına GSMH'ye bölünmesiyle bulunmuştur. The Turkish Economy (1986). s.48; **aktaran** Kazgan, G. (2017). Türkiye ekonomisinde krizler (1929-2009) “ekonomi politik” açıdan bir İrdeleme. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 179.

Bu süreçte dikkat çeken durum ise işsizlik oranında sürekli yaşanan artış olmuştur. Reel ücretlerin düşmesi, sıkıyönetimin iznine bağlı kalarak yapılan işçi çıkartmaları ve sanayi kesimindeki nispeten büyüme karşısında artan işsizlik oranları yaşanan sürecin dikkat çeken konusu olmuştur. Tablo 16.'daki veriler incelendiğinde tarımdaki gizli işsizler hariç, 1978 yılında %8.1 oranında olan işsizlik, 1982'de %12.4, 1985 yılında ise %13.1'e çıkmıştır. 1982'de yaşanan krizden sonra işsizlik oranında artış gözlemlendiği de görülmektedir. Reel ücretler düşerken işsizliğin artması, alınan kararların bir kez daha amaca uymadığını da göstermektedir. Sanayileşen ve kentleşen Türkiye için işsizlik büyük bir sorun olarak artarak geleceğinin sinyallerini vermiştir (Kazgan, 2017, s. 179-180).

3.2.2 1990 Körfez Krizi ve İşsizlik

1980 sonrası reform sürecinin, 1988 yılına geldiğinde ekonomide bir tıkanma yaşandığı görülmüştür. 1988'in tüm makroekonomik verileri “ihracata yönelik büyüme” politikasının iktisadi ve sosyal sınırlarına ulaşmıştır. İzleyen yıllarda Türkiye Ekonomisi'nde dışa açılım öncelikleri değişmiş; reel-üretim sektöründe değil, finans ve kambiyo hizmetlerini de kapsayacak politikalar geliştirilmiştir. 1989'da ödemeler dengesi sermaye hareketleri üzerindeki tüm kısıtlamalar kaldırılarak kambiyo rejimi tamamıyla serbestleştirilmiştir. Böylece Türkiye ekonomisi dünya pazarıyla eklenme ve küreselleşme sürecinde yeni bir döneme girmiştir. 1990'lı yılların doğrudan doğruya “dışa açık bir makro-ekonomi” politikası izlendiği görülecektir (Yeldan, 2016, s. 39-40).

1990'lı yıllarda yeni bir politika izlenirken Türkiye kendisini yakından etkilediği bir krizin içinde bulmuştur. Askeri bir harekât olarak başlayan ve giderek ekonomik bir boyut kazanan Körfez Krizi hem Ortadoğu ülkeleri ile birlikte doğrudan hem de dolaylı olarak tüm dünya ülkelerini etkilemiştir (Erdoğan, 2018, s. 45).

Tablo 17. İşgücü Durumuna Göre Kurumsal Olmayan Nüfus (15) (BİN)

Yıl	İstihdam	İşsiz	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı
	BİN		%	
1989	18.222	1709	8.6	53.1
1990	18.539	1612	8.0	52.1
1991	19.288	1723	8.2	52.3
1992	19.459	1805	8.5	51.2

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2012). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 131.

Tablo 17. incelendiğinde yıllar itibariyle iş gücünü ve iş gücüne katılma oranı gösterilmektedir. Kriz dönemlerinde işten çıkarılma ve iş bulamama korkusu insanların çok fazla seçici olmayıp daha çok buldukları işi kabul etme eğiliminde olduğunu gösterir. Tablo’da 1990’da yaşanan kriz sonrası işsizlik oranının %8.0’den 1992 yılına gelindiğinde %8.5’e yükseldiği görülmektedir. Bu da yaşanan krizin işsizliği etkilediğini göstermektedir (Aktaşlı ve Işık, 2017, s. 574).

Tablo 18. 1989-1992 Yılları Arası Eğitim Durumlarına Göre İşsizler (BİN)

Yıl	Toplam	Okuma Yazma Bilmeyen	Okur Yazar	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	İlkokul	İlköğretim Ortaokul veya Dengi Meslek Okul	Genel Lise	Lise Dengi Meslek Okul	Yüksek Öğretim
1989	1708	161	1547	105	861	177	251	86	67
1990	1611	132	1479	72	804	192	254	85	73
1991	1722	90	1632	64	912	216	258	100	83
1992	1805	77	1728	77	923	209	316	104	99

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 138.

Tablo 18. incelendiğinde 1990 krizinden sonra okur yazar, ilkokul, ilköğretim ortaokul veya dengi meslek okul, genel lise, lise dengi meslek okul ve yüksek öğretim durumlarında işsizliğin arttığı görülmektedir. Okuma yazma bilmeyen eğitim durumunda işsizliğin azaldığı görülmektedir. Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen eğitim durumunda işsizliğin 1990-1991 yılları arasında azaldığı; 1991-1992 yılları arasında tekrar artış yaşandığı izlenmektedir.

Tablo 19. 1989-1992 Yılları Arasında İşsizliğin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (15+) (BİN)

Yıl	Toplam	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
1989	1711	491	423	249	135	111	83
1990	1611	458	427	253	140	101	65
1991	1724	441	519	282	158	105	73
1992	1805	423	583	285	184	119	78

Yıl	Toplam	45-49	50-54	55-59	60-64	65+
1989	1711	76	52	56	24	11
1990	1611	57	52	32	21	8
1991	1724	53	52	28	9	6
1992	1805	53	52	32	9	4

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s.149

Tablo 19.'da yaş gruplarına göre işsizlerin sayısı incelendiğinde; 1990 krizi sonrası yıllarda 20-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-44 yaşları arasında işsiz sayısında artış yaşanmıştır. 15-19, 55-59, 60-64 ve 65+ yaşları arasında ise işsiz sayısının yıllar itibariyle azaldığı görülmektedir. 45-49 ve 50-54 yaş gurubunda ise işsiz sayısında bir değişme olmadığı aynı seviyede kaldığı izlenmektedir.

Tablo 20. Aranılan Meslek Grubuna Göre İşsizler (15) (BİN)

Yıllar	Toplam	Serbest meslek sahipleri, ilmi ve teknik elemanlar	Girişimci ve üst kademe yöneticileri	İdari personel ve benzeri çalışanlar	Ticaret ve satış personeli	Hizmet işlerinde çalışanlar	Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar	Tarım dışı üretim faaliyet. Çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananlar	Meslekleri tayin edilmeyenler	İş bulmuş başlamak için bekleyenler
1989	1707	93	7	321	74	293	97	676	111	35
1990	1612	106	8	323	71	332	81	588	56	48
1991	1724	113	6	300	68	307	55	615	210	53
1992	1805	119	9	322	68	368	53	677	141	50

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 146.

Tablo 20.'ye göre 1990 sonrası aranılan meslek grupları içinde en yüksek işsiz tarım dışı üretim faaliyetleri, çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananlarda görülmüştür. Kara taşımacılığı ve ihracat faaliyetlerinin 1990 körfez krizi sonrası durması, müteahhitlik hizmetinde yaşanan olumsuzluk en yüksek işsiz sayısının yaşanmasına etki etmiştir. İzleyen yılda hizmet işlerinde çalışan meslek grubundaki işsizler de krizin etkisini göstermektedir.

Tablo 21. 1989-1992 Yılları Arasında İşsizliğin İş Arama Süresine Göre Dağılımı (15+) (BİN)

Yıllar	Toplam	1 yıl ve daha fazla 2 yıldan az	2 yıl ve daha fazla 3 yıldan az	3 yıl ve daha fazla
1989	1709	343	216	128
1990	1612	378	207	151
1991	1722	373	183	125
1992	1805	424	207	147

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2012). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 160.

Tablo 21.'de 1990'dan 1991 yılına göre her üç dönemde de işsiz sayısında bir azalma gözlenmektedir. 1991-1992 yılları arasında ise işsiz sayısının tekrardan arttığı görülmektedir. Bu artış 1 yıl ve daha fazla 2 yıldan az işsiz grubunda 51 bin, 2 yıl ve daha fazla 3 yıldan az işsiz grubunda 24 bin, 3 yıl ve daha fazla işsiz grubunda ise 22 bin kişi olarak kendini göstermiş; 1 yıl ve daha fazla 2 yıldan az işsiz grubunda ise en fazla işsizliğin yaşandığı izlenmiştir.

Sonuç olarak, 1990 krizi sonrasında insanlar uzun bir süre (1-2 yıl) iş bulamamışlardır. %8 olan işsizlik oranının %8,5'e yükselmesi de yaşanan işsizliğin göstergesi olmuştur. İşsizlik en çok genç (20-34) ve orta yaş (35-44) kesimini etkilemiş; 20-24 yaş kesimi işsizliğin en çok yaşandığı yaş kesimi olmuştur. Diğer yandan işsizliğin eğitim durumu üzerindeki etkisine bakıldığında en fazla işsiz sayısı 249 bin kişi ile okur-yazar kesiminde olmuştur. Bunu 119 bin kişi ile ilköğretim, 62 bin kişi ile lise mezunları takip etmiştir. Yüksek öğretim mezunlarındaki işsiz sayısı ise 26 bin kişiye yükselmiştir. İşsizlik en çok tarım dışı üretim faaliyetleri, çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananlarda meslek gruplarında yaşanmıştır. Kriz sonrası kara taşımacılığı ile birlikte Türk müteahhitlerinin inşaat faaliyetlerinin durması işsizlik sayısının artmasına neden olmuştur.

3.2.3 1994 Krizi, 2000 Kasım-2001 Şubat Krizleri ve 2008 Küresel Krizi ve İşsizlik

Bu bölümde 1994 Krizi, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri ile 2008 Küresel Krizin işsizliğe etkileri; cinsiyete, yaş grubuna, yerleşim yerine, eğitim durumuna ve iktisadi faaliyet türüne göre beş grup altında incelenecektir.

3.2.2.1 Cinsiyete Göre İşsizlik

Tablo 22. İşgücü Durumuna Göre İşsiz Sayısı (BİN) ve İşsizlik Oranları (%)’nın Kriz Dönemlerindeki Dağılımı

Cinsiyet	1994 Kriz Dönemi							
	1993		1994		1995			
	Bin	%	Bin	%	Bin	%		
Erkek	1323	8,8	1362	8,8	1230	7,8		
Kadın	491	9,3	509	8	470	7,3		
Toplam	1814	8,9	1871	8,6	1700	7,6		
Cinsiyet	2000-2001 Kriz Dönemi							
	1999		2000		2001		2002	
	Bin	%	Bin	%	Bin	%	Bin	%
Erkek	1312	7,7	1111	6,6	1485	8,7	1826	11
Kadın	518	7,6	387	6,3	482	7,5	638	9,4
Toplam	1830	7,7	1498	6,5	1967	8,4	2464	10
Cinsiyet	2008 Küresel Kriz Dönemi							
	2007		2008		2009			
	Bin	%	Bin	%	Bin	%		
Erkek	1716	10	1877	11	2491	14		
Kadın	660	11	734	12	979	14		
Toplam	2376	10	2611	11	3471	14		

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 133.

Ülkemizde işgücüne katılan kadın ve erkek nüfusundaki işsizlik oranlarına bakıldığında Tablo 22.’de görüldüğü gibi 2001 ve 2008 yılındaki işsizlik oranlarında bir değişiklik olup; 1994 ve 2000 yılı kriz dönemlerinde ise işsizlik oranlarında çok değişiklik olmadığı görülmektedir. 1994 krizi döneminde işsizlik ortalaması %8,6’dır. Kriz sonrası dönemde ise %1’lik bir düşüş ile işsizlik oranı %7,6’a düşmüştür. 1999-

2000 yılları arasında erkek nüfusundaki işsizlik %7,7'den %6,6'ya; kadın nüfusundaki işsizlik ise %7,6'dan %6,3'e düşmüştür. 2000 Kasım krizinden sonra daha büyük bir kriz ile karşı karşıya kalan Türkiye'nin 2001 krizinden daha çok etkilendiği izlenmiştir. Erkek nüfusundaki işsizlik oranının %2 artarak %10,7'ye; kadın nüfusundaki işsizlik oranının %1,9'luk artış ile işsizlik oranının %9,4'e yükseldiği görülmüştür. ABD'de konut sektöründe başlayan ve tüm dünyayı kısa sürede etkisi altına alan kriz sonrasında işsizlik oranı erkek nüfusunda %13,9; kadın nüfusunda ise %14'e çıktığı görülmektedir. Sonuç itibariyle hem erkek nüfusu hem kadın nüfusunun dolayısıyla Türkiye'nin işsizlik sorununun daha büyüyenek geldiği görülmektedir.

3.2.2.2 Yaş Grubuna Göre İşsizlik

Tablo 23.'te yer alan yaş gruplarına göre işsiz sayılarına 1994 kriz döneminde bakıldığında sadece 60-64 yaş grubunda işsiz sayısının arttığı; diğer yaş gruplarında ise işsiz sayısının azaldığı görülmektedir. İşsiz sayısındaki en fazla azalma 30-34 yaş grubunda yaşanırken; daha sonraki azalmayı 20-24 yaş grubu izlemektedir. 15-19 yaş grubundaki işsiz sayısı da azalmanın görüldüğü yaş grubu olmaktadır. 2000 yılının başlarında uygulamaya konulan istikrar politikası etkisini göstermeye başlamış ve tüm yaş gruplarında işsiz sayısının azaldığı görülmüştür. Ancak 2000 Kasım krizinin hemen ardından yaşanan 2001 krizi işgücü piyasasında etkisini göstermiş ve işsiz sayılarında artış yaşanmıştır. 2000-2002 döneminde tüm yaş gruplarındaki işsiz sayılarına bakıldığında en fazla artışın 25-29 yaş grubunda 202 bin kişi arttığı görülmektedir. İkinci büyük artış ise 183 bin kişi ile 20-24 yaş grubu olmuştur. 30-34 yaş grubu 144 bin kişi artış ile üçüncü sırada yer almaktadır. Tablo'dan da görüldüğü üzere genç yaş grubunda işsizlik artarken; işsiz sayısı arttıkça yaş grubunun da düştüğü izlenmiştir. 2008 kriz döneminde tüm yaş gruplarında işsiz sayısı 2007 yılına göre artmıştır. 2007-2008 yıllarında 25-29 yaş grubu işsiz sayısı 46 bin iken 2008-2009 kriz dönemi sonrasında bu sayının 179 bin olduğu görülmüştür. 20-24 yaş grubunda 2007-2008 yıllarında 21 bin kişi işsiz kalırken, 2008-2009 yılları arasında işsiz sayısı 136 bin kişi artarak 157 bin kişiye ulaşmıştır. 30-34 yaş grubunda ise 2007-2008 yıllarında 46 bin işsiz olan sayı 2008-2009 yıllarında 130 bin kişi olmuştur. 2008 krizi de 2001 krizi gibi aynı yaş grubu içerisinde işsiz sayısının en fazla yaşandığı grup olmaktadır.

Burada ÷lkedeki istihdam durumu, üretim yapısı ve işsizliğin artışında arka planda yer alan birçok etkiden kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 23. Kriz Dönemlerinde Yaş Gruplarına Göre İşsizler (15+) (BİN)

Yaş	Toplam	1994 Kriz Dönemi			
		1993	1994	1995	
15-19	1252	420	431	401	
20-24	1686	593	562	531	
25-29	937	315	320	302	
30-34	499	172	181	146	
35-39	345	119	124	102	
40-44	249	76	95	78	
45-49	174	45	72	57	
50-54	126	38	49	39	
55-59	78	27	25	26	
60-64	33	11	10	12	
65+	16	2	6	8	
Toplam	5395	1818	1875	1702	
Yaş	Toplam	2000-2001 Kriz Dönemi			
		1999	2000	2001	2002
15-19	1244	341	247	317	339
20-24	2193	548	458	546	641
25-29	1488	361	277	371	479
30-34	890	191	163	229	307
35-39	696	134	128	190	244
40-44	508	104	88	125	191
45-49	364	75	56	100	133
50-54	212	41	46	51	74
55-59	110	24	19	25	42
60-64	40	7	13	9	11
65+	19	5	3	6	5
Toplam	7764	1831	1498	1969	2466
Yaş	Toplam	2008 Kriz Dönemi			
		2007	2008	2009	
15-19	1056	325	330	401	
20-24	1840	547	568	725	
25-29	1708	479	525	704	

30-34	1131	303	349	479
35-39	895	237	274	384
40-44	709	187	218	304
45-49	537	150	167	220
50-54	336	87	102	147
55-59	170	41	53	76
60-64	58	16	19	23
65+	19	4	6	9
Toplam	8459	2376	2611	3472

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 149.

3.2.2.3 Yerleşim Yerine Göre İşsizlik

Sanayileşen ve şehirleşen Türkiye’de şehirlerde işsizliğin artmasındaki nedenlerin başında kırsal kesimden gelen kişilerin şehirlerde bekledikleri istihdamı yakalayamamasından kaynaklanmaktadır. Tablo 24.’te görüldüğü gibi 1994, 2000-2001 ve 2008 kriz dönemlerinde kentsel kesimdeki işsizlik oranı kırsal kesimdeki işsizlik oranlarından yüksek olmuştur. Kırsal kesimde tarım işsizlerinin ücrete tabi olmadan çalışmaları, kentlere göre oranın daha düşük olması ve kır-kent arasındaki farkın belirginleşmesine neden olmaktadır. 1994 krizi döneminde hem kır hem kent kesiminde işsizlik oranlarının yıllar itibariyle düştüğü gözlenmiştir. 1993-1994-1995 yıllarında kentsel kesimde işsizlik oranı ortalama %11,93 iken kırsal kesimde işsizlik oranının %5,1 olduğu; bu durumda kır-kent işsizlik oranı arasındaki farkın ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. 2000-2001 krizlerinin işgücü piyasasına yarattığı etki bu tabloda da karşımıza çıkmaktadır. Kentlerdeki işsizlik oranı 2000 yılında %8,80 iken 2001 Kasım ayında yaşanan kriz ile bu değer daha da artmış ve %11,6’ya yükselmiştir. %2,6’lık artışıyla bu değer 2002 yılında %14,2’ye çıkmıştır. Kırsal kesimde ise işsizlik oranı artmış; ancak bu artış kentlerdeki artış kadar yüksek olmamıştır. 2000 yılında işsizlik oranı %3,90 iken 2001 ve 2002 yıllarında sırası ile %4,7 ve %5,7 olmuştur. Kırsal kesimde 2000-2002 yılları arasında işsizlik oranında %1’lik bir artış yaşanmıştır. Tarım kesimine sağlanan destek ve fiyat kontrolleri bu artışta önemli rol oynamıştır. 2008 Küresel krizinde kent kesiminde işsizlik oranı %12,8 iken 2009 yılına gelindiğinde %3,8’lik artış ile işsizlik oranı %16,6 olmuştur. Kırsal kesimde ise

bu oran yaklaşık yarısı kadar artış sağlamıştır. 2008 yılında kırsallarda işsizlik oranı %7,20 iken %1,7'lik bir artış ile 2009 yılında kırsal kesimdeki işsizlik oranı %8,90 olmuştur.

Tablo 24. Yerleşim Yerine Göre İşsizlik Oranları (%)’nın Kriz Dönemlerindeki Durumu

Yerleşim Yeri	1994 Kriz Dönemi							
	1993		1994		1995			
	Bin	%	Bin	%	Bin	%		
Kent	1235	13	1294	12	1132	10,8		
Kır	580	5,5	577	5	568	4,8		
Toplam	1815	9,1	1871	8,7	1700	7,8		
Yerleşim Yeri	2000-2001 Kriz Dönemi							
	1999		2000		2001		2002	
	Bin	%	Bin	%	Bin	%	Bin	%
Kent	1377	11	1072	8,8	1447	11,6	1844	14,2
Kır	453	3,8	425	3,9	520	4,7	620	5,7
Toplam	1830	7,6	1497	6,4	1967	8,15	2464	9,95
Yerleşim Yeri	2008 Küresel Kriz Dönemi							
	2007		2008		2009			
	Bin	%	Bin	%	Bin	%		
Kent	1871	12	2053	13	2746	16,6		
Kır	506	6,8	558	7,2	724	8,9		
Toplam	2377	9,4	2611	10	3470	12,8		

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2012). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 133, 134, 135, 136.

3.2.2.4 Eğitim Durumuna Göre İşsizlik

Her üç kriz dönemi içinde eğitim durumundaki işsizlerin sayısındaki değişime Tablo 25.’e bakarak incelediğimizde sadece 1994 krizi sonrasında lise dengi meslek okul eğitim grubunda işsiz sayısının arttığı; diğer meslek gruplarındaki işsiz sayılarında azalma yaşandığı görülmüştür. Bu duruma neden olarak ise 1994 yılında istikrar programlarının uygulamaya başlanılarak reel ücret ve maaşların düşürülmesinin etkisi olduğu söylenebilir. 1993-1995 krizi döneminde lise dengi

meslek okul grubunda 81 bin kişi olan işsiz sayısının 1995 yılında 44 bin kişi artarak işsiz sayısının 125 bin kişiye çıktığı görülmektedir. 2000-2002 yıllarında işsiz sayısında en fazla artış yaşanan eğitim grubu okur yazar eğitim grubu olmuştur. 2000 yılında 1429 bin kişi olan işsiz sayısı kriz sonrası 956 bin kişi artarak 2385 bin kişiye yükselmiştir. İkinci sırada ise ilkokul eğitim grubu yer almaktadır. İşsiz kalan kişi sayısı sırası ile 628 bin kişiden 1091 bin kişiye ulaşmış, 463 bin kişi daha işsiz kalmıştır. Üçüncü en çok işsiz kalan eğitim grubu ise ilköğretim, ortaokul veya dengi meslek okul grubudur. 2000 yılında işsiz sayısı 191 bin kişi iken 2002 yılında 138 bin kişi artarak 329 bine yükselmiştir. 2008 yılında yaşanan krizde de aynı eğitim gruplarındaki işsiz sayısının artışı göze çarpmaktadır. Okur yazar eğitim grubunda 2008 yılında 2547 bin kişi olan işsiz sayısı 2009 yılında 837 bin kişi artmış ve 3384 bin kişi toplamda işsiz kalmıştır. Aynı yıllar sırası ile ilkokul eğitim grubunda 803 bin kişi olan işsiz sayısı 272 bin kişi artarak toplamda 1143 bin kişiye çıkmıştır. İşsiz sayısındaki artışın ez az görüldüğü eğitim grubu ise okuma yazma bilmeyenler olmuştur. 2008 yılında 64 bin kişi olan işsiz sayısı 2009 yılında 23 bin kişi daha artarak işsiz sayısı 87 bin kişiye yükselmiştir.

Ülkemizde eğitim düzeyi yükseldikçe işsizliğin azalması beklenirken aksine eğitilmiş ve donanımlı kişiler arasındaki işsizlik oranlarının yüksek seviyelerde izlediği görülmektedir. Eğitilmiş kesim piyasadan daha yüksek taleplerde bulunurken, piyasanın bu talebe daha az oranlarda karşılık vermesi, eğitilmiş kesimde işsizlik oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Eğitim seviyesi düşük kesim içinde bu artış değişmemekte; asgari ücretin düşük olması ve iş olanağı sağlayan kurumsal yapıların zayıflığı bu artışa neden olmaktadır (Solmaz ve Avcı, 2011, s. 48).

Tablo 25. Kriz Dönemlerinde Eğitim Durumlarına Göre İşsizler (15+) (BİN)

1994 Kriz Dönemi	Toplam	Okuma Yazma Bilmeyen	Okur Yazar	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	İlkokul	İlköğretim Ortaokul veya Dengi Meslek Okul	Genel Lise	Lise Dengi Meslek Okul	Yüksek Öğretim
1993	3568	64	1752	66	937	219	347	81	102
1994	3670	71	1799	75	912	239	365	105	104
1995	3341	61	1639	46	794	236	350	125	90
2000-2001 Kriz Dönemi	Toplam	Okuma Yazma Bilmeyen	Okur Yazar	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	İlkokul	İlköğretim Ortaokul veya Dengi Meslek Okul	Genel Lise	Lise Dengi Meslek Okul	Yüksek Öğretim
1999	3616	45	1784	34	791	241	409	157	155
2000	2926	68	1429	42	628	191	273	151	144
2001	3874	60	1907	46	891	256	336	214	164
2002	4849	79	2385	44	1091	329	374	280	267
2008 Kriz Dönemi	Toplam	Okuma Yazma Bilmeyen	Okur Yazar	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	İlkokul	İlköğretim Ortaokul veya Dengi Meslek Okul	Genel Lise	Lise Dengi Meslek Okul	Yüksek Öğretim
2007	4699	55	2322	110	803	424	380	294	311
2008	5158	64	2547	134	871	501	387	292	362
2009	6855	87	3384	179	1143	712	498	393	459

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2012). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 141-142.

3.2.2.5 İktisadi Faaliyet Türüne Göre İşsizlik

İşsizliğin iktisadi faaliyet türüne göre dağılımı incelendiğinde; hangi sektörlerde işgücü ile istihdam arasında talep ve arz yönlü bir uyuşmazlığın olduğu sonucuna varmak olacaktır. Tablo 26.'da iktisadi faaliyet koluna göre işsiz sayılarına bakıldığında 1993-1995 yılları arasında sadece ulaştırma, haberleşme ve depolama sektöründe işsizlik azalmış; inşaat ve bayındırlık işleri sektöründe ise bir değişiklik yaşanmamıştır. Diğer sektörlerde ise işsiz sayısında artış yaşanmıştır. Tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık en çok işsiz sayısının arttığı sektör olmuştur. 1993 yılında 7862 bin kişi olan işsiz sayısı 1995 yılına gelindiğinde 1218 bin kişi artış ile 9080 işsiz sayısına ulaşmıştır. İkinci sırada imalat sanayinde işsiz sayısında 321 bin kişi artmıştır (1993 yılında 2706 bin kişi-1995 yılında 3027 bin kişi). Sonraki büyük artış 305 bin kişi ile toptan ve perakende, ticaret, lokanta ve oteller sektöründe

yaşanmıştır (1993 yılında 2412 bin kişi-1995 yılında 2717 bin kişi). 2000-2001 krizi sonrasında ise işsizlik sektörlerine göre farklılık göstermiştir. İmalat ve bayındırlık işleri; tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık; ulaştırma, haberleşme ve depolama ile mali kurumlar, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri sektörlerinde işsiz sayısında azalmalar yaşanmıştır. Bu kez de diğer faaliyet kollarında işsiz sayıları artmıştır. Bu da geleneksel işsizlik sorunları yanında yeni işsizlik sorunları ile de karşı karşıya kalınacağını göstermektedir. 2008 küresel krizi, 2000-2001 krizi ile gelen yeni modern işsizlik sorunlarına örnek teşkil etmiştir. Tablo'dan da görüldüğü gibi mali kurumlar, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri; toplum hizmetleri, sosyal kişisel hizmetler sektörlerinde artan işsiz sayısı dikkati çekmektedir. Sonuç olarak her bir kriz bir sonraki krizi etki ve şiddet derecesine göre etkilemekte; mevcut sektörlerde artışa neden olurken; bunun yanı sıra yeni işgücü piyasalarında bunun etkisini hissettirmektedir.

Tablo 26. Kriz Dönemlerinde İktisadi Faaliyet Koluna Göre İşsiz Sayısı (15+) (BİN)

Faaliyet Kolu	Toplam	1994 Kriz Dönemi		
		1993	1994	1995
Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	25755	7862	8813	9080
Madencilik ve Taş ocaklığı	469	135	180	154
İmalat Sanayi	8746	2706	3013	3027
Elektrik, Gaz, Su	317	101	102	114
İnşaat ve Bayındırlık İşleri	3684	1238	1208	1238
Toptan ve Perakende, Ticaret, Lokanta, Oteller	7667	2412	2538	2717
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	2705	933	894	878
Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri	1390	429	479	482

Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	8364	2685	2782	2897	
Toplam	59097	18501	20009	20587	
Faaliyet Kolu	Toplam	2000-2001 Kriz Dönemi			
		1999	2000	2001	2002
Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	32172	8856	7769	8089	7458
Madencilik ve Taş ocakçılığı	433	134	81	98	120
İmalat Sanayi	11305	355	3638	3581	3731
Elektrik, Gaz, Su	384	95	91	95	103
İnşaat ve Bayındırlık İşleri	4797	1365	1364	1110	958
Toptan ve Perakende, Ticaret, Lokanta, Oteller	14738	3204	3817	3737	3980
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	4057	952	1067	1034	1004
Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri	2683	580	709	697	697
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	12739	3309	3044	3083	3303
Toplam	83308	18850	21580	21524	21354
Faaliyet Kolu	Toplam	2008 Küresel Kriz Dönemi			
		2007	2008	2009	
Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	15137	4867	5016	5254	
Madencilik ve Taş ocakçılığı	346	128	115	103	
İmalat Sanayi	12272	4088	4235	3949	
Elektrik, Gaz, Su	267	98	91	78	
İnşaat ve Bayındırlık İşleri	3721	1231	1241	1249	

Toptan ve Perakende, Ticaret, Lokanta, Oteller	13672	4557	4573	4542
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	3306	1136	1089	1081
Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri	3563	1055	1169	1339
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	10925	3579	3664	3682
Toplam	63209	20739	21193	21277

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. s. 137.

3.3 Türkiye’de İşsizlik ve İstihdam Değerlendirmesi

İşsizlik pek çok alanda olduğu gibi günümüzde de büyük kentlerin önemli bir sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerden göç edenlerin sanayi ve hizmet sektörlerinde görev alması, eğitilmiş işgücünün verimsiz, güvencesiz, en önemlisi düşük ücretli ve sürekliliği olmayan işlerde çalışmak istememeleri ve kendisine uygun olmadığı düşüncesiyle işi beğenmeyen işsizler, işsizlik oranlarının artmasında önemli etmenlerin başında gelmektedir (Durak ve Kaya, 2014, s. 56).

Türkiye’de işsizliğin yapısal özellikleri ulusal ve yerel olarak, bölgesel gelişmişlik farklılığı, iç ve dış göç hareketleri, işgücünün önemli bir kısmını oluşturan yetişkinler ve genç işgücünü oluşturan nüfusun sayısı, terör, bölgesel sorunlar, mevsimlik işler, sanayi ve emek yoğun ağırlıklı üretimin belli merkezlerde toplanmış olması, ücret seviyesi, açık iş oranları, eğitim ve mesleki eğitim politikaları gibi birçok neden sayılmaktadır (Kasapoğlu ve Murat, 2018, s. 254).

Ülkemizde istihdam politikaları dönemsel olarak incelendiğinde ve üç kısımda ele alındığında aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Ay, 2012, s. 335-336):

- 1960-1980 yılları arasında planlı kalkınma dönemi ile birlikte daha çok gelir artışının hedeflendiği, istihdam konusunun daha uzun bir vadeye yayıldığı bir anlayış benimsenmiştir. Bu dönemde yüksek yatırımlar, milli hasılanın artırılması gibi politikalar öncelikli hedefler olurken; işsizlik sorununun artışıdaki engelin önüne geçilememiştir.

- 1980 sonrası ihracata dayalı sanayileşme sürecine geçişle, ekonomik büyümenin ihraç fiyatlarının düşük tutularak rekabet ortamının genişletilmesine bağlanmıştır. İhraç fiyatlarının düşük tutulması, üretim faktörleri ve ücretin piyasa şartlarına göre belirlenmesi sonucu 1980-1988 yılları arasında bu durum reel ücretlerin düşmesine neden olmuştur. 1980'lerin sonunda girişimciliğin teşvik edilmesi ve küçük işletmeciliğin geliştirilmesi için aktif politikalar uygulanmış; ancak kısıtlayıcı makro-ekonomik politikalar nedeni ile bu dönemde girişimciliğin ön plana çıkmasının önünde engeller olmuştur. 2000'li yıllara kadar istihdam ve işsizlik sorunu üzerinde çok durulmamış, bu sorunun hızla büyüyen ekonomi içinde kendiliğinden çözüm bulacağı fikri benimsenmiştir.

- 2000 yılı sonrasında ise Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler'in istihdam yaratma potansiyeli, küresel durgunluk karşısında vergi indirimleri (ÖTV ve KDV), artırılan kamu harcamaları için mali canlandırma politikaları uygulanmıştır. Kadın ve gençlerin istihdamı için emek maliyetine yönelik teşvikler ile birlikte aktif istihdam politikaları üzerinde durulmuştur. 4857 sayılı kanun ile formal ekonomi alanındaki firmalara esnek düzenlemeler getirilip haksız yere işten çıkarılma ve kıdem tazminatına yönelik sınırlamalar gelmiştir. Ayrıca hükümet bu dönemde 'kısa çalışma ödeneği fonu' politikasını yoğun bir şekilde uygulamış ve part-time işler yasal dayanaklarla güvence altına alınmıştır.

Aktif istihdam politikalarında istenilen verimin alınabilmesi için öncelikle hangi amaca hizmet edileceği doğru belirlenmeli ve uygulanacak politikalar için de iyi araştırma yapılması gerekir. Ülkemizde bu politika daha çok kamu yoluyla gerçekleştirilmektedir. Kamuyla birlikte, bu hizmetin özel sektör ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından da yürütülecek olması maliyetlere olumlu yansımaktır. Özel sektör-kamu arasındaki iş birliği artırılırsa, sektörde yetersiz olan elaman ihtiyacını karşılamaya yönelik gerekli eğitim programları da gündeme gelmiş

olacaktır. Böylece aktif istihdam politikaları sektörel talepler doğrultusunda ilerleyecek, mesleki eğitimler ve işbaşı eğitimlerinin istihdam edilebilirliği artmış olacaktır (Bayrakdar, 2019, s. 354).

Ekonomik kriz ve durgunluklar, talep daralması, küreselleşme olgusu ve ticari liberalizasyon işsizliği giderek daha büyük bir sorun haline getirmektedir. Artan işsizlik hem üretkenliği düşürmekte hem de bağımlılık oranını yükseltmektedir. Bu iki durum da reel ücretlerin azalmasına neden olmaktadır (Akgeyik, 2004, s. 30).

İstihdam ve işsizlik sorunu büyüme, kapasite kullanımı, yatırım, kayıt dışılık gibi olaylardan bağımsız düşünmemek gerekmektedir. Bu sayılan faktörler ortadan kalkmadığı müddetçe istihdamda bir artış sağlanmayacak ve işsizlikte de bir azalma olmayacaktır. Dolayısıyla krizin çalışma hayatına etkisini azaltacak politikalar geliştirilirken; sosyal tarafın aktif olarak katılımı ile birlikte işbirliği çerçevesinde oluşturmak ve uygulamak gerekecektir. İşsizlik sadece ekonomik nedenlerden dolayı artmadığından diğer taraftan toplumsal sorunlar da göz ardı edilmemiş ve işsizliğin daha da artma riskini ortadan kaldırmış olacaktır (Yaprak, 2009, s. 53).

Ülkemizde özellikle 2008 küresel krizinden sonra istihdamın artırılması ve işsizliğin azaltılması için çok sayıda teşvik ve destek uygulanmıştır. Uygulanan ve olumlu sonuçlar alınan destek ve teşvikler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Aytaç, 2018, s. 141-142):

• **İstihdam paketleri ile 6111 Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmündeki Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun:** İşsizliğin azaltılması ve istihdamın artırılması temel amacı kapsamında 2008-2009 yılları arasında 2 istihdam paketi ve 2011 yılında da 6111 sayılı kanun ile işgücü piyasasına yönelik önemli tedbirler yürürlüğe girmiştir.

• **Genel Teşvik Sistemi (Ekonomi Bakanlığı):** 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe giren teşvik sistemi;

- 1.Genel Teşvik uygulamaları,
- 2.Bölgesel Teşvik Uygulamaları,
- 3.Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki,
- 4.Stratejik Yatırımların Teşvikini kapsayan uygulamalardan oluşmaktadır.

- KOSGEB Destek Programı Yönetmeliğine göre istihdama yönelik destekler yer almaktadır.
- **İhracata Yönelik Devlet Yardımları:** Sektörel Dış Ticaret Şirketi ünvanına sahip firmaların dış ticarete ilişkin işlemlerini yürütmek üzerine konusunda tecrübeli ve yüksek öğrenimli yönetici ve eleman istihdamının sağlanması hedeflenmiştir.
- **TÜBİTAK Destekleri:** 16.01.2007 tarih ve 26405 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Teknoloji ve Yenilik Destek Programlarına İlişkin Yönetmelik” destekler ile istihdamın artışı amaçlanmıştır.
- **Sanayi Tezleri (SAN-TEZ):** 05.07.2007 tarih ve 26573 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Tezleri Projelerinin Desteklenmesine İlişkin Yönetmeliğe göre Sanayi Tezleri (SAN-TEZ) projeleri ile akademik kariyeri olan kişilere en fazla %75 oranında destek verilmektedir.
- **İŞKUR Tarafından Yürütülen Aktif İşgücü Piyasası Politikaları:** İşkur pasif ve aktif politikalar kapsamında istihdam teşvik edilmiştir. Pasif politikalarda işsizler maddi açıdan desteklenirken; aktif politikalar ile piyasa politikaları ile işgücü arzı ve talebi eşleştirilmektedir.

Türkiye’de artan işsizlik ile mücadele kapsamında üreticilere ve girişimcilere destek verilmelidir. Yatırımların verimli alanlara yönlendirilmesi ve iş arayan kesimin istihdam edilmesi için gerekli koşullar sağlanmalıdır. Fiyatlar genel düzeyindeki yükselmelerin istihdam üzerindeki olumsuz durumun giderilmesi, istihdam artırıcı politikaların uygulanması için uygulanacak politikaların desteklenmesi fikri ortaya çıkmaktadır. İş arayanlar için istihdam olanaklarının artırılması ve işsizler ile mevcut işlerin birleştirilerek aktif istihdam politikalarının üretilmesi gerekmektedir (Etcı ve Karagöl, 2019, s. 74-75).

SONUÇ

Ekonomik kriz literatürde aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan, ülkelerin makro ve mikro ekonomik dengelerini değiştirip ekonomiyi ciddi bir hasara sokan kavram olarak açıklanmıştır. Hem Dünya ülkeleri hem Türkiye için temel hedef ekonomide büyüme istikrarını sağlamaktır. Ancak yaşanan krizler ülkelerin reel sektör ve mali piyasalarını etkisi altına almıştır.

Türkiye'nin, 1980 yılında aldığı finansal liberalizasyon uygulaması ile yeni bir döneme de girdiği görülmüştür. Dışa açık, yenilikçi, serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasına fırsat sunacak yeni uygulama ve programlar yürürlüğe girmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise küreselleşmenin hız kazanması ve dünya ekonomileri ile bütünleşme, alınan ve uygulanan politikaların değişmesini de beraberinde getirmiştir. Ancak Türkiye ekonomisi küreselleşme ve liberalizasyon akımlarından istediği beklentiyi alamamıştır. Ülkemiz, ekonomiye etki eden piyasalardaki iç dalgalanmalar ile mücadele ederken; dünya piyasalarında yaşanan şoklar ve dalgalanmalar ile karşı karşıya kalmıştır.

1980 yılından sonraki yapısal ve kurumsal değişiklikler, finansal serbestleşme ve dışa açılma ekonomi alanında sürekli krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Ekonomi ve siyasi istikrarsızlık ekonomik krizlerin yaşanmasına olanak sağlamıştır.

24 Ocak 1980 kararları dışa açık ve serbest piyasa ekonomisini benimseyen bir uygulama olarak hayata geçilmiştir. 1980 kararları enflasyon ile mücadele etmek ve ödemeler dengesindeki sorunları gidermek üzerine hedeflenen bir program; bu kararlar ile devlet müdahalesini azaltmak ve piyasanın daha çok işlev gösterdiği bir düzen de sağlanmak istenmiştir. Uygulama sonrası ilk yaşanan kriz 1982 Bankerler Krizi'dir. Piyasaların serbest bırakılması faizlerin yükselmesine neden olmuştur. Yüksek faiz-borçlanma-faiz geri ödemeleri ekonomiyi kısır döngüye itmiş ve yükselen faizlerin daha da artmasına etki etmiştir. 1982 yılında %11,8 olan işsizlik oranı 1983-1984 yıllarında değişmeden %12,4'e, 1985 yılında %13,1'e yükselmiştir. Satışların azalması sonucu yüksek faiz ile bankalara borçlarını ödeyemeyen firmalar iflas etmiştir. Reel faizlerdeki yükselme ve daralan iç talep işsizliği yükseltirken; reel ücretlerin düşmesi, ülkede yaşanan sıkıyönetime bağlı işçi çıkartmaları artışın nedenleri olmuştur. Kriz, piyasaların değil de Merkez Bankası denetiminde

belirlenecek olan faiz politikasıyla çözüme kavuşmuştur. 24 Ocak 1980 kararları ile 1988 yılının sonlarına kadar uygulamanın olumlu etkisi ekonomide hissedilmiş, ekonomik büyümenin yaşanması içinde yabancı sermayenin ülkeye girişi teşvik edilmiştir. İşsizlik, ileride mücadele edilecek bir tehlike olarak sinyallerini vermiştir.

1990 Körfez Krizi Türkiye'nin içinde bulunmadığı, küreselleşme nedeni ile dolaylı olarak etkilendiği bir kriz olmuştur. Irak- İran Savaşı ve Irak- Kuveyt Anlaşmazlığı nedeni ile başlayan savaşta Türkiye fiilen savaşın içinde yer almamıştır. Ancak savaş sonrası durum ve kriz Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Savaş sonucunda petrol fiyatları artmış, ihracat azalmış, Kuzey Irak ile ticaret durmuştur. 1990 yılında %8 olan işsizlik oranı %0,5 artış ile 1992 yılında %8,5'e yükselmiştir. Kriz sonrası yaş gruplarında işsizlik incelendiğinde 20-24 yaş grubunda 64 bin kişi, 25-29 yaş grubunda 3 bin kişi, 30-34 yaş grubunda 26 bin kişi, 35-39 yaş grubunda 14 bin kişi ve 40-44 yaşları arasında 5 bin kişi işsiz kalarak artış yaşanmıştır. 1992-1993 yıllarında 15-19 yaş grubunda 18 bin kişi, 55-59 yaş grubunda 4 bin kişi ve 65+ yaş grubunda 2 bin kişinin yıllar itibariyle işsiz sayısının azaldığı görülmektedir. 1991-1992 yıllarında 45-49, 50-54 ve 60+64 yaş gurubunda ise işsiz sayısında bir değişme olmadığı aynı seviyede kaldığı izlenmektedir. İşsizliğin eğitim düzeyi üzerindeki etkisi incelendiğine 1990-1992 yılları arasında en fazla işsiz sayısının yaşandığı eğitim düzeyi 249 bin kişi ile okur-yazar olmuştur. İşsiz sayısında yaşanan artışlar sırası ile 119 bin kişi ilkokul, 62 bin kişi lise mezunları, 26 bin kişi yüksek öğretim, 19 kişi lise dengi meslek okulları, 17 bin kişi ilköğretim ortaokul veya dengi meslek okul ve 5 bin kişi ile de okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenler olmuştur. İşsiz sayısının azaldığı tek eğitim düzeyi ise 55 bin kişi ile okuma yazma bilmeyenlerdir. Kara taşımacılığı ve inşaat faaliyetlerinin durması sonucu tarım dışı üretim faaliyetleri, çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullanan meslek gruplarında 89 bin kişi işsiz kalarak en fazla işsizliğin yaşandığı sektör olmuştur. Sırası ile işsiz sayısının artış yaşandığı meslek grupları 85 bin kişi meslekleri tayin edilmeyenler, 36 bin kişi hizmet işlerinde çalışanlar, 13 bin kişi serbest meslek sahipleri, ilmi ve teknik elemanlar ile bin kişi de girişimci ve üst kademe yöneticileridir. Kriz sonrası bazı meslek gruplarında ise işsizlik azalmıştır. En fazla işsizliğin azaldığı sektör 28 bin kişi ile tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar, bu sayı 3 bin kişi ile ticaret ve satış personeli ve idari personel ve benzeri çalışan meslek gruplarında bin kişi takip etmektedir. Kriz sonrası Türkiye ekonomisindeki en büyük sorun göç, işsizlik ve terörün artması ve

beslenmesine neden olması ile sosyo-kültürel hayata sunduğu ciddi bir hasar olmasıdır. Türkiye hemen sonrasında yeni bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır.

1994 Krizi ülkemizin yüksek cari açık ve kamu açığı ile mücadele ettiği bir kriz olmuştur. Krizin ana nedeni kamu borçlanmasındaki yüksek faizin düşürülmesidir. Bu nedenle ekonomiye likidite enjekte edilmiş ve bu durumda döviz talebinde bir azalma yaşanacağı beklentisine girilmiştir. Ancak bu beklenti amacına ulaşmamıştır. Daha fazla likidite ve daha fazla döviz devalüasyona neden olurken krizin de büyümesine yol açmıştır. Kriz sonrası önlemler olarak 1994 kararları alınmış; ancak altyapıdaki yetersizlik, siyasi yapıdaki sorunlar değişikliklerin uygulanmasında geç kalınmasına ve istenilen amaca ulaşamamasına neden olmuştur. Bir sonuç olarak artan faiz oranları, devalüasyon ile birlikte yaşanan enflasyon, reel ekonomideki daralma beraberinde işsizliğin artması ile sonuçlanmıştır. İşsizlik oranları incelendiğinde Kadın ve Erkek’lerde işsizlik oranında kriz sonrası dönemde azalma yaşanmıştır. 1994 kriz döneminde kadınlarda %8 olan işsizlik oranı 1995 yılında %7,3’e düşmüş, erkeklerde ise kriz döneminde %8,8 olan işsizlik oranı kriz sonrası dönemde %7,8’e düşmüştür. Kriz döneminde yaş gruplarına göre işsiz sayılarında sadece 60-64 ve 65+ yaş grubunda artış yaşanmıştır. 1995 yılında artış sayısı sırası ile 2 bin kişi olmuştur. Diğer yaş gruplarında ise işsiz sayısında azalış görülmektedir. En fazla işsiz sayısındaki azalış 35 bin kişi ile 30-34 yaş grubu, onu takip eden 31 bin işsiz sayısındaki azalış ile 20-24 yaş grubudur. 30 bin kişi ile de üçüncü sırada işsiz sayısında azalışın yaşandığı yaş grubu 15-19’dur. En az işsiz sayısındaki azalma ise bin kişi ile 50-55 yaş grubudur. Yerleşim yerine göre işsizlik oranlarına bakıldığında; 1994 yılında %12 olan kentlerdeki işsizlik oranı 1995 yılında %1,2’lik azalmayla %10,8’e inmiş; kırsaldaki işsizlik oranı ise %5’ten %4,8’e düşmüştür. Kriz sonrası dönemde hem kırsal kesimde hem kentsel kesimde işsizlik oranı azalmıştır. 1994 kriz döneminden sonra 1995 yılına gelindiğinde sadece lise dengi meslek okul grubunda işsiz sayısında 20 bin kişi artış olmuştur. 1994’ten 1995 yılına gelindiğinde ilkokul, okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen, genel lise, yüksek öğretim ve ilköğretim ortaokul veya dengi meslek okul gruplarında işsiz sayısında azalma yaşanmıştır. Bu azalış sırası ile 118 bin, 29 bin, 15 bin, 14 bin ve 3 bin kişidir. Son olarak sektörlere göre 1994-1995 kriz döneminde işsizlik sayılarını incelendiğinde ulaştırma, haberleşme ve depolama faaliyet kolunda 16 bin kişi ve madencilik ve taş ocakçılığında işsiz sayısında 26 bin kişi azalma olmuştur. En fazla artış 267 bin kişi ile tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık; 179

bin kişi ile toptan ve perakende, ticaret, lokanta, oteller; 115 bin kişi ile de toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler işsiz sayısı artmıştır. İnşaat ve bayındırlık işlerinde bu sayı 3 bin kişi, imalat sanayinde 14 bin kişidir.

2000 Kasım ayında başlayan küçük çaptaki kriz 2001 Şubat krizinin yaşanmasıyla; siyasi bir krizin ülkeyi etkisi altına alan büyük bir ekonomik krize dönüşmesi Türkiye tarihindeki en büyük krizlerden biri olmuştur. Cari açık sorunu, kredilerdeki artış, yüksek kamu borcu, artan kamu yolsuzları, siyasi istikrarsızlık, döviz piyasasındaki bozulmalar, enflasyon-kur-faiz arasındaki dengesizlik, ekonomide var olan sorunlar krizin etki alanını derinleştirmiştir. Derinleşen krizin işsizlik üzerindeki etkisine bakıldığında; kadınlarda işsizlik oranı %6,6 iken 2001 kriz döneminde bu oran %7,5'e; kriz sonrası dönemde ise oran %9,4'e yükselmiştir. Erkeklerde ise 2000 yılında işsizlik oranı %6,6 iken 2001 kriz döneminde %8,7; kriz sonrası dönemde işsizlik oranı %11'e çıkmıştır. Erkeklerdeki işsizlik oranı kadınlara göre daha fazla artmıştır. 2000-2002 kriz döneminde yaş gruplarına göre sadece 60-64 yaş grubunda işsiz sayısı 2 bin kişi azalmıştır. 25-29, 20-24, 30-34, 35-39, 40-44, 15-19, 45-49 yaş gruplarında işsiz sayısı sırası ile 202 bin, 183 bin, 144 bin, 116 bin, 103 bin, 92 bin ve 77 bin kişi artmıştır. 50-54, 55-59, 65+ yaş grubunda ise işsiz sayısında artış daha az olmuştur. İşsiz sayısında ki artış sırası ile 28 bin, 23 bin ve 5 bin kişidir. Yerleşim yerine göre işsizlik oranlarında, kentlerde yaşanan işsizlik oranı 2000 yılında %8,8, 2001 yılında %11,6 olmuştur. Kriz sonrası dönemde ise işsizlik oranı %14,2'e yükselmiştir. Kırsal kesimdeki işsizlik oranına bakıldığında 2000-2002 yılları arasında oranlar sırası ile %3,9'dan %4,7 ve %5,7'e yükselmiştir. Kentlerde yaşanan işsizlik artışı kırsal kesime göre daha fazladır. Kriz döneminde eğitim düzeyine göre incelenen işsizlik sayısında tüm eğitim düzeylerinde artış yaşanmıştır. En az artış 2 bin kişi ile okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen ve 3 bin kişi ile de okuma yazma bilmeyen eğitim düzeyinde gözlenirken; en yüksek artış 956 bin kişi ile okur-yazar eğitim düzeyinde, sonra 463 bin kişi ile ilkokul, 138 bin kişi ile ilköğretim, ortaokul veya dengi meslek okul eğitim düzeyinde olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulanması ile krizin etkileri yavaşça azalarak istikrar yakalanmaya başlanmıştır. Yeni uygulama ile dalgalı kur sistemine geçilmiş, faizler düşmüş, dolar fiyatlarında gerileme yaşanmış, devletin iç ve dış borçlarını azaltmak için yeni mali alanda yenikler getirilmiştir. Ancak yaşanan her kriz sonrasında işsizlik ile ilgili

politikalar geliştirilmemiş; işsizlik büyüyen bir tehdit olarak ilerlemeye devam etmiştir.

ABD’de konut sektöründe başlayan ve tüm ülkeleri etkisi altına alan 2008 Küresel finansal krizin nedenleri; likidite bolluğu, menkul kıymetleştirme, derecelendirme kuruluşları, düzenleyici ve denetleyici kurumlar başlıkları altında sıralanır. Ülkemizde tüm dünyada yaşanan bu dalgalanmanın bir parçası olmuştur. Kriz özellikle reel sektörü etkisi altına almıştır. Kredi ve likidite alanı daralmış, yabancı yatırımcı ülkedeki yatırımlarını durdurmuş, bilanço yapıları bozulan firmaların nakit akışları bozulmuş, diğer krizlerde olduğu gibi yüksek dış borç ve yüksek cari açık ile baş başa kalmıştır. Kriz en çok enflasyon ve işsizlik rakamlarını etkilemiştir. Küresel kriz döneminde erkeklerde %11 olan işsizlik oranı 2009 yılında %14’e yükselirken; kadınlarda bu oran %12’den %14’e çıkmıştır. Kriz döneminde kadınlarda işsizlik artışı daha çok yaşanmıştır. Yaş grupları içinde işsiz sayısı incelendiğinde 2008-2009 kriz döneminde 179 bin kişi ile 25-29 yaş grubu, 157 bin kişi ile 20-24 yaş grubu, 130 bin kişi 30-34 yaş grubu, 110 bin kişi ile 35-39 yaş grubu işsiz sayısının en yüksek olduğu gruptur. Artışı sırası ile 86 bin, 71 bin, 45 bin ve 33 bin kişi ile 40-44, 15-19, 5054 ve 45-49 yaş grubu izlemektedir. 3 bin kişi ile 65+ ve 4 bin kişi ile de 60-64 yaş grubu en az işsiz olanlardır. 2008-2009 yıllarında kentlerde yaşanan işsizlik oranı %13 iken kriz dönemi sonrası bu oran %16,6’a; kırsal kesimde ise %7,2’den %8,9’a yükselmiştir. Kır-kent arasında belirginleşen bir fark göze çarpmaktadır. 2008 kriz döneminde işsiz sayılarında en fazla işsizliğin yaşandığı eğitim düzeyi 837 bin kişi okur yazar, 272 bin kişi ilköğretim, ortaokul veya dengi meslek okul, 211 bin kişi ilköğretim, ortaokul veya dengi meslek okul, 111 bin kişi ile genel lise ve 101 bin kişi ile lise dengi meslek okul izlemektedir. Yüksek öğretim düzeyinde ise bu sayı 97 bin kişidir. Eğitim düzeyi yükseldikçe işsizlikte beklenen düşüşün yaşanmadığı da gözlenmektedir. Sektörlere göre işsizlik incelendiğinde; işsiz sayısındaki azalış 286 bin kişi ile imalat sektöründe, 31 bin kişi toptan ve perakende, ticaret, lokanta, oteller, 13 bin kişi elektrik, gaz, su sektöründe, 8 bin kişi ile de inşaat ve bayındırlık işleri ve ulaştırma, haberleşme ve depolama sektöründe yaşanmıştır. Buna karşın tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe 238 bin kişi, 170 bin kişi mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri, 12 bin kişi de madencilik ve taş ocakçılığı sektöründeki işsiz sayısındaki artışlardır. Küresel kriz sonrası işsizlik ile mücadele kapsamında istihdamın artırılması ve işsizliğin azaltılması için

teşvik ve destekler uygulanmıştır. Özellikle açık istihdam politikaları oluşturulmuştur. Ancak açık istihdam politikaları işsizliğin ortadan kaldıracabilecek tek etmen değildir. Tamamlayıcı unsur olması ile birlikte diğer politikalarla desteklenmeli, politikaların sürekliliği ve hayata geçirilmiş olması gereklidir.

Yaşanan krizlerin çoğunun yüksek enflasyon, faiz oranlarındaki artış, ekonomik büyümedeki sürdürülemez yapı, siyasi istikrarsızlık, önlem programları alınırken ekonominin alt yapısı ile entegre olmaması, her geçen gün büyüyen cari açık ve kamu borçlanmalarının artması şeklinde olduğu görülmüş ve her yaşanan kriz bir sonraki krizin etki boyutunu değiştirmiştir.

Sonuç olarak tüm yaşanan bu krizlerin en çok etkilediği kesim tüketici ve işgücü piyasası olmuştur. Ülkemizde işsizlik büyüyerek devam etmiş; özellikle her kriz sonrası yüksek seviyelere çıkmıştır. Ekonomik büyümenin istikrarlı hale gelmesi ve beraberinde işsizliğin azalması için istihdamı korumaya ve istihdamı artıran politikaların oluşturulması ve uygulanması gerekmektedir. İşgücü piyasasının sağlıklı işleyişi, hem işsizliğin azalması hem ülke ekonomisi için faydalı olacaktır. Dolayısıyla işsizlerin işgücü piyasasında kalması için yeni işler bulmaya yönelik politikalar geliştirilmesi gerekmektedir.

Üretim yapmaya dayalı bir yapıya sahip olan ülkemizde büyümenin sağlanması için yeni yatırım alanlarının oluşturulması, var olan yatırım alanlarına gerekli teşviklerle destek verilmesi beraberinde istihdamın artmasına olanak sağlayacaktır. Böylece işsizliğin azalmasına neden olacaktır.

İşgücü piyasasında nitelikli elemanlara duyulan ihtiyaç aynı zamanda eğitim kurumları için yeni politika ve uygulamaların alınmasını, yeni kararların hayata geçirilmesine fırsat sağlayacaktır. İşgücü piyasasının ihtiyacı analiz edilirken; istihdam ve eğitim politikaları ile alınan kararların desteklenmesi gerekmektedir.

Girişimcilik ve KOBİ'ler desteklenmelidir.

Alınan her karar ve uygulanan politikalar; kadınların işgücü piyasalarına katılmaları, İŞKUR'un yeni alanlar yaratması, üretimde verimliliğin artması ve teknolojik değişime uyumlu olmalıdır. Bu da işsizlik başta olmak üzere toplumsal sorunların azalmasına yönelik kalıcı çözümler sağlayacaktır.

Sonuç olarak, 1980 sonrasında yaşanan krizler incelendiğinde kırılgan bir finansal yapının varlığı krizlerin oluşmasına neden olmaktadır. Ancak bu yapı

karşımıza “Üçüncü Nesil Modeller” krizinde çıkmaktadır. Çalışmada “Üçüncü Nesil Krizler” incelenmemiştir. Bundan sonra bu ve benzeri konularda çalışan araştırmacıların bu kriz türünü de çalışmalarına dahil etmeleri çalışmaya katkı sağlayacaktır. Buradan yola çıkılarak bu süreçte üretim yapısı ve üretim anlayışı üzerinde yapılacak çalışmalar, üretim sistemlerinin değiştirilmesi ve geliştirilmesi için izlenecek yeni yollar ekonomiyi yeniden canlandırarak doğrudan finans yapısındaki kırılganlığı dolaylı olarakta makro-ekonomik göstergelerdeki rakamlara etki edecektir. Yaşanan her kriz sonrası üretim faktörü temel mücadele politikası olarak benimsenirse beraberinde istihdam, işsizlik, dış ticaret, ekonomik büyüme ve kalkınma sağlanmış olacaktır.

KAYNAKLAR

Acar, F. (2013, Ekim-Aralık). Türkiye ekonomisine genel bakış (2001-2013). ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1(2), 15-32.

Acer, A. (2019). Türkiye’de 2000 sonrası ekonomik büyümenin başlıca belirleyicileri (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akcan, A. T. ve Ener, M. (2018). Makroekonomik değişkenlerin işsizlik ile ilişkisi: Türkiye örneği. Yönetim Bilimleri Dergisi, 16(31), 263-285.

Akdoğu, S. K. (2012). Türkiye’de mali serbestleşme süreci ve krizlerin kısa bir özeti. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, 14(2), 189-208. s.190

Akgeyik, T. (2004). Türkiye’de işsizlik ve istihdam politikaları. İstanbul Üniversitesi İktisat Politikası Mecmuası, 54(2), 1-32.

Aktan, C. C. ve Şen, H. (2001, Kasım-Aralık). Ekonomik kriz: nedenler ve çözüm önerileri. Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı. 2(42), 1225-1230.

Aktaşlı, Y. ve Işık, M. (2017). Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin istihdam üzerine etkileri (1980-2013). Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 22(2), 567-585.

Alacahan, N. D. ve Akarsu, Y. (2017). Türkiye dış ticaretinde döviz kuru belirsizliği. Journal of Life Economic, 2(3S), 331-348.

Alantar, D. (2008). Küresel finansal kriz: nedenleri ve sonuçları üzerine bir değerlendirme. Maliye ve Finans Yazıları Dergisi, 1(81), 1-10.

Alptekin, E. (2009, Nisan). Menkul kıymetleştirme ve küresel finans krizindeki rolü. Ar&Ge Bülten, s. 11-16.

Ardıç, H. (2004). 1994 ve 2001 yılı ekonomik krizlerinin, Türkiye cumhuriyet merkez bankası bilançosunda yarattığı hareketlerin incelenmesi (Yayımlanmamış uzmanlık yeterlilik tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara.

Arı, T. (2005). Geçmişten günümüze orta doğu siyaset, savaş ve diplomasi. İstanbul: Alfa Yayınları.

Arıkan, A. N. (2008). Amerika Birleşik Devletlerindeki mali kriz ve petrol fiyatlarındaki değişimler nedenleri ve sonuçları. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı (Yayın No: 2008/ 383), 1-85. s.40-42

Aslan, H. (2008). İpotekli konut finansman sisteminde kriz. Houston Üniversitesi, C.T. Bauer College of Business. s. 1-31.

Atalay, İ. (2001). Resimli ve haritalı dünya coğrafyası. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Ay, S. (2012). Türkiye’de işsizliğin nedenleri: istihdam politikaları üzerine bir değerlendirme. Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2), 321-341.

Aytaç, D. (2018, Ocak-Haziran). Küreselleşme, işsizlik ve kamu istihdamı ilişkisi. Maliye Dergisi, (174), 131-153.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009). Türkiye’de ve dünyada ekonomik bunalım, 2008-2009. İstanbul: Yordam Kitap.

Bahar, O. ve Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 Krizleri sonrasında Türkiye’de uygulanan finansal regülasyon politikaları. Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (27), 26-44.

Bahçeci, A. S. (1997). Ortodoks ve heterodoks istikrar programları: seçilmiş ülke örnekleri ve 1994 Türkiye deneyimi (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ekonomik Modeller Daire Başkanlığı.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2010). Krizden istikrara Türkiye tecrübesi. Ankara: Doküman Merkezi.

Bayraktar, S. (2019). İşsizliğin çözümünde uygulanan aktif istihdam politikalarının etkinliği üzerine genel bir değerlendirme. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33(1), 339-357.

Bayraktutan, Y. ve Arslan, İ. (2003). Türkiye’de döviz kuru, ithalat ve enflasyon ilişkisi: ekonometrik analiz (1980-2000). Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2), 89-104.

Bekiroğlu, C. (2010). Türkiye’de işsizlik sorununun çözümlenmesinde uygulanan ekonomi politikalarının analizi (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Benialper, A., Cömert, H., Düzçay, G. (2015). 2002 Sonrası Türkiye ekonomisinin performansı: karşılaştırmalı bir analiz. ERC Working Papers In Economics 1504, ERC - Economic Research Center, Middle East Technical University, s. 1-45.

Biçerli, M. K. (2000). Çalışma ekonomisi. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Bocutoğlu, E. (2015/3). Kredi derecelendirme kuruluşları ve 2007 küresel finansal krizi. Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4(10), 66-113.

Boratav, K. (2015). Türkiye iktisat tarihi 1908-2009. Ankara: İmge Kitabevi.

Borsa Neden Çöker? Erişim adresi: <https://finanswebde.com/borsa-neden-coker/b/5ea03e2c015b050044863e97>. Erişim Tarihi: 20.08.2020

Boztepe, Y. (2007). Türkiye’de işsizlik kavramı ve işsizliğin ortadan kaldırılması ile ilgili bir model oluşturulması (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Celasun, O. (1998, April). The 1994 Currency crisis in Turkey. Policy Research Working Paper, s. 1-44.

Cengiz, Ç. (2018). Döviz kurunun belirlenmesine yönelik teorik yaklaşımlar. Sakarya İktisat Dergisi, 7(4), 1-17.

Centel, T. İş hukukunda ücret kavramı. Erişim adresi: <https://www.kyhukuk.com.tr>, Erişim tarihi: 30.08.2020

Çalapöver, A. U. (2017). Türkiye’de güçlü ekonomiye geçiş programının 2001 krizi öncesi ve sonrası dönemlere ilişkin uygulama açısından karşılaştırılması (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, A. Ç. İş hukukunda ücret kavramı. Erişim adresi: <https://www.tazminathukuku.com/arastirmayazilari/ishukukunda-ucet-kavrami.htm>, Erişim tarihi: 30.08.2020

Çiçen, Y. B. (2018). 2000’lerde Türkiye ekonomisi performansı. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 6(5), 73-81.

Çinko, L. ve Ak, R. (2009). Küreselleşen ekonomilerde yaşanan bankacılık krizlerinin anatomisi. Maliye ve Finans Yazıları, 1(83), 59-83.

Çokaklı, F. S. (2020). Ekonomik kriz ve Türkiye’de organize suçlar (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Çondur, F. ve Bölükbaş, M. (2014, Haziran). Türkiye’de işgücü piyasası ve genç işsizlik-büyüme ilişkisi üzerine bir inceleme. Amme İdaresi Dergisi, 47(2), 77-93.

Darıcı, B. (2006, Ağustos). Makro ekonomik istikrarın sağlanması açısından dalgalı döviz kuru sistemi. Mevzuat Dergisi, (104), 1-13.

Dekle, R. ve Kletzer, K. M. (2001). Domestic bank regulation and financial crises: theory and empirical evidence from east Asia. Nber Working Paper Series, Working Paper 8322, s. 1-60.

Delice, G. (2003, Ocak-Haziran). Finansal krizler: teorik ve tarihsel bir perspektif. Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (20), 57-81.

Demir, Ö. Aşırı istihdam. Erişim adresi: <http://omer-demir.net/sosyalbilimlersozlugu/asiri-istihdam/> Erişim tarihi: 25.08.2020

Demiröz, Ç. (2013). Körfez savaşlarının küresel yansımaları ve Türkiye etkileri (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Dinler, Z. (2006). İktisada giriş. Bursa: Ekin Kitabevi.

Dornbusch, R. (2001). A Primer on emerging-market crises. Yayın: University of Chicago Press, Cilt: 0-226-18494-3. Erişim adresi: URL:<http://www.nber.org/chapters/c10648>, s. 743-754.

Duman, Ç. 1.Körfez savaşı. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi [TASAM]. Erişim adresi: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi, Erişim tarihi: 15.09.2020

Dumanlı, C. (2012). Körfez savaşlarının Türkiye'ye etkileri (Yayımlanmış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Durak, Ş. ve Kaya, V. (2014). Türkiye'de işsizlik ve işsizliği azaltmaya yönelik politikalar: tarihsel bir bakış. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 28(2), 55-73.

Eğilmez, M. (2019). Krizden çıkışın anahtarı [Kendime Yazılar]. Erişim adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2019/04/krizden-cksn-anahtar.html>, Erişim tarihi: 12.02.2021

Emirkadı, Ö. (2005, Temmuz-Aralık). Gelişmekte olan ülkeler ve parasal kriz teorileri üzerine bazı değerlendirmeler. Sosyo Ekonomi, 2(2), 36-62.

Erdoğan, S. (2018). Körfez krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri (1989-1991). Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(15), 33-47.

Eren, F. M. (2010). Ekonomik krizler ve kriz göstergeleri: 1990 sonrası dünyada yaşanan krizler ve Türkiye karşılaştırması (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ergül, H. F. (2006). Kurumlarda ücret, ücret sistemleri ve ücret-başarı ilişkisi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com ISSN:1304-0278, 5(18), 92-105.

Erişim adresi: <http://iskanunu.com/pratik-bilgiler/asgari-ucret-nedir/>, Erişim tarihi: 30.08.2020

Erkekoğlu, H. ve Bilgili, E. (2005, Ocak-Haziran). Parasal krizlerin tahmin edilmesi: teori ve uygulama. Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (24), 15-36.

Etcı, H. ve Karagöl, V. (2019). Türkiye'de istihdam ve işsizlik: 2000-2018. Munzur Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi (MÜSBİD), 7(14), 58-75.

Eyuboğlu, D. (2003). 2001 Krizi sonrasında işsizlik ve çözüm yolları. Ankara: Milli Prodktivite Merkez Yayınları.

Fener, F. (2012). 2008 küresel mali kriz ve krizin Türkiye’de istihdam üzerine etkileri (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Fırat, E. (2009). Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan üç büyük kriz ve sonuçlarının ekonomi-politiği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(17), 501-524.

Finansal Kriz Nedir? (2016). Erişim adresi: <https://anapara.com/finansal-kriz-nedir/>, Erişim tarihi:15.08.2020

Göksu, G. (2015). Türkiye’de yaşanan finansal kriz dönemlerinde uluslararası brüt sermaye hareketlerinin analizi (Yayımlanmış doktora tezi). Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güçlüoğlu, Ü. M. (2017). Türkiye’de istihdam analizi ve bazı makroekonomik değişkenlerin istihdam üzerinde etkisi (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.

Gündüz, U. İstihdam kavramı. Erişim adresi: <http://ekonomik.tripod.com/ekonomik8.html>, Erişim tarihi:23.08.2020

Güner, H. (2010). İstihdamın artırılması girişimciliğin önemi; girişimciliği destekleme modeli İŞGEM’ler (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Güney, A. (2009). İşsizlik, nedenleri, sonuçları ve mücadele yöntemleri. Kamu-İş, 10(4), 135-159.

Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2011). Mali krizler ve son mali krizin (2008) reel sektöre etkileri. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, (30), 155-168.

Hesapçioğlu, M. (1986). Gelişmekte olan ülkelerde istihdam ve işsizlik. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 19(1), 161-182.

IMF (2009, April). Crisis and recovery. World Economic Outlook, s. 1-229.

IMF. Erişim adresi: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/TUR, Erişim tarihi: 05.12.2020

İstihdam Nedir? (2020). Erişim adresi: <https://www.ekonomist.com.tr/genel/istihdam-nedir.html>, Erişim tarihi: 23.08.2020

İş Kanunu Sözleşmesi (2003). 42(25134). Kanun No: 4857.

Kaba, G. (2019). Türkiye’de 1980 yılı sonrası yaşanan ekonomik krizler ve türk siyasal karar birimlerinin bu krizlerle mücadele politikaları (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Kaderli, Y. ve Küçükkaya, H. (2012). 2008 Dünya finansal krizi sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin bazı ülkelerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (12), 85-96.

Kanca, O. C. (2012). Türkiye’de işsizlik ve iktisadi büyüme arasındaki nedenselliğin ampirik bir analizi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(2), 1-18.

Karabıyık, İ. (2009). Türkiye’de işsizliği doğuran nedenler ve işsizliğin yapısı. Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 181-201.

Karahanogulları, Y. (2019). Türkiye’de neoliberalizmin kuruluş süreci 1980-1994. Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 74(2), 429-464.

Kasapoğlu, M. M. ve Murat, S. (2018/2). Türkiye’de istihdam, işsizlik ve istihdam politikalarında yerleşme: İİMEK’e dair kısa bir değerlendirme. Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 7(18), 248-278.

Kavak, G. (2011). I.Körfez savaşı sonrası Irak’tan Türkiye’ye göçler ve sonuçları (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Kayacı, H. (2018). Krizin adı reel sektör krizi. Erişim adresi:<http://www.yenimesaj.com.tr/krizin-adi-reel-sektor-H1308900.htm>, Erişim tarihi: 15.08.2020

Kayarkaya, O. (2006). 1980 sonrası Türkiye’de ekonomik krizler ve bu krizlerin getirdiği bir sonuç olarak banka konsolidasyonları (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kazgan, G. (2017). Tazminat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G. (2017). Türkiye ekonomisinde krizler (1929-2009) “ekonomi politik” açıdan bir irdeleme. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Y. (2017). Türkiye ekonomisi genişletilmiş ve geliştirilmiş yeni basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kesebir, M. (2018). 2008 Küresel finansal kriz ve bu krizin Türkiye’deki ekonomik göstergelere etkisi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 6(4), 531-538.

Kırcı, H. (2016). 2008 Küresel krizin kökeninde yatan hatalar ve Dodd-Frank kanunu düzenlemeleri. Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(2), 467-484.

Kibritçioğlu, A. (2001). Türkiye’de ekonomik krizler ve hükümetler, 1969-2001. Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, s. 1-18

Kocadağ, S. (2010). Ekonomik krizlerle mücadelede maliye politikasının rolü: Türkiye’de 1980 sonrası döneme yönelik bir inceleme (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Korap, H. L. (2011). Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası uygulanan para politikaları bağlamında enflasyonist sürecin incelenmesi: ekonometrik bir deneme (Yayımlanmış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kunt, A. D. ve Detragiache, E.(1997). The Determinants of banking crises: evidence from developing and developed countries. IMF Working Paper, s. 1-31.

Küçük, A. (2011). I. Körfez savaşı (1991). Erişim adresi: <https://www.tuicakademi.org/ikorfez-savasi1991/>, Erişim tarihi: 11.02.2021

Mallia, M. (2005, Autumn). The Maltese labour market and frictional unemployment. Bank of Valletta Review, No.32, s. 1-61.

Memiş, F. (2014). 2008 Global ekonomik krizi öncesi ve sonrası a tipi yatırım fonlarının performanslarının karşılaştırılması (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

Metinsoy, Y. (2010). Küresel finansal kriz ve Türkiye ekonomisi üzerindeki olası etkileri (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Mishkin, F. S. (1996). Understanding financial crises: a developing country perspective. NBER Working Paper No:5600, s. 1-49.

Oktar, S. ve Dalyancı, L. (2010). Finansal kriz teorileri ve Türkiye ekonomisinde 1990 sonrası finansal krizler. Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 29(2), 1-22.

Oruç, B. (2002). Finansal sistemlerin ekonomik kalkınma ve krizler üzerindeki etkileri-Türk sermaye piyasaları-. Sermaye Piyasası Kurulu, Piyasa Gözetim ve Düzenleme Dairesi, s. 1-46.

Öçal, M. ve Orhan, H. S. K. (2018). Asgari ücret uygulamasının tarihsel gelişimi ve Türkiye-AB ülkeleri için karşılaştırmalı bir analiz. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(3), 645-664.

Özbek, O. (2009). Küresel krizin dünya ekonomisine etkileri ve geleceği. Ar&Ge Bülten, s.1-6.

Özdemir, M. Ç. (2018). İradi işsizlik. Seçme Yazılar-II, 113-150. s.116

Özkeskin, N. (2015). Türkiye’deki bankacılık krizlerine yönelik bir erken uyarı sistemi modellenmesi (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.

Özsabuncuoğlu, İ. H. ve Direkçi, T. (2012). Seçilmiş bazı makroekonomik değişkenlerin Türkiye’de bölgesel istihdama etkisi. Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2012/86, <http://www.tek.org.tr>, s. 1-28.

Öztürk, E. K. (2015). Ekonomik kriz ve işsizlik ilişkisi: Türkiye uygulaması (2001-2013) (Yayımlanmış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Pamuk, Ş. (2020). Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Polat, M. A. (2019). Türkiye kaynaklı finansal krizlerin anatomisi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(1), 329-345.

Rakipoğlu, M. (2017). Revisiting the saudi position during the Iran-Iraq war through the lens of balance of threat theory. Ortadoğu Etütleri, 9(1), 118-134.

Rogoff, K. S., Husain, A. M., Mody, A., Brooks, R. ve Oomes, N. (2003, December). Evolution and performance of exchange rate regimes. IMF Working Papers, WP/03/243, s. 1-83.

Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası mali krizler, Imf politikaları, az gelişmiş ülkeler, Türkiye ve dönüşüm ekonomileri. Doğu Üniversitesi Dergisi, 4(2), 141-156.

Solmaz, E. ve Avcı, M. (2011). Ekonomik krizler ve işsizlik: 1980 sonrası Türkiye deneyimleri. Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar, 48(551), 35-50.

Soygüzel, H. (2017). 1994 Türkiye ekonomik krizi ve 5 nisan kararları [İlim ve Medeniyet]. Erişim adresi: <https://www.ilimvedenedeniyet.com/1994-turkiye-ekonomik-krizi-ve-5-nisan-kararlari.html>, Erişim tarihi: 06.12.2020

Sönmez, A. ve Şimşek, F. (2011). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin küçük ölçekli bir aile işletmesi üzerine etkileri. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(2), 93-114.

Sürücü, M. (2014). İşsizlik, işsizlikle mücadelede pasif istihdam politikaları: Almanya ve Türkiye örnekleri, çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı (Yayımlanmamış yurt dışı işçi hizmetleri uzmanlık tezi). Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Şahin, H. (1987). Türkiye'de istihdam sorununun nedenleri ve çözüm yolları. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, 43, 335-345.

Şahin, H. (2002). Türkiye ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitabevi.

T.C Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Sözcükleri (2011). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=kriz>, Erişim tarihi: 10.08.2020

Tarı, R. ve Koç, Ş. (2009). Cari açık borçlanma ve büyüme bağlamında 1990 yılından sonra Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin analizi. İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, s. 253-279.

Tarı, R. ve Kumcu, F. S. (2005). Türkiye'de istikrarsız büyümenin analizi (1983-2003 Dönemi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (1), 156-179.

Taşar, M. O. (2010). Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş programı ve makro ekonomik etkilerinin analizi. Niğde Üniversitesi, İİBF Dergisi, 3(1), 76-97.

Tulay, B. ve Erdönmez, P. A. (1999, Eylül). Küresel krizlere yeni yaklaşımlar. Türkiye Bankalar Birliği Bankacılık ve Araştırma Grubu Dergisi, (31), 1-18.

Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki krizlerin ortaya çıkış nedenleri ve ekonomik kalkınmaya etkisi. Niğde Üniversitesi, İİBF Dergisi, 4(1), 56-80.

Turgut, A. (2006). Finansal krizlerde IMF'nin rolü ve önemi: 1997 Asya ve 2000-2001 Türkiye krizleri. Selçuk Üniversitesi Karaman, İİBF Dergisi, (10), 1-14.

Türkiye İstatistik Kurumu (2010). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türkiye İstatistik Kurumu (2012). İstatistik göstergeler statistical indicators 1923-2009. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türkiye İstatistik Kurumu İşgücü İstatistikleri (2017, Temmuz). Hanehalkı işgücü araştırması hakkında genel açıklama. Haber Bülteni. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Temmuz-2017-24632>, Erişim tarihi: 08.02.2021

Türkiye İstatistik Kurumu İşgücü İstatistikleri (2020, Ekim). Haber Bülteni. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-Ekim-2020-37485&dil=1>, Erişim tarihi: 09.02.2021

Türkoğlu, F. (2001, Nisan-Mayıs). 1992'den 2001'e Ekonomik kriz. Görüş Dergisi, (47), 1-81.

Uçan, O. ve Çebe, G. N. (2018, Temmuz). 2008 Krizi öncesi ve sonrası Türkiye'de ekonomik büyüme, işsizlik, ve enflasyon ilişkisi. Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(3), 6-17.

Ural, M. (2003). Finansal krizler ve Türkiye. Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi, 18(1), 11-28.

Uruş, A. F. (2019). Finansal krizler sonrası uygulanan regülasyonlar ve etkinliği. Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(1), 33-48.

Uslu, S. (2009). Nedenleri ve sonuçları açısından küresel kriz [Fikir Dergisi]. Erişim adresi: <https://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=983>, Erişim tarihi: 10.10.2020

Uygur, E. (2001, Nisan). Krizden krizi Türkiye: 2000 kasım ve 2001 şubat krizleri. Türkiye Ekonomi Kurumu 2. Başkanı ve Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İkinci Genişletilmiş Taslak, s. 1-40.

Ünal, H. ve Gönülaçan, A. (2019, Ocak-Haziran). Türkiye’de eksik istihdam edilenlerin ortak özelliklerinin belirlenmesi: lojistik regresyon analizi. Maliye Dergisi, (176), 128-139.

Ünsar, S. (2019). Yetkinliğe dayalı ücret yönetiminin genel bir değerlendirilmesi. Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(1), 43-56.

Yanar, R. (2008). Gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru rejim tercihinin makro ekonomik performans üzerine etkileri. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 255-270.

Yaprak, Ş. (2009). Ekonomik krizlerin istihdama yansımaları. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 1(2), 41-54.

Yay, T., Yay, G. ve Yılmaz, E. (2001). Küreselleşme sürecinde finansal krizler ve finansal düzenlemeler. İstanbul: İTO Yayınları. Yayın No:2001-47.

Yaycı, C. (2019). Irak’ta yaşanan savaşlar ve Türkiye’ye etkileri. Güvenlik Stratejileri, 15(30), 331-352.

Yazıcı, M. (2009). Kredi derecelendirme kuruluşlarının önemi ve denetimi. Maliye ve Finans Yazıları, 1(82), 1-17.

Yeldan, E. (2016). Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi bölüşüm, birikim ve büyüme. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yentürk, N. (2005). Körlerin yürüyüşü Türkiye ekonomisi ve 1990 sonrası krizler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yıldırım, S. (2006). Avrupa Birliği’nde istihdam politikaları ve işsizlik: euro alanında gelişmeler (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldız, K. (2014, Eylül-Ekim). İşsizlik türleri, her bir işsizlik türünün toplam işsizlikteki payı ve çeşitli demografik parametrelerle ilişkisi. Akademik Bakış Dergisi, (45), 1-26.

Yoshitomi, M. ve Shirai, S. (2000, July). Policy recommendations for preventing another capital account crisis. Technical Background Paper, Asian Development Bank Institute, s. 1-86.

Yücel, F. ve Kalyoncu, H. (2010, Temmuz-Aralık). Finansal krizlerin öncü göstergeleri ve ülke ekonomilerini etkileme kararları: Türkiye örneği. Maliye Dergisi, (159), 53-69.

Zaim, S. (1977). Çalışma ekonomisi. İstanbul: Filiz Kitabevi.